

Машһур
Жыһин
Конецев

Тандамалы

ҚАЗАҚ ССР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ

М. О. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ
ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

Мәшһүр
Жүсіп
Көпеев

ТАҢДАМАЛЫ

(Екі томдық шығармалар жинағы)

Бірінші том

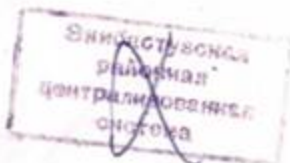
Өлең, қисса, мысалдар

АЛМАТЫ

Қазақ ССР-інің «Ғылым» баспасы

1990

В/Каф. 2.
К 69.

Көпеев М. Ж. Тандамалы. Екі томдық. 1-т. — Алматы: Ғылым, 1990. — 273 б.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың бас кезінде өмір сүрген, творчествосы ешкімге ұқсамайтын, өзіндік қолтаңбасы бар қазақ ақынының бірі — Мәшһүр Жүсіп Көпеев. Ол өзінің өлеңдері мен поэмалары, мысалдары мен әңгімелері арқылы ғана емес, ауыз әдебиетінің не бір асыл үлгілерін меруерттей тізіп хаттап, жинауымен де жұртқа кеңінен танылды. Революцияға дейін ақының бірнеше кітаптары жарық көрсе, совет дәуірінде тандамалы шығармалар жинағы алғаш рет шығарылып отыр. Ол екі том болмақ. Қолдарыңызға тиген бірінші томға автордың төл туындылары енді.

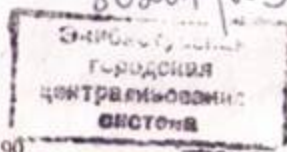
Кітап поэзияны сүйетін жұртшылыққа, жалпы көпшілік оқырманға арналған.

Редакциялық коллегия:

М. Базарбаев, С. Қирабаев, Ш. Сәтбаева (жауапты редактор),
К. Мәшһүр-Жүсіпов, С. Дәуітов

Құрастырып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған С. Дәуітов

Рецензенті филология ғылымдарының докторы Ә. Тәжібаев

4803250102—076
К 407(05)—90 118.90

© Дәуітов С.,
1990

ISBN 5—628—00617—3 (т. 1)
ISBN 5—628—00616—5

1917
8858

52

МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЕВ
(1858—1931)

Қазақ халқына Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің есімі үлкен ақын, әрі жинаушы ретінде кеңінен белгілі. Ақынның «Қорқыт», «Гүлшат-Шеризат» сияқты қисса, дастандарын, этнографиялық, публицистикалық еңбектерін, очерктерін айтпағанда, халық ауыз әдебиетін жинаудағы еңбегінің өзі өлшеусіз зор. Ол өзінің көрген-білгенін, сезген-түйгенін, естігенінің керектісін, ел игілігіне асады-ау дегенін ерінбей-жалықпай хаттап, қағаз бетіне меруерттей түсіріп кеткен жан. Бұл жөнінде Қазақ ССР Ғылым академиясының академигі М. О. Әуезов былай деп тұжырымдайды: «Ал, өз шығармаларын былай қойып, басы ашық үлгілерді жазып алып, біздің дәуірімізге жеткізген еңбек Мәшһүрде мол екенін және естен шығармау керек. Сондықтан қазақ ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің ғылымдық бір саласы историография бөлімінде Мәшһүрдің ол түрдегі еңбегіне әрдайым орынды баға берілуі шарт»¹.

Ал, академик-жазушы С. Мұқанов М. Көпеевтің творчестволық жолын жан-жақты зерттей келіп, өз ойын былайша түйіндеген еді: «XVIII ғасырда жасаған ақындардың ішінен жыры мол сақталғаны — Бұқар жырау. Бұқардың жырларын сақтап, тарих алдында ерекше еңбек сіңірген адам — Мәшһүр Жүсіп Көпеев. Бұқардың жырларын жазып алған Мәшһүр Жүсіп: «Бұқарекен сөйлеген уақытында сөзі мұндай жүз есе, мың есе шы-

¹ Әуезов М. Әдеби мұра және оны зерттеу. Алматы, 1961. 358-б.

ғар. Бізге келіп жеткен тамыры ғана», — дейді. «Мес» жинағына қарасаң көңілің тояттайды, оқысаң көзің қуанады. Сиясы әсем көшірілген қолжазба Мәшһүр махаббатына лық толы. Ол көне қолжазбаның әрбір сөзіне дейін жеткізуге, қазақ тілінің алтын қорын шашпай-төкпей сақтауға тырысқан»². Осыған ұқсас пікірді Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Ы. Дүйсенбаев та айтқан. Ол: «М. Ж. Көпеев Бұқарға тиісті деген өлең-толғауларды ел ішіндегі кәрі құлақ қариялардың аузынан жазып алып, ертеректе қағаз бетіне түсірген, екіншіден ол өзінің шамасы келгенше қарт жыраудың мұрасын толығырақ және келіп жеткен қалпында сақтауға тырысқан, үшіншіден өзі де Бұқардың өмірі және творчествосымен жете таныс болғандықтан кейбір жыр-толғауларының қандай жағдайда туғанына арнайы түсіндірмелер берумен бірге, басқа да қызықты мәліметтер келтіріп отырған»³, — десе, бұл ойды біз де мақұлдаймыз.

Халыққа аты белгілі сол Мәшһүр Жүсіп 1858 жылы өзінің айтуынша (қазақша қой жылы, арабша ережеп айында, жұма күні, бесін кезінде) Қызылтауда, Найзатас деген жерде дүниеге келеді. Нәресте туған соң атабаба салтымеш азаң шақырып, атын Жүсіп болсын деп қояды. Бұл жөнінде ақын кейіннен «Өмірбаян» атты өлеңінде:

Жасымда қойылған ат адам Жүсіп,
Жұрт кеткен сүйгенінен Мәшһүр-Жүсіп.
Қолыма қағаз, қалам алған шақта,
Кетемін қара сөзге желдей есіп⁴, —

деп баяндаған. Ал, оның Мәшһүр Жүсіп дейтін атқа ие болуы жайында да қызық мәлімет бар. Ақын жоғарыда аталған жырында тағы да былай дейді:

Бес жаста «бісімлә» айтып жаздым хатты,
Бұл дүние жастай маған тиді қатты.
Сегізден тоғызға аяқ басқан күнде,
Мұса еді қосақтаған «Мәшһүр» атты⁵.

Сөйтіп, ол өзі айтқанындай, тоғызға енді толған шағын-

² Мұқанов С. Халық мұрасы. Алматы, 1974. 110-б.

³ Дүйсенбаев Ы. Ғасырлар сыры. Алматы, 1970. 17-б.

⁴ Қазақ ССР Ғылым академиясының Орталық кітапханасының қолжазбалар қоры. 1173-папка, 20-б.

⁵ Сонда. 35-б.

да қалың топтың алдында бірде-бір мүдірместен мақамына келтіре отырып, «Төрт жігіттің өлені», «Ер Тарғын», «Қозы Көрпеш — Баян сұлу» лиро-эпос дастандарын жатқа толғайды. Жиылған қауым дәл риза болып, «Баланың аты — Мәшһүр болсын, тіл-көзден аулақ болуы үшін басына үкі тағып қойындар»⁶, — дейді.

Қара өлең, қайым өлең, жар-жар, аужар, сынсу, батырлар жыры, лиро-эпос жыры, шешендік сөздің неше алуан түрін жастайынан жаттап өскен Мәшһүр өзі де он бес жасынан бастап өлең шығара бастапты. Ақынға сөз берсек, ол:

Жабысты маған өлең он бес жаста,
Жұрт айтты: «Не қыласың» — деді баста.
Дегенмен қоя алмадым үйренген соң,
Мінім жоқ қылған жұртқа мұнап басқа.
Шүкірлік, бергеніңе құдай патша,
Он бесте шабыттандым жүйрік атша⁷.
Бір күндер ұйықтап жатқан мезгілімде,
Кеудеме өлең толды сызған хатша, —

деп толғайды. Біз өз уақытысында «Жалайырдың жел жетпес жүйрігі» атанған Бактыбай мен Сыр бойының ақыны Бұдабайдың да түс көріп, түсінде көген емес, өлең алып ақын боп ояңғанын жақсы білеміз»⁸. Ал, М. Көпеевтің қалай ақын болғандығы жайлы әңгімесі оның өзінің алдындағы өнерпаздарға ұқсастығымен бірге, айырмашылығының да бар екендігін анық танытады. Ол жай «Кеудеме өлең толды сызған хатша» деген жолдарда жатыр. Одан бұл кезде жазу-сызудың қазақ өлкесіне кең қанат жая бастағанын, Мәшһүр Жүсіптің де сауаттылықты жоғары бағалап, оған құрметпен қарағанын аңғарасыз.

Бірақ, оның осы тұстағы өлеңдерінің тақырыбы күнделікті тұрмыстық жағдайды суреттеуден әрі асқан жоқ. Ол — өзі араласып жүрген айт пен той, әртүрлі адам мінезі, жүріс-тұрыс ерекшелігі, көшу, қону, жаз бен қыс, ас, қыз ұзату сияқты нәрселер еді. Бұл өлеңдерінде кейіпкерлерінің ішкі жан дүниесіне терең бойлап, психологиялық талдау жасау жоқтың қасы, бір сөзбен айтқанда, бұл — оның шәкірттік, үйрену кезеңі еді.

М. Көпеев, өзі айтқандай, он бес жастан кейінгі өмі-

⁶ Сонда. 69-б.

⁷ Сонда. 20-б.

⁸ М. О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазбалар қоры. 239-папка, 43-б.

рінің бәрін дерлік өлеңмен сөйлеген. Ақын дүние танымын, адамдармен қарым-қатынасын, нені сүйіп, нені жек көретінін, кімнен үйреніп, кімнен жиренгенін де өрнектеген. Біз оның мұндай туындыларынан эстетикалық ләззәт алып қана қоймай, сол кездегі адамдардың өмірге деген көзқарасын, психологиясын, тұрмысын жан-жақты таңытқандай боламыз.

Ақын той мен топта, ел мол жиылған аста бай мен болыстан, би мен бектен ығыспаған, олардың қателіктері мен кемшіліктерін тіке айтып, жуанға істеген «жақсылығын», жіңішкеге көрсеткен қорлығын бетіне басып отырған. Осы ақ ниеті үшін артынан опық жеген кездері де аз емес екен. Оны өзі «Ғибрат наме» атты өлеңінде айқын байқатады:

Япырым-ай, кессем бе екен мен тілімді,
Үйрендім қайдан өнер, көп білімді.
Өткіздім қасірет пен қапалықта,
Қызықты ойлап-күлер мезгілімді⁹.

Расында да ол бала болып ойнамаған, бес жасынан бастап оқуға зейін қояды, ержетіп бозбалалық шаққа жеткен соң да ала қағаздан бас алмаған. Ақын шарқ ұрып ізденудің нәтижесінде білімге де, парасатқа да ерте жетіпті. Күннің шуағын бірінші болып қарсы алып, батып бара жатқан шапағын да өзі шығарып салатын заңғар таудың күзар басы сияқты, алдымен не көрсе де білімді жан көрмек. Ақылды, білімді адам өмірдің соққан бар дауылына төтеп бермек. Мәшһүр Жүсіпті де осындай жан деп білеміз. Оның жанының нәзіктігін, көңілінің жомарттығын, «өзім не болсам да мейлі — өзгенің жаны жараланбасын, басқаның басына бақытсыздық, күңгірттік келмесін» деп іштей ақ тілеумен жүретінін айтып жеткізу мүмкін емес.

КПСС XXVII съезінің материалдарында: «Әдебиет пен өнер халық мүдделеріне, коммунизм ісіне қызмет етуге тиіс, миллиондаған адамдар үшін қуаныш пен шабыттың қайнары болып, олардың ерік-жігерін, сезімдері мен ойларын бейнелеуге, олардың идеялық жағынан баюына және адамгершілік тәрбиесіне белсенді түрде көмектесуге тиіс»¹⁰, — деп атап көрсетілсе, Мәшһүр жырлары

⁹ Хал-ахуал. Қазан, 1907. 2-б.

¹⁰ Совет Одағы Коммунистік партиясы XXVII съезінің материалдары. Алматы, 1986. 217-б.

оқушысын еңбекке, адалдыққа, мейірімділікке үндеуімен қымбат.

XX ғасырдың бас кезінде ұлы Абайдың соңын ала шыққан Мәшһүр Жүсіп Көпеев сол Абайдың сара жолын арман-мұрат тұтып, соның соқпағымен «тас қияға өрлегендердің» бірі еді. Ақын өзі ғана ұстазынан тәлім-тәрбие алып қоймай, өзге жұрттың да сол жолмен ілгері басуын тіледі. Ол бұл тілегін күндіз-түні өлең жазып, халықтың ішкі жан дүниесін тербетіп, оларды өнер-білімге, отырықшылыққа шақыру арқылы жүзеге асырды. Ақынның түпкі арманы — халықты жаппай сауаттандыру еді. Алайда ол мұндай игілікті іс тек сөзбен ғана жүзеге аспайтынын, ол үшін қолда билік болуымен қатар, мол қаражаттың қажет екендігін кейін сезінді. Амалсыз ішкі мұң-шерін тағы да өлеңмен шертті:

Бұлттай жауатұғын менің өзім,
Көкірегім — қан, жаспенен толған көзім.
Жаңбырдың рахымет тамшысындай,
Ғаламға дастан қылып айтқан сөзім¹¹.

Кезінде ақынның көкірегінен шыққан сөзді түсінетін, оған еміренетін жанның аз болғанына қынжыласың. Әйтпесе ол «жауатұғын бұлттай» түнермес еді ғой. Ақын ойлары заңғар. Ол ауыл үйдің әңгімесін айтып отырған жоқ, адамға, қоғам өміріне қатысты мәселені толғайды. Көкірегі толған шуақты жұртшылыққа шашқысы келеді, «Қырымнан қияға қарап» алысты шолғысы бар. Ақынның арғы жағы жұлдыздай жарқырап тұрған соң (жанының тазалығын айтамыз), оған барлық әлем шуақты да сәулетті, барлық адам адал да абзал.

Ол көпшіліктің берекесін алатын, жарастығын бұзатын озбырларға үнемі қарсы тұрып келіпті. Бұл тұрасында профессор Б. Кенжебаев: «Мәшһүр шығармаларының көпшілігінде заман жайын айтады, қазақтың жаман мінездерін, қазақ арасындағы феодализм қалдығын, би-болыстарды, патша үкіметінің чиновниктерін сынайды»¹², — десе, ғалым жіті байқап, дұрыс бағалаған деп білеміз.

М. Көпеевтің өмір сүрген тұсы — бір рудың малын екінші бір рудың елі барымталап, шетке шыққан жылқы-сиырын айдап алып, сіңіріп кете беретін, әлсиздің

¹¹ Хал-ахуал. Қазан, 1907. 4-6.

¹² Кенжебаев Б. XX ғасыр басындағы қазақ әдебиеті. Алматы, 1976. 63-6.

күні қараң, күштінің сөзі жүріп тұрған феодалдық қоғамның нағыз қаны тамып тұрған кезі еді. Кедей-кембағал, жетім-жесірді «ашса алақанында, жұмса жұдырығында» ұстап, шырқыратып езіп-қанағанына байлар мәз. Байыған сайын оларға кең дүние тарылып, қусырылып бара жатқан сияқты көрінеді. Ашыққан қорқау қасқырдай жан-жақтан анталап, жер таласын, жесір дауын күшейтіп, бірін-бірі тірідей жеп қоятындай өшігеді. Бай мен шонжарлар жан-жағына жұтып жіберердей алара қарайды. Қысы-жазы ауыл маңы айғай-шу, бос дүрмек. Оқу іздеп, өнер қуыл жүрген бірде-бір жастарды көре алмаған ақын халыққа қарап:

Қазағым, өнер іздеп, ұрлық-зорлық,
Қыласың бір-біріңе неге озбырлық,
Болғаннан алты ауызды ынтымақсыз,
Басыңа келген жоқ па талай қорлық¹³,—

дейді. М. Көпеев өлеңінің айрықша бір қасиеті — қарапайымдылығында. Ол айырықша бояу, тыннан жаңалық іздемейді, жұртты таңырката қояйыншы деген ой онда атымен жоқ. Тек өз өлеңдерінде шыындықты айтып, халық қамын білдіреді. Мехнат шегіп, ауыр азап арқалаған елдің жүдеу тұрмысы оның арқасына аяздай батады, жүрегіне ине шаншығандай мазасызданады. Ол езілген бұқараның даланың қара өгізіндей көнбістігіне қорланып, іштей жүдей түседі. Тым болмаса қара танып, хат жаза алса, бұлай өмір кешпес еді-ау деп толғап кетеді.

Ақын сөз өнерін өте жоғары бағалаған. Ол адамзат баласының бір-бірімен табыспайтын, жақындаспайтын кезі болмайды, олар бір-бірінің ішкі жан сырын сөйлесу арқылы түсінеді, ұғысады дей келіп:

Кем емес — кейбір сөзім жанған шоктан,
Әр кімге ауыр тиер атқан оқтан.
Ұшқан құс, жүгірген аң — жануарлар,
Атанды бәрі қайуан — тілі жоқтан¹⁴,—

деп түйіндейді. Бұл жерде ол адамның «ұшқан құс, жүгірген аңнан» артықтығы — ақылында дегенді білдіріп отыр.

М. Көпеев өз өлеңдерінде әркім өз еңбегімен күн көр-

¹³ Сарыарқаның кімдікі екендігі. Қазан, 1907. 11-б.

¹⁴ Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық кітапханасының қолжазбалар қоры. 1173-папка, 16-б.

сін дегенді үндейді, сонымен бірге біреудің есебінен күн көретін арам тамактардың кімдер екендігін де айта кетуді ұмытпайды:

Тастаңыз жамандықты толып жатқан,
Қасқырша ауыз салып жұлып жатқан.
Құрметті ел билеген хакімдер де,
Жыландай зар илетіп сорып жатқан.
Бас салып мұңлы-зарлы, кем-кетікті.
Бүркіттей тырнағымен бүріп жатқан¹⁵.
Әркімді арбауыма түсірем деп,
Түлкіше құйрықтарын бұлаңдатқан.

Бұл жолдар арқылы ол өзі өмір сүрген кездегі әлеуметтік жағдайдың қат-қабат сырын ашады. Біреулер аузын жайындай ашып, жан-жағын тұтас қамтып, жұтқысы келсе, енді біреулер мысық табандап, жайлап келіп, амал-айламен алмақ. Мұның екеуі де қатерлі, екеуі де жиіркенішті, сұрқия тірлік. Мұндағы «бүркіттей тырнағымен бүріп жатқан» сол кездегі ел басқарған атқа мінерлер болса, «құйрықтарын бұлаңдатқандар» — арамза бай мен молда, жылпос қулар.

Ақын адам өміріндегі ең бір қымбат дүние достық екенін, досы мол жанның бақытты екенін жан-жақты айта келіп:

Бұл сөзімнің балы бар уы аралас,
Ойлаймысың бір іске деп жарамас.
Келіп пе едің жалғанға киім киіп,
Тумаша едің анадан сыр жалаңаш¹⁶.—

деп бір тоқтайды. Әрі қарай ол әрбір пенденің доссыз көгеріп-көктемейтінін, ісі ілгері баспайтынын былайша түсіндіреді: «Достық — аспандағы жарық жұлдыз, теңізіндегі гауһар тас. Жұлдыз да, асыл тас та кіршіксіз мөлдір. Бұл екеуін ешкім де, еш күдірет те кірлете алмайды. Олар мәңгі-бақи таза күйінде қала бермек. Достыққа кішкене сызат түсті дегенше — құдай ұрды дей бер. Егер шын дос табылса, мал-басынды соның жолына құрбан ет. Досыңның кішкене сыйын көптей көр. Өйткені ол сыйда досыңның жаны, көңілі, көзі, жүрегі, саған айтпаған, мүмкін өмір бойы айта алмайтын алғысы жатыр. Сен досыңа қанша көп берсең де аздай гөр, себебі, сенің оған сыйлаған затың қаншама құнды болғанмен,

¹⁵ Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз. Қазан, 1907. 7-6.

¹⁶ Сонда. Қазан, 1907. 30-6.

досының саған деген пейілінің қасында жарты жармаққа да татымайды»¹⁷. Шынында «Балымен уы арасында» жарық дүниеде ішкі сырынды ұғатын жақын адамың болмаса, өмір бойы терезесі ашылмаған үйдей қапас тірлік кешерің сөзсіз.

М. Көпеев бұдан ары қарай досты да, жолдасты да тіршілікте іренжітуге болмайды, қолдан келгенше, шамаң жеткенше кісі көңілін қалдырма, өйткені мынау жарық тіршілік бізге дейін де талай адамның басынан өткен дей келіп, үлкен ой қорытады:

Кім тұрар өзін-өзі тыйып деген,
Жалғанды кету қиын қиып деген.
Өлім жолы — иненің жасуындай,
Түйе болсын кетеді сыйып деген.
Бәрі де келген жанның кетіп жатыр,
Не пайда бұл жалғаннан өтіп жатыр.
Үш ұйықтаса ойда жоқ бір тесіктен,
Қанша керуен шұбырып өтіп жатыр¹⁸.

Міне, көп жасаған, көпті көрген зерделі ақын өткен-кеткен өмір жолына осылай барлау жасайды. Жай ғана бақылап қоймай, ақындық сезіммен, ойшылдың көзімен үніле түседі. Уақыттың, оның кеңістігінде ғұмыр кешкен адамның, тіпті басқа да заттардың бір қалыпты тұрмай, өзгеріп тұратындығы жайлы толғанады. Бұл турасында В. И. Ленин жан-жақты түсіндіре келіп, былайша қорытады: «...Дүние дайын, аяқталып біткен заттардан құралмайды, дүние—процестердің жиынтығы, бұл жиынтықта өзгермейтін сияқты болып көрінетін заттар және дәл сондай-ақ ол заттардың адамның басы арқылы ойға түсетін суреттері, ұғымдар үздіксіз өзгеруде болады, біресе туады, біресе құриды деген осы негізгі ұлы пікірдің Гегель заманынан бері қарай жалпы санаға кіргендігі сонша — оны жалпы түрінде жоққа шығарғысы келетін адам бола қоярма екен»¹⁹. Яғни, бізді қоршаған табиғат бір қалыпты тұрып қалмай, үнемі даму, өсу үстінде болатынын марксизм-ленинизм ілімі осылай нақты қағидалармен толық түсіндіреді.

Мәшһүр Жүсіптің бөліп айтуға тұрарлық айрықша

¹⁷ 1909 жылы жазылған «Тарақтыда тары бар, дүниенің бәрі бар» атты қолжазбадан алынды.

¹⁸ Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз. Қазан, 1907. 27-б.

¹⁹ Ленин В. И. Таңдамалы шығармалар. Үш томдық. Алматы, 1969. 1-т. 9-б.

бір ерекшелігі — өлеңдерін жазып шығарған. Ол әрбір жырын қағаз бетіне түсіріп, рет-ретімен тәртіптеп, шашау шығармай ықтияттап жинап отырған. Оның алғашқы өлеңдері «Дала уалаяты» газетінде 1889 жылдан бастап көріне бастады. Ақын 1889 және 1890 жылдар аралығында бірнеше мақаламен коса, бес өлең жариялады. Олар мыналар: «Әңгіме», «Бәрі қысқа, еркін дүниеге келеді екен», «Кедейлікке үш қырсық оралады», «Күн шықпай ерте тұрып», «Білмейді ел өнерлісін, аулақ болар». Бұл өлеңдердің бәрінің сарыны ортақ, ой арнасы біреу — ол жастарды еңбекке, өнер-білімге, егін салуға, сауда істеуге шақырады. Ал, ел ішінде бос тентіреп кәсіпсіз жүрген кейбір желбуаз бозбаланы сынап-мінейді:

Өзінің малын күтіп баға алмайды,
Бір тиын қолдан кетсе таба алмайды.
Бір саңлау оймен іздеп табары жоқ,
Біреудің айтқан тілін тағы алмайды²⁰.

Осылай дей отырып, еңбек етпейтін, сыбай-сылтан жүрісті жандарды ұрыспай, сөкпей, тілдемей, жай ғана сыпайы сөзбен ұялтып, қызартады. Оларға «мынадай бол, мынадай істе» деп те ақыл айтпайды. Тек қана еңбек ет, еңбек адам баласының — анасы дегенді мензейді. Ақын бұл ойын қолына домбыра ұстап той мен топта емес, баспа бетінде айтты. М. Көпеевті өз көзімен көрген, оның барлық еңбегімен таныс-біліс болған сол кездегі орыс оқымыстысы Белослюдов төмендегідей ой айтады: «М. Көпеев халықтың мұңын жырлай бастады. Мәшһүр Жүсіп өлеңді жазып шығарды, мұның өзі казак әдебиетінің тарихында халықтық сипаттағы жаңа бағыттың дамуына зор түрткі жасады. Бұрын өлең көпшілік алдында ауызша айтылатын, ал ақын атану үшін біреумен айтысқа түсетін, жыршы міндетті түрде суырып салма ақын болуы шарт еді. Енді Көпеев өлеңдері оқырманға жазбаша түрде ұсынылды, ақын деген сөз тек ақын-жырауларға қатысты ғана емес, өлең жазуға қабілетті талант иелеріне де қолданыла бастады»²¹.

Мәшһүр Жүсіпті 1874 жылы он алты жасында өз ауылының ауқатты адамы Әкімбек деген кісі келіп әкесінен сұрап алады. Бұл байдың Қалибек деген жалғыз баласы бар еді. Арманы перзентін оқыту болатын.

²⁰ Дала уалаятының газеті. 1889. № 9.

²¹ Мырзахметов М. Абай жүрген ізбенен. Алматы, 1985. 143-б.

Оның молданың алдынан енді ғана босанған Мәшһүрді ата-анасынан «аттай қалап, атандай сұрауының» кілті осы еді. Бұл жайында ақын:

Әкімбек он алтымда алып кетті,
Жалғызы Қалибекке ұстаз етті.
Басында Ақшақөдің жаз жайлауда,
Әкемді мол жылқымен бір жөнелтті²², —

деп шындықты бүкпесіз айтады.

Мәшһүр Жүсіп Әкімбектің баласын екі жыл үзбей оқытады. Жаны таза, көкірегі ақ, ойлы да сабырлы жігітті бұл семья өз үйінің бір адамындай көреді. Содан да болса керек, Әкімбек: «Қалибегім жалғыз. Сен маған бала бол. Қалибекке аға бол, Сүйіндіктен өзің таңдаған сұлу қызды алып берейін»²³ деп жабысады. Алайда Мәшһүрдің әке-шешесі көзі қиып баласын бере алмайды.

Ол өз ауылына келген соң да көп уақытқа дейін ұстаздық етеді. Балаларға тек дін сабағын үйретіп қоймай, оларды халықтың ауыз әдебиетіне, музыкасына, қол өнеріне де бейім тұратындай етіп жан-жақты тәрбиелейді. Балалардың әр нәрсеге зер сала білуін, ойлана сөйлеп, байыпты да тындырымды болуын дамылсыз қадағалайды. Мәшһүр өз шәкірттеріне қандай тәрбие берді, оларды қалай оқытты? Бұл жайында жазған ой-толғаныстарын ақынның «Ғылым-білім» деп аталатын еңбегінен табуға болады. Ол: «Ақымақтың тізгіні — құлағы! Ғақылдың тізгіні — көңілі. Ақымақ не нәрсені естисе, естігеніне қанағат қылады. Қатықтай қатып, сүттей ұйып жүре береді. Ғақылды не нәрсені естисе, естуіне қанағат қылмайды, ғақылына салып, көңілінің дауалауына тоқтайды»²⁴, — деп жас буынды әрбір істің сыртына қызықпай, сырына, тереніне, ішкі астарына үніле бойлауға үйретеді.

М. Көпеевтің өз шәкірттеріне берген аса маңызды тәрбиесі — ғылым жайында еді. Оқыған адамның көзінің алды жарық дүние де, қара танымаған кісіге бар нәрсе бұлдырап тұрады. Білімі таяз адам дірілдеп-қалтырап әркімге бір жалтақтағыш келеді. Білікті кісі күй-

²² Қазақ ССР ҒА Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қоры. 1173-папка, 25-б.

²³ Сонда. 43-б.

²⁴ Қазақ ССР ҒА Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қоры. 1170-папка, 210-б.

ған қорғасындай салмақты болады. Сондықтан терең де парасатты білім әрбір адамға ауадай қажет. Ғылым — пенденің ішін анау-мынау лас қылықтан тазартатын түндік сияқты. Түндік арқылы үйге күндіз Күннің, түнде Айдың сәулесі түсіп тұратын болса, сапалы білім де адам жанын баспалдақтай биіктете беретіні анық дегендерді айта келіп, ақын ғылым жөнінде ойын былайша қорытады: «Әркім өз жанын тірілтуді керек қылса, ғұмырын ғылым-білімге сарып қылсын. Ғылым-білімге ғұмырын сарп қылған пенденің жаны тіріліп сыйлы болады. Ғылым-білімге ғұмырын сарп қылмаған пенденің жаны өлік жан есепті. Өзі өліп жатқан өлікті кім керек қылады»²⁵.

Мәшһүр Жүсіп балаларды оқыта жүріп, жазу-сызуын бір сәт тоқтатпайды. Күндіз сабақ беріп, қалжырап шаршағанына карамай, түнде май шамның жарығымен өлең жазады екен. Кейбір түнде өзі сүйіп оқитын шығыс ақындары: Науан, Фердоуси, Сағди, Хафиз шығармаларына сарыла үңіліп, білімін үздіксіз көтеріп отырған. Адамға қазына дәулет жолдас болмайды, ғылым мәңгі өмірсерік. Өнерді үйрену үшін де алдымен білім керек. Білімсіз бірде-бір ісін ілгері баспайды. Ақын осылай толғамды ойларын ортаға сала отырып, өзі де көп оқыған, ізденген, өзгелерді осыған үндеген.

Ақынның үй ішін бір сөзбен мұғалімдер семьясы десе де болғандай. Өзі көп жылдар бойы бала оқытты. Жәдитті қатты қолдап қуаттаған. Бұл сол кездің жаңа бағыттағы оқу үлгісі еді. Ол осы оқу үлгісін жай ғана жақтап қоймай, нақты іс-әрекет еткен. Атап айтқанда, балаларды жәдитше оқытқан, осы үлгідегі кітаптарды ел арасына кеңінен таратуға мол күш салған.

Ақынның Әмен деген ортаншы баласы арнайы жолдамамен Ташкент қаласындағы № 4 мектепте сабақ береді. Ол бір оқушы қыздың әке-шешесі он үш жасар баласын малға сатып ұзатпақшы боп жатқанда, ара түсемін деп 1921 жылы азғынданған жандардың қолынан қаза табады. Бұл оқиғаны «Ақ жол» газетіндегі қазанамадан көрген ақын:

Қан түсті алпыс үште аяғыма,
Оқ тиді түзде жүрген саяғыма ²⁶,—

деп құлындағы даусы шығып шырылдаған көрінеді.

²⁵ Сонда. 216-б.

²⁶ Сонда. 227-б.

Мәшһүрдің тұла-бойы тұңғышы Шәрәппи де әжептәуір сауат алады. Өзі алдыңғы қатардағы колхозшы болса керек. Оның бұл баласы 1936 жылы өз ажалынан қайтты. Кеңже ұлы Пазыл да көп жылдай мұғалімдік қызмет атқарды. Партия мен үкімет Отан алдындағы еңбегін бағалап, Ленин орденімен наградтаған. Ол 1970 жылы қайтыс болды.

Әрине, М. Көпеев дінге сенген жоқ еді, ол ата-бабаның ескі салтына бағынбаған жан еді деп әсте де айта алмаймыз. Ол ескіше ең көп оқыған адам. Сөйте тұра, ол ескі наным-сенімге қарсы шығып отырады. Мәшһүр шайтанды молдаларша ұғынбайды. Оны дербес малғұн, жұрт көзіне көрінбей жүріп азғырушы деп қарамайды. Ақынға сөз берсек, ол: «Ағаштың бойында гүрілдеп ағып жатқан өзен — адамның денесіндегі қан. Әй, жігіттер, естерінде болсын, оны «шайтан» — дейді. Ол бір кесек нәрсе емес, денеңе арам қан боп кіріп, жүрегіңе барып, жүрегіңді толқытып, өзінді бұзады. «Шайтан» сол — қан бұзылса, кісі бұзылады. «Шайтан» деген өзіңнің ойың. Ой иесі «шайтан» жүрегіңе неше түрлі ой салады...

Олай болса, көп ішіп, көп жеумен екі нәрсе көбейеді. Бірі — қарын, бірі — көңіл. Бұл екеуі бойында толық тұрғанда басқан-тұрғаныңның бәрі — өз басыңа у болғаннан басқа пайдасы жоқ. Құнанбайұлы Ыбырай марқұм айтты ғой:

Өмір дүние дегенің ағыл жатқан су екен,
Жүрген-тұрған жұмысың ойлап тұрсаң у екен,—

деп. Оның және бір сөзі мынадай:

Адам бір бок көтерген боктың қабы,
Өлсең сасық боласың боктан тағы.
Менімен сен тең бе деп мақтанасың,
Білімсіздік белгісі ол баяғы.

Соңғы ел білімдарлары бұл. Адамды адам санына кіргізбей жүрген қарындағы бір қап «жұмбақ» екенін білді де ішіп-жемекті аз қылды. Ол екеуі аз болған соң ұйқы бөлінді, сергек болды. Содан соң күлкісі кеміді. Денедегі арам қаны азайды. Арам қан азайған соң жүректі барып ұйытқытып бұзатын дәнеме табылмады. Сонан соң бұл адамнан нәпсі-дәме бәрі атымен жоқ болып, көңілі күш-қуат алып, періште сипатта болды. Аз жеуді, аз ұйықтауды, аз сөйлеуді мұрат тұтты»²⁷, — дейді. Сөйтіп,

²⁷ Сонда. 230-б.

ол Абай сияқты ғұлама адамды осылай жоғары бағалаған. Бұл жөнінде Ә. Тәжібаев: «Мәшһүр Жүсіп Көпеев дегенді білмейтін қазақ зиялыларында жан жоқ. Әрі ақын, әрі ақылгөй жан, ұлы Абайға ілесе шықты да осы данышпан ұстаздың ағартушылық жолын берік ұстанды. Ақындығын да өзіне мұрат етті»²⁸, — деп терең толғап айтыпты.

Ақын қолына түскен бір шежірені оқып отырып былай деп жазады: «түгел сөздің түбі бір, түп атасы Майкы би» дегендей, анық қазақтың өз ортасында сөйленіп жүрген танымал сөзден шежіре алып жазған біреуі де жоқ. Мұнда бір ұнамсыз сөз — кара қыпшақ Қобыландыны хандарға бағынышты дегені. Олар бір басты, екі аяқты пенде былай тұрсын, құдай бар-ау деп мойны бұрылмайтын майталмандар»²⁹. М. Көпеевтің бұл пікіріне қарағанда, ол ислам дініне құлай берілген емес. Алайда ақын енді бірде: «ұнайды дін исламға мүфти қажы»³⁰, — деп ислам дінін құптайтынын да жасырмайды. М. Көпеев — өмірге көзқарасында, әлеуметтік болмыстарды түйіп-бақылауда мол-мол қайшылықтары бар жан. Ол кейде өзі өмір сүрген тұстың қалтарыс-қатпары көп көлеңкелі жақтарын барынша батыл сынайды, патша чиновниктерінің, би-болыстардың «алсам-жесемнен» басқаны білмейтін озбырлығын қатты шенеп айтады. Сөйте тұра, «мархабат патшамыздан теңдік тиіп, көз жасын нашарлардың тәңірім иіп»³¹, — деп бір сәт патшаға деген тілеулестігін де, оған деген сенімін де білдіргендей болады. Осының артынша 1905 жылғы үлкен халық көтерілісі жайлы тебірене толғап, патшаның он жетінші октябрьдегі манифесі көз бояйтын жалған бұйрық екенін ешнәрседен тайсалмай айтқан да М. Көпеев еді.

1907 жылы Қазан қаласындағы Құсайыновтар баспаханасынан Мәшһүр Жүсіптің «Хал-ахуал», «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз», «Сарыарқаның кімдікі екендігі» деп аталатын үш кітабы бірдей шықты. Бір айта кететін жай, «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз» атты жинақ «Хал-ахуал» кітабының толықтырылып басылған түрі десе де болғандай.

Ақынның осы кітаптарын қадағалап оқыған адам оның сол кездегі Россияның саяси хал-жағдайымен бел-

²⁸ Тәжібаев Ә. Пионер. 1986. № 4.

²⁹ Сонда. 412-б.

³⁰ Хал-ахуал. Қазан, 1907. 12-б.

³¹ Сонда. 3-б.

гілі бір дәрежеде таныс екеніне көзі жетеді. Оның бұл өлеңдерінде 1905 жылғы халық көтерілісінің де әсері бар екені көрініп тұр. Бұл шығармаларда қожа-молдалардың жағымсыз іс-әрекетін сынайтын жерлері де аз емес. Осы кітаптардың ішінде патшаның отаршылдық саясатына қарсы айтылған пікір де кездеседі. Мәшһүр Жүсіп Россиямен қосылудың прогрессивті жақтарымен бірге, қиындығы да аз болған жоқ деп айтыпты. Егер біз осы үш жинақта жырланған дүниелерді түйін айтар болсақ, халқымыздың сол кездегі тұрмыс-тірлігін, іс-әрекетін, психологиясын біршама суреттеп беруімен де құнды дер едік.

Мәшһүр Жүсіп Бұхара, Ташкент, Түркістанға үш рет сапар шегеді. Бірінші рет 1887 жылы, яғни 29 жасында барады. Бұл жолы Бұхарада оқып, білімін көтереді. Арабша, парсыша шыққан кітаптарды қадағалап зерттейді. Ол осы сапары жөнінде:

Мәшһүрден келе жатыр өнер қайнап,
Бұлбұлдай қапастағы тұрған сайрап.
Самарканд, Бұхар, Ташкент — бәрін кезген
Жасында бір кем отыз тәңірім айдап³²,—

десе, екінші рет барғаны турасында:

Жалғанды жалғыз кезген басым еді,
Бір асыл қолға түспес тасым еді.
Зыбарат шығыс бапқа бұл барғаным.
Жылым қой, отыз жеті жасым еді³³,—

деп анықтама береді.

М. Көпеевтің өз айтуынша ол 1895 жылы араға сегіз жыл уақыт салып қайта барыпты. Ақынның бұл екі сапары да оның білімін көтеру мақсатынан туғандығы көрінеді.

Ал, енді Бұхара, Ташкенге 1907 жылы үшінші рет баруының жөн-жосығына келсек, ол алдыңғы екі сапардан басқашарак. Оның себебі: ақынның осы жылы жарық көрген үш кітабында кедей-кембағалдың мүддесін көп толғағандығынан да болса керек. Бұл жөнінде нақты мәліметті Ә. Қоңыратбаев береді. Ол: «Мәшһүр Жүсіптің жоғарғы үш кітабының заңға ілігіп таратылмауы, оны басып шығарған Қазандағы Құсайыновтарға 12 мың

³² Қазақ ССР ҒА Орталық кітапханасының қолжазбалар қоры. 1173-папка. 43-б.

³³ Сонда. 47-б.

сом ауыр айып салынуы, ақынның камалушылар тізіміне ұшырап ел ішінде бұғып жүруі осыдан»³⁴, — деп тұжырымдайды.

Ақын Бұхара, Ташкент жақта төрт жыл жүріп оралған соң да жағдайының жөнді болмайтынын түсініп, бұл жолы Еділ, Жайық жағалауын аралайды. Бірте-бірте Жыланды бойындағы мұжықтарға да барады. Ол «Менің белгісіз сапарым» деп аталатын толғауында:

Мәшһүрдің қараңыздар қызығына,
Бұл күнде жүрісінің «бұзығына».
Орысты туған бауыр есептедім,
Жыланды келіп қондым мұжығына³⁵, —

~~Осылайша~~ / 3

деп орыстың кедей шаруа-мұжықтарымен достасқанын, сырттай таныс-біліс болып қана қоймай, олармен жақын араласқанын да айтады.

Мәшһүр Жүсіптің Л. Толстой, А. Пушкин, М. Лермонтовтың шығармаларымен таныс-біліс болғанын, олардан үйренуге шақырғанын әр кезде жазғандарынан білеміз. Осы орайда Қазақ ССР Ғылым академиясының академигі М. Қаратаев мынадай бір қызық факты келтіреді: «Бірінші бағыттағы халықтық ақын-жазушылар Пушкинді Абай дағдысымен ұнатып, шамасынша оқып, қазақ тіліне аударып келді. Кейінгі кезде белгісіз ақындар аударып ел арасына тараған «Евгений Онегиннің» үзінділері табылды. Мәшһүр Жүсіптің қолжазбаларының ішінде белгісіз ақын аударған Пушкиннің кейбір өлеңдері шықты»³⁶. Осыдан ой түйетін болсақ, аударма белгісіз ақындікі емес, М. Көпеевтікі екені сөзсіз. Өйткені Мәшһүрдің өзі де орысша әжептәуір білген ғой. Бұл мәселе әлі де зерттей түсуді қажет етеді.

Ақынның өлеңдеріндегі сан алуан қайшылықтар оның мысалдарында байқалмайды. Атап айтқанда, ол шығармалары мыналар: «Мәшһүр Жүсіптің Тырнамен айтысы», «Мәшһүр Жүсіптің ала қарғамен айтысы», «Жарты нан хикаясы», «Шайтанның саудасы», т. б. Бұл туындыларының ең басты идеясы — адамның көңілінің мөлдірлігі мен жанының таза болуы үшін күресу. Ол үшін адамзат баласы бір-біріне қиянат ойламасын, жөңсіз бі-

³⁴ Кітапта: Әдеби мұра және оны зерттеу. Алматы, 1961. 245-6.

³⁵ Қазақ ССР ҒА Орталық кітапханасының қолжазбалар қоры. 1173-папка, 46-б.

³⁶ Қаратаев М. Туған әдебиет туралы ойлар. Алматы, 1958. 117-б.

рін-бірі тілдемесін, кісі ақысын жемесін, тек қана еңбек етсін, еңбек етсе алынбайтын қиындық, бұзылмайтын камал болмайды деген ой тастайды.

1940 жылы шыққан «Қазақ әдебиеті хрестоматиясына» М. Көпеевтің «Шайтанның саудасы» еңсе, осы жылы Москвадан жарық көрген «Дала әні» атты қазақ поэзиясының антологиясында бір өлеңі басылды. Сондай-ақ, «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» (1983 ж.) атты кітапқа бірнеше өлеңдері енді (құрастырушылар Т. Әбдірахманов, Қ. Жармағамбетов), М. Мағауиннің құрастыруымен 1978 жылы «Советский писатель» баспасынан шыққан «Поэты Казахстана» деген кітапта «Шайтанның саудасы» тағы да басылды. Ол 1889—1894 жылдар аралығында «Дала уалаяты» газетінде оннан астам проблемалық материалдар, «Айқап» журналының 1912 жылғы екі санында көлемді мақала жариялады.

Ақын бұл шығармаларында да көпшілік қауымды еңбекке, оқу-білімге, адалдыққа үндейді. Әсіресе қолыңнан келгенше кісіге жақсылық істе, кедей-кембағалдың қажетін өтеу — адамдық борышын. Ал, халық үмітін ақтарлық игілікті ісің болмаса, кісі санатына қалай қосылмақсың? — деген пікір қорытады.

Ол адалдық, адамдық жайындағы толғамды ойларын өлең, мақала, аңыздың айналасында ғана айтпай, көптеген дастан да жазған. Біз сондай туындыларының ішінен «Гүлшат пен Шеризат» атты көлемді дүниесін таңдап, іріктеп кітапқа енгізіп отырмыз. Сюжеті шығыстан алынған бұл дастанда жақсылық пен жамандық, адалдық пен арамдық, жарық пен қара түнек қоса қабат көрінеді. Ақыры адалдық жеңеді. Дастанның бас кейіпкері Шеризат не бір қорлықты көрсе де, бәріне төзеді. Оның бойында адамға деген сенім бар еді, сол сенім оған барлық қиындықты жеңгізеді. Сөзің — шын, ісің — әділ, көкірегің мөлдір болса, дұшпаның қанша қысастық қылғанменен, жеңе алмайды деген ой айтады автор.

Мәшһүр қазақтың көптеген білікті адамдарымен кездескен. Соның бірі — атақты балуан Қажымұқан. Ол онымен 1925 жылы таныс-біліс болып, екеуі Баянауылда бірнеше күн бірге жүріпті. Бірі ақын, бірі балуан — өнер адамдары іштей түсінісіп, қыл өтпес дос болып, қимай-қимай ажырасыпты. Ақыры Атбасар дузанының тұрғыны Мейрам Жанайдарұлымен де³⁷ сырлас-дос болып-

³⁷ Қазақ ССР ҒА Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қоры. 1173-папка, 43-б.

ты. Бұл кісі өз заманының оқымысты адамы екен. Арабша, парсыша, орысша сөйлей де, жаза да біліпті. Айрықша қасиеті — ауыз әдебиетін көп жинапты. Сонымен бірге «Мың бір түннің» бір тарауын өлеңмен жырлап, 1895 жылы «Дала уалаяты» газетінің 41—49 номерлерінде жариялапты. Мейрам жырлаған бұл дастан Ү. Сұбханбердина құрастырған «Қисса-дастандар» (1986 ж., 28—327-беттер) атты кітапқа енді.

Мейрам қара сөзбен емес, тақпақтап, мақалдап-мәтелдеп сөйлейді екен. Оның бізге жеткен мұрасы жоқтың қасы. Ол адамға Мәшһүр Жүсіп Көпеев мінездеме бере келіп: «Ақылды адамда күлкі де жоқ, ашу да жоқ, кемдік көріп, тарығып сасу да жоқ, басына бақ тауындай бақыт қонса, шалқасынан шалқайып тасу да жоқ»³⁸, — деп бағалапты.

Жолмұрат Жүсіпұлы³⁹ өз қолжазбасында Мәшһүр Жүсіптің атакты Бөгембай батырдың немересі Саққұлақпен де тығыз қарым-қатынаста болғанын, ол адамнан ақынның халқымыздың әдеби мұрасын көшіріп алғандығын да айтады.

М. Көпеев Ақан серімен бірнеше рет кездескенін, онымен сырласып, пікір алысқанын айта келіп, былайша тебірене сөз етеді: «Ақан серінің құлагері өлген соң бұрынғы серілік мінезді қалдырып, көп бас қосатын ас, жиын-тойға жүрмейтін, бармайтын болып, дүние махаббатынан мүлде көңілін суытты. Ақан сері адамзаттың сұңқары, қызыл тілдің ділмәрі еді, жігіттің құлпы жібері еді»⁴⁰.

Мәшһүр Жүсіп ел ішін көп шарлап, ақсақалды қарт, ақ самайлы әжелердің аузынан халық ауыз әдебиетін жинайды. Сол мақсатпен кейде баратын ауылына жете алмай далаға қонса, кейде таудың ішіндегі бұлақтың басына түнейді.

Мұндай сапарында зерек жігіт жай ғана жинаушы ретінде жүрмей, көптің көңіліне терең үңілумен болады. Бай-шонжарлардан зәбір-запа шеккен кедей-кембағалдың көзінен жас, көкірегінен мұң көреді. Ауыл арасындағы шала оқыған, білімі таяз, тек «жаназа» шығарсам дегенді білетін молда мен кожаны да аз кездестірмесе

³⁸ Сонда. 44-б.

³⁹ Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің туған жиегі, ақынмен бірге жүріп творчествосын хатқа түсірген.

⁴⁰ Сонда. 49-б.

керек. Мұндай келеңсіз іске ақын қатты ашынып, тебірене жыр төгеді:

Өсекті қожа менен молда айтады,
Баскадан олар тіпті онды айтады.
Арасын ағайынның балдай тәтті,
Дау-жанжал ұрыспенен молайтады ⁴¹.

Ол ащы шындықты осылай бейнелейді, осылай толғайды. Себебі, онсыз жокшылықтың тауқыметін тартқан ел-жұрттың ішіне іріткі салып, одан сайын бүлдіріп отырған қожа-молданың мынадай қылығы оған аяздай батса керек.

Ақын мал соңында салпақтап күндіз-түні енбек етіп жүрген кедей шаруаның ауыр азабын, жетім мен жесірдің көз жасын өлеңге қосты. Сол қиындық бейне бір өз басынан өтіп жатқандай сезінді:

Жыр қайда, осы күнде ғылым қайда,
Түн сайын шертуші едім сырымды Айға ⁴².

Немесе:

Дүние үшін жанның бәрі қайғы жеген,
Мін тағып бір-біріне әлденеден.
Жан бар ма айтып, елім, еміреніп,
Егіліп өз халқы үшін емірген ⁴³.—

деген жолдардан өз қара басының ғана қамын ойлап қоймайтынын, өзгенің де өзегіндегі өксігін, өкінішін бар жанымен сезіне алатындығын көреміз.

Кейде қара қылды қақ жаратын туралығымен де М. Көпеевтің ел ішінің пысықтарына жақпай қалатын кездері болыпты. Сол себепті бірде момын шаруалармен көңілі өсіп жүрсе, бірде өзін жүдеп-жадап жалғыз қалғандай сезінетін. Ондайда ол қасқайып тұрып жырлап кететін:

Кейде мен көп сөйледім аузым бақпай,
Бетімді жіберген соң ешкім қақпай,
Туысқа тура жолды айтамын деп,
Жалғанда жалғыз қалдым жанға жақпай ⁴⁴.

Біздіңше жақыныма ғана жақпадым деп ақын сыпайы

⁴¹ Сонда, 5-б.

⁴² Сонда, 9-б.

⁴³ Сонда, 22-б.

⁴⁴ Сонда, 49-б.

айтып отыр. Көпті кінәлап, көпке топырақ шашқысы келмегендіктен де ел басқарып отырғандарға тікелей қарсылығын білдірмегенге ұқсайды. Бұл оның қара басын қорғаштауы емес, қайта дос-туысыма бір кесірім тиіп кетер-ау деген сақтығы ма дейміз.

Ақын қай жерде жүрсе де, қандай сапарға шыкса да қолынан бір сәт те қаламын тастаған емес. Күндіз-түні он бір буынды қара өлеңмен жыр толғады. Ол жырларында ел-жұртының ауыр жағдайы бірде-бір рет ұмыт болған жоқ. Оның өзі де жоқшылықты көп көрген, әсіресе балалық шағы өте аянышты өтіпті. Сондықтан да ол тек шындықты жырлаған. Тұрмысының кемістігіне әкесі қабак түйе қатуланса, шешесі де маңдайынан сипай қоймапты. Бұл жайында ақын:

Көзім жасын құдайым иген емес,
Жастан маған жақсы орын тиген емес.
Бір жыл жатып бір жерден келсем үйге,
Шешем іскен бетімнен сүйген емес⁴⁵,—

депті. Бұл жерде Мәшһүр Жүсіп анасын кінәлауды мақсат етпеген. Неге десеніздер, біріншіден, бұл өте бір жұтаң семья болған. Тіпті жас Жүсіп үстіне бүтін киім кимеген де. Бірде аш, бірде тоқ боп балалық шағы да өте шыққан. Ал, оқу іздеп алысқа кетіп, одан қайтып оралғанда жас жігітті шешесі аймалап-толғанудың орнына өмірдің шуақ-сәулелі жағымен қатар, қаталдығының да аз еместігін сезіндіре тәрбиелепті. Біздіңше, ол өте зерделі адам болса керек.

М. Көпеевтің есімі көзінің тірісінде-ақ көп жерге тарап кеткен еді. Оның да бірнеше себептері бар. Біріншіден, ол бұл кезде бірнеше кітаптары шығып, елге танылған-ды, екіншіден, көне мұраны жатнай-тұрмай хатқа түсіруімен де белгілі болған. Енді бір айрықша қасиеті—соншалық ғылым-біліммен молдалық құрмауы еді. Мәшһүр Жүсіптің осындай жақсы істеріне қанық зиялы қауым оның еңбегін айырықша бағалап, өз өлеңдерінде атың құрметпен атап отырған. Мысалы, Нартай Бекежанов:

Ақмолла, Ұзақ ақын, Мәшһүр Жүсіп,
Заманға жатушы еді үлгі пішіні.
Солардың ағып жатқан теңізінен,
Біз пақыр сөйлеп жүрміз қанып ішіп⁴⁶,—

⁴⁵ Сонда: 61-б.

⁴⁶ Бекежанов Н. Өсиет. Алматы, 1982. 14-б.

деп өзінің алдындағы өрен жүйріктерге ізет-құрметпен қарайтынын байқатады. Бұл арада Мәшһүрдің қыруар еңбегіне сүйсіне қараумен бірге, Н. Бекежановтың кішілігі мен кісілігіне қызығасыз.

Ал, ақын Ғ. Қайырбековтың да Мәшһүрге деген ықылас-пейілі айырықша. Ол:

Мен келдім музейіңе жолым түсіп,
Егілдім рухыңды сүйіп-құшып.
Өмірдің жолдарында жар бола ғөр,
Қазақтың пайғамбары Мәшһүр Жүсіп⁴⁷. —

деп толғаса, қалайша мақұлдамаймыз.

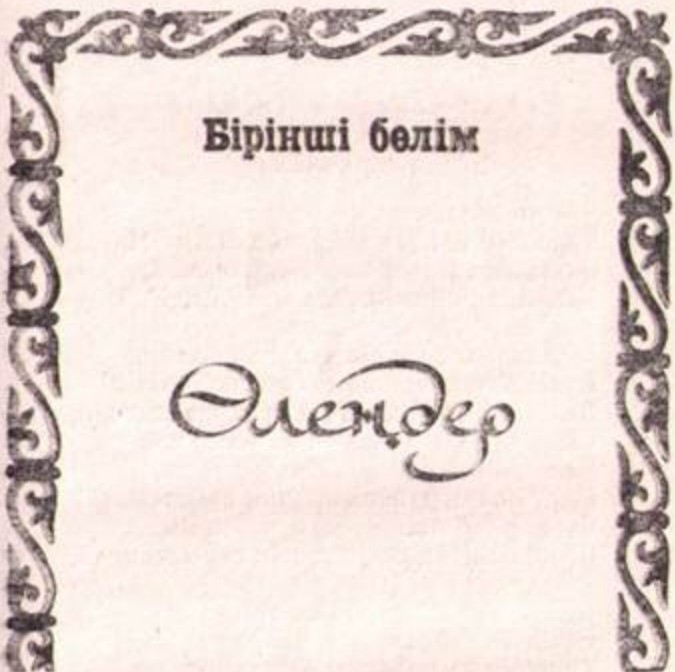
Мәшһүр Жүсіп қолжазбаларын актарып отырып Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық кітапханасының қолжазбалар қорындағы 850-папкадағы аты-жөні белгісіз біреудің мынадай бір естелігіне көзіміз түсті: «Ақын жеті күн ауырды. Дәл жеті күн ауырып жатқанда бір айтқан сөзі: «Ажал жүр жағалап қоймаймын деп, Шәрәпиден жүр бермеймін» деп мырс етіп күледі (Шәрәпиден үлкен баласы — С. Д.). Өзі тірісінде айтушы еді, «жетпіс үшке жеткенше балталасаң да өлмеймін. Жетпіс үштен ары қарай сүйресек де аспаймын», — деп.

«Азырақ-азырақ тынышсызданып жатқан кісідей болып, жан тәсілім етті де, пысылдап ұйықтаған кісідей болды. 1931 қой жылы жұмаға қарай таңға жақын аяулы ақын, зерделі жинаушы, жақсы азамат жарық дүниемен біржола қоштасты», — делініпті. Біздіңше Мәшһүр Жүсіп Көпеев өлген жоқ. Ол өзіндік бояу, өзіндік нақышы бар поэзиясымен біздің арамызда мәңгі тірі демекпіз.

С. ДӘУІТОВ,
филология ғылымдарының кандидаты.

⁴⁷ Ғ. Қайырбековтың бұл өлеңі — Павлодар облысы, Баянауыл ауданының «Жаңа жол» совхозындағы ақынға арналған музейде сақтаулы.

A decorative rectangular border with ornate, symmetrical scrollwork and floral patterns in each corner and along the sides.

Бірінші бөлім

Өлеңдер

«ХАЛ-АХУАЛ» КІТАБЫНАН

ҒИБРАТНАМА

Япырм-ай, кессем бе екен мен тілімді?!
Үйрендім қайдан өнер, көп білімді?!
Өткіздім қасірет пенен қапалықта,
Қызықты, ойнап-күлер мезгілімді.

Жатпадым су түбінде садәф болып,
Күнінде шықпас па едім дүрге толып.
Байғыздай тас жастанып, тауда жатпай,
Сықылды болдым қарға, ұшып қонып.
Болдым ғой өнерімді тауысқандай!

1. Мерт болдым, айға шауып, арыстандай!
Сұңқардай биік шынды мекен қылмай,
Шықылықтап көзге түстім сауысқандай.

Сөйлеуден тиылмаған қызыл тілім!
Өттің бе зарланумен, кайран күнім?!
Түлкінің қызылдығы өзіне сор,

2. Болғандай болдың маған өнер-білім.

Ішім от, сыртым жалын қайнағаным,
Бұйырған, жұтқан күмән, шайнағаным.
Жаныма тыныштығы жоқ, өзіме қас:
Бұлбұлдай жағып жұртқа сайрағаным.
Сайрауға дәрменім жоқ, тұрмын қажып,
Ұзын түн ұйқы көрмей, жүдеп, азып.
Әшһәрәт апат деп айтқан Хәдис,
Мен жүрмін құтыла алмай, тілден жазып.

Айналдым бұлт болып биік тауға,
Іліндім шортан болып жібек ауға.
Тілі жоқ көп мылқаулар тыныш жатыр ғой,
Қызыл тіл, сен басымды салдың дауға.

- Ақылды аузын жауып ділін ашқан,
Бұл күнде ғақыл, білім бізден қашқан.
3. Ішіне ақымақтықтан сыйғыза алмай,
 4. Алтынды пұлын білмей жерге шашқан.

Жатқанмен алтын жерде кір болмайды,
Жай тас пен дүрдің құны бір болмайды.
Жаңбыры абрахмет жауғанменен,
Садефка төгілмесе дүр болмайды.

Жаңбыры абрахмет нұр болады,
Жауғанмен басқа жайға қор болады.
Жыланға — у, араға — бал, тасқа — қына,
Тамғаны тақыр жерге сор болады.
Тікенге кетсе тамыр, гүл болады.
Көзсізге — көз, тілсізге — тіл болады.
Жауғанмен тауға, тасқа пайдасы жоқ,
Сай-сайдан ағып дария сел болады.

Ғаламға абрахмет нұрын шашар,
Үстім су болады деп надан қашар.
Бір тамшы сонан маған тама ма деп,
Дарияда жатып садеф аузын ашар.
Бұлттай жауатұғын менің өзім,
Көкірегім — қан, жаспенен толған көзім.
Жаңбырдың абрахмет тамшысындай,
Ғаламға дастан қылып айтқан сөзім.

Бораған қардай болып бұрқырадым,
Жалғаннан суып көңілім тоқырадым.
Бойыма алтынымды сақтай алмай,
Болмаған мұныменен еш мұрадым.

Бұл күнде алтын азып жез болыпты,
Дүниеде жақсы, жаман сөз болыпты.
Гүл іздеп Гүлстанда жүрген Бұлбұл
Бір күні қаршығаға кез болыпты.

Сұрапты Қаршығадан сонда Бұлбұл:

— Жалғанда ынтызарым—бір қызыл гүл!
Қаршыға, сен де құссың, мен де құспын.
Ақылың сенің менен емес қой мол!

Бектердің он қолында тұрағыңыз,
Ерттеулі күнде жүйрік пырағыңыз.
Кекіліктің мны менен жүрегін жеп,
Табылған әрбір құстан мұрадыңыз.

Татисың қымбат баға қадір пұлға.
Жүресін патшалармен шығып жолға.
Жазым боп жазатайым түссең торға,
Түсірмей ап кетеді қолдан-қолға.
Өткіздім мен әр түнді сайрауменен,
Басымды тікенекке байлауменен.
Көрем деп қызыл гүлдің ашылғанын,
Ұзын түн зығырланам, қайнауменен.

Қызыл гүл мен ұйықтамай ашылмайды,
Көзімше аузы ашылып, шашылмайды.
Оянсам, ұйықтап кетіп, ашылады,
Қасіретім, бір көре алмай, басылмайды.

- Зарлаймын ұзын түні көрермін деп,
Көре алмай ашылғанын қасіретім көп.
Ғұмырымда бір ашылған уақытын көрмей,
5. Барамын бұл жалғаннан мен уайым жеп.
Гүл үшін, тікен болды, жатқан жерім,
Барады бір ашылмай ішкі кірім.
Зарығып бұ қайғыдан қанлар жұтып,
Тарқамай бұ жалғаннан кеткен шерім.

Қаршыға келді сонда жақындасып,
Бұлбұлмен сөйлескелі жауаптасып:
— Құссың да сен бір ақымақ, ақылың жоқ,
Бір гүлге пайдасы жоқ болған ғашық.

- Сайрайсың түні бойы ауыз жаппай,
6. Қонасың сабырсыздан әрбір шакқа-ай!
Жетпестен бір мұратқа мың сөйлейсің,
Сол үшін қалып тұрсың мұрат таппай!
Аузыңды, ақылың болса, жабар едің.
Үндемей сабыр қылып бағар едің.
Тілі жоқ мен сықылды мылқау болсаң,

Бір күнде мың мұратты табар едің.

Боласың сен ақылды менен қайтіп?!
Зарықтың бір гүл үшін жапа тартып!
Бір күнде мың мұратым болар хасил.
Адамға үндемеймін бірін айтып.
— Қаршыға, мұны айтқан сен бір ерсін.

7. *Тілегін* әр пенденің тәңірім берсін.
Табарым мылқау болып, мұрат болса,
Болмаған хасил мұрат кете берсін!
Мұрныңды шошайтасың мақтағанға,
Жүруші ең келемеж боп көп тағанға.
Қолыңда көрінгеннің болып тұтқын,
Мәз болып жүріпсің де сақтағанға.

8. *Жегізбес* саған етті қаныменен.
9. Бір құстың *тояттатпас* саныменен.
Өзінді ертеден-кеш ашықтырар,
Аласың деп құс көрінсе жаныменен.

Бір ұрттам қан ішесің, бір құс алсаң,
Сен ақымақ тамақ үшін болған сарсаң.
Қанатың бола тұрып құл болғанша,
Онан да жақсы емес пе өліп қалсаң?!

Жаратқан бір құдайға жетер датым,
Зарлаған ұзын түндер мұнаджатым.
Бітпесе бір мұратым, кетсін, барсын!
Ғаламға дастан болған «Бұлбұл» атым.

Мұратым бітпесе де көңіліме тоқ,
Қарға мен сендей қаңғып, жемеймін боқ.
«Шіркіннің Қаршығадай сайрауын-ай!»—
Деп айтқан бір қазақты естігем жоқ.

Құс болсаң, бозбалалар, бұлбұлдай бол!
Табылар іздегенге бір қызыл гүл!
Ет үшін бір-екі елі торға түскен,
Тіл алсаң, бола көрме қаршыға сол!

«ТІРЛІКТЕ КӨП ЖАСАҒАНДЫҚТАН КӨРГЕН БІР ТАМАШАМЫЗ» КІТАБЫНАН

1

Қыран кұс — көңіл ашар, жүйрік тазы,
Жігітті мұнайтады малдың азы.
Әркім-ақ жамандыққа көңіл берді,
Тыятын болмаған соң мүфти қазы.

Сөзі бар замананың теріс қакпай,
Жараспас бір-біріне айтқан назы.
Тұйғынға күшігендер ауыз салып,
Жем болып қарға-ұзаққа қоңыр қазы.

Басшымыз ел пайдасын сөйлемейді,
Білгіштер мұндайлыққа емес разы.
Көптен көп іздегені бүліншілік,
Қанша айтып таусылмайды еш аразы.

Данышпан өтпей сөзі шаһбазлардың,
Барады босқа кетіп қысы-жазы.
Ғақылсыз аңкылдама құлап жарға,
Көбі әркімнің аузында, өзінде азы.
Әлі жүр біздің қазақ қоршылықта,
Қор болып өрге баспай өнерпазы.

Әрі істі ойлау керек әуел бастан,
Не пайда өнері жоқ жігіт жастан.
Мәз болма мұнарланып көрінгенге,
Кісі жер жемісі жоқ тау мен тастан.

Дос қой деп ішкі сырын түгел айтып,
Опық жеп жүрген жан көп андамастан.
Бір өрттен қалмайтұғын қалың қаудай,
Баянсыз бақ-дәулетке болма мастан.

«Жау қайда жар астында» деген сөз бар,
Аяқты баспа қадам байқамастан.
Көз тігіп қарағанмен көңіл бермес,
Не пайда нұр сипатты сүмбіл шаштан.

Біреуге селбесейін деп ойласаң,
Өзінді жұтып қояр шайнамастан.
Сөз жөнін құрбыларға айта қалсаң,
Күн бұрын ашуланар ойнамастан.
Зиянға біздің қазақ аяқ басар,
Соқтығып өз пайдасын ойламастан.

2

Жігіттер, жаксы қайда үлгі шашқан,
Жүдеген мұңлылардың көңілін ашқан.
Анау озық, мен кейін қаламын деп,
Көз салып бірін-бірі шамаласқан.

Сүрініп ат аяғы кетер болса,
Дұшпан түгіл, досын да табаласқан.
Бұл жұртта сұмырай нәрсе толып жатыр,
Өтірік, ұрлық, өсек араласқан.

Өңшен сәуірік, текешік, бұкашықтар,
Бірі-бірін соғып, шапшып жараласқан.
Жаксыны өзі болған көре алмаған,
Өрт қойып жан-жағынан қамаласқан.

Ақылшы шықты бізге үй басынан,
Өзі боп өз үйінде жұрттан асқан.
Биге пара, байларға өсім болды,
Бой тартып арамдыктан барма кашқан.

«Сен кімнен қорқасың», — деп жел береді,

Кісі жоқ қой дейтұғын жұртты басқан.
Пәленше «солай», — деді, мен қайтем деп,
Жылқыша ізеп басып ақылдасқан.
Біреудің адасуын біреу құптап,
«Пәлі, деп бәрекелді» мақұлдасқан.

Білімге жабысайық көңіл қойып,
Ерлердің жұмысына жүрмін тойып,
Болмаса бір құдайдан үміт-қуат,
Залымдар көзімізді алар ойып.

Сөйлесе жұрт пайдасын білген ерлер,
Хакімдер атып тастар көзін жойып.
Қалайша Россияның әділдігі,
Мүшелер терімізді малша сойып.
Қолында хукіметі тұрған күнде,
Жіберсін біздің жакқа нағып киып.
Білгіштер ілфәттасып арыз айтып,
Шығарған манифисті басын жиып.
Қылғаны хакімдердің бізге зорлық,
Низамға тура келмес ісі сиып.

Ходқа алып тексермейді қазақ сөзін,
Жіберер келемеждеп оның өзін.
Сөтке, жұма, ай, жылда бір жауап жоқ,
Сүзілтіп жүргенімен екі көзін.

Дәнекер тамағына түспей қалса,
Әдейі қиыстырар құрған тезін.
Екінші құзырына келсе қайта,
Ақырар мойынға сап сары жезін.

Қазаққа әділ хакім қылған болып,
Тұл кылып жібереді қатын, кызын.
Неке, талақ, қамшыға қолында боп,
Жоқ қылды шаригаттың соқпақ ізін.

Алады неке ақысын ауылнайлар,
Молданың жаудыратып қойып көзін.
Шаригат бұлайша емес, десе молда,
Боқтайды стражник түйреп бізін.
Сөз айтсаң бір-екі ауыз жалдамаға,
Атам деп қорқытады мылтығы ұзын.

Біздің жер мархабаттан қашық жатыр,
 Қайласы хакімдердің асып жатыр.
 Халқына мархаматты сөзін айтып,
 Мейірі патша ағызам тасып жатыр.
 Бас азат, дін мен жерге ерік беріп,
 Манифис әрбір жұртқа шашып жатыр.

Қия алмай бір өзінен басқаларға,
 Хакімдер залымдық қып басып жатыр.
 Шаһбазлар ақ-қараны көріп тұрған,
 Біздерге әбден жаны ашып жатыр.

Өгіздер тамағынан қаламыз деп,
 Бас тартып бұл жұмыстан қашып жатыр.
 «Бар құдай іс ақырын ондай көр», — деп,
 Білімді білімсізден сасып жатыр.
 Көп заман газеттерде жазылып жүр,
 Жүзінде ақ қағаздың машық жатыр.

Сөз сөйлеп тарқатайық ішкі шерді,
 Көңілден кетіруге әрбір кірді.
 Мың сегіз кеше алпыс тоғыздан соң,
 Халайық көрмең пе едің неше түрді.

Нахактан құсаменен қан жұтқызып,
 Тұтқынға салған жоқ па талай ерді.
 Қорқытып бұл қазақтан ақша алмаққа,
 Тексеріп жұмыс қылды көрді-жерді.
 Шықпаса көңіліне алған ынғайынан,
 Қапасқа салып қояр кемеңгерді.
 Штраф екі айналсаң, бәсіге деп,
 Қолыңа повестка деп қағаз берді.

Күзетші үшеу, болысың артында тұр,
 Аңдыған құпиялап айтқан сырды.
 Нахактан бір-біріне жала жауып,
 Дауласып үш сыпырып аққан терді.
 Жете алмай ақ, қараның анығына,
 Болыс-би былыш еткізіп басар мөрді.

10. Қызыл гүл жасарсайшы солып жатқан,
 Әр нәрсе шағымызда болып жатқан.
 Жаксылық ойлаңыздар, біздің халық,
 Тастаныз жамандықты толып жатқан.
 Үлгісі чиновниктер осы болып,
 Қасқырша ауыз салып жұлып жатқан.

Күрметті ел билеген хакімдер де,
 Жыландай зәрін төгіп сорып жатқан.
 Бас салып мұңлы-зарлы кем-кетікті,
 Бүркіттей тырнағымен бүріп жатқан.

Әркімді арбауына түсірем деп,
 Түлкіше құйрықтарын бұлаңдатқан.
 Жүзіме көрінгендер көз салсын деп,
 Өз бойын тотықұстай сылаңдатқан.

Жатырмыз бір қараңғы ұзын түнде,
 Көрінбей жарық, сәуле бір таң атқан.
 Сырғытып қоныс-жайдан поселкелер,
 Қасынан өткен жанды табандатқан.

Хайлакер стражник бейшараны,
 Таба алмай кедей ақша жапа тартқан.
 Ұлыққа кімнің аузы жете берер,
 Осындай жұмыстар бар жанға батқан.

- Бір мың тоғыз жүз жылдан бес жыл асты,
 11. Бес түгіл алтыға жұрт араласты.
 Тендікті бір көре алмай ұлықтардан,
 Халайық қор болдың ғой аяқасты.
 Жолаушы, жолаушыны атып тастап,
 12. Маңына жан жолатпай бауыр басты.
 Өлген күнсыз, айтқан сөз пұлсыз болып,
 Біле алмай не қыларын қазақ састы.

Жер-судан айырылған соң қаңғып кетіп,
 Үйінде отыра алмай кедей қашты.
 Тыңдайтын мұның сөзін құлақ қайда,
 Шұлғытып тұрғанымен қанша басты.

Қазақты үшке бөлсең біреуі жоқ,
Жоқ болмай қайтсын, зорлық шектен асты.
Көз жасы жылаулының болып қабыл,
Көбейді зорлықшылға өшті, қасты.

Кісіден көретұғын дәнеме жоқ,
Рәсуа боп, өз абыройын өзі шашты.

9

Жазалы қылған жоқ па сөзімізден,
Табылмай айтуға ауыз өзімізден.
Көрген соң дінімізді қорлағанын,
Жас ағып жүре бердік көзімізден.

- Шал болдық, он бес пенен жиырмада,
Айрылып ойнап-күлер кезімізден.
13. Қор болдық *айырылып* қап ақ шарифат,
Қисықты түзететін тезімізден.
Ширекке төрттің бірі болдық деңіз,
Айырылып бұрынғы аршын кезімізден.
14. Қойнында өлген сарттың *наны бар* деп,
Қалмады-ау өл-өлгенше есімізден.

Кірсек те өліп көрге дәмесі бар,
Үш қабат жаға-жеңсіз бөзімізден.
Жер, суга, мал мен басқа бостандықты,
Көрместен кетсек арман көзімізден.

ҚАРА ӨЛЕҢ

Жатқандай тәтті ұйқыда қазақ халқы,
Айырылмай жақсы менен жаман парқы.
Баласы дін мұсылман оянындар,
Көрінер өз пайдасы жұрттың нарқы.

Әркімнің өз пайдасы ойлағаны,
Тереңге түсіп жатыр бойлағаны.
Бостандық деген сөзді жоқ қылам деп,
Аш бөрі бізді жеуден тоймағаны.

Ойлайды бізді алам деп бармағына,
Көрсетіп зорлық күшін жан-жағына.

Бас қамын, жан пайдасын ойлаңыздар,
Жақсы емес түсе берсең қармағына.

Өнерге ғылым-білім болсаң жерік,
Берілер ақыр бір күн басыңа ерік.
Көп жұртты көз жасыңа қылсаң куә,
Табылар мұңлы-зарлы саған серік.

Айтқаның үйде отырып жел болады,
Көз жасы көп жылаумен сел болады.
Көп басын қосуменен жасын төксе,
Сай-сайдан ағып дария көл болады.

Оңдырмас мынау қойшы бізді бағып,
Сіңбей тұр ішкен тамақ бойға жағып.
Тұрғызып омақаны әрбір жерге,
Жер-суды ап кетті ғой қазық қағып.

Көшпелі мал сықылды жүрген халық,
Әр шаруа жалқаулықпен болар талық.
Жел болып жаққан шамға дамыл бермей,
Болмай тұр қанша айтқанмен бізге жарық.

- Әр түрлі бұл қазаққа шықты порым,
15. Жұрт едік бейпіл жүрген мұнан бұрын.
Бұраса біз иіліп көне бердік,
Сатулы жүрген жер мен тұрған орын.

- Шарасыз амалсыздан жүріп едік,
16. Қай түрлі айдауына көніп едік.
Басқаны мал мен жанның ақша болып,
Қысымдық талай жаннан көріп едік.

- Таусылмай толып жатыр арманымыз,
Ерікті болмаған соң мал-жанымыз.
17. Болманыз алты ауызды, *бауырларым*,
Бұл тойдан не боламыз қалғанымыз.

18. Пайданың ортасында өзі *жатар*,
Залалға мейлінше арзан бізді сатар.
Ынтымақ қылыңыздар, бас қосумен,
19. Мейлің казак маған бол, мейлің татар.

ҚАЗАҚТЫҢ ҚЫЛЫП ЖҮРГЕН ЖҰМЫСЫ

Жүзіне ақ қағаздың тартып қалам,
Сөйлеген мұң мен зарын бұл күнгі адам.
Болса да дәрия сия, аспан қағаз,
Мұң мен зар түгелденіп болмас тәмам.

- Көшпелі болған жұрттың шаруасы бар,
20. Сарт, ноғай жан сақтайды саудасы бар.
Кезкүйрық жапалақпен жемтіктес боп,
Сұрайтын бір-бірінен сауғасы бар.

Таң атса дүние жүзі қыбырлаған,
Сөзі бар екеу-екеу сыбырлаған.
Көкбары бірін-бірі қылып бұл жұрт,
Құпиялап бір-бірінен сөз ұрлаған.

- Бөлініп жұрт екі жақ партиялап,
21. Қалмайды ұрғашыдай сол қиялап.
Басқа орын босағадан тимейтінді,
Бас қылып, бас жегізіп тәрбиелеп.
Көрініс екі жақтан топ көбейтіп,
Дау-жанжал жанып тұрған шоқ көбейтіп.
Болмаса малға зиян еш пайда жоқ,
Атарға бір мылтық жоқ оқ көбейтіп.

Қазақтың мұнан кетер берекесі,
Жоқ болып ынтымақты мерекесі.
Бір шалды төрге отыртып, бас жегізіп,
Сол болар ақырында келекесі.

- Ие боп жанбасқа бір отағасы,
Қасында еркелеткен бар баласы.
Жілікті «мә» деп соған ұстатады,
22. Атаның баласы бар май жағасы.

Көп болып гуілдесе байлауы жоқ,
Партия күнде кеңес сайлауы жоқ.
Күн бұрын алас ұрып әуреленер,
Асулы күнде қазан қайнауы жоқ.

Тықылдап жұмысы жоқ шаруамен,
Шикан, тілме, әуре боп камшауымен.
Өмірін өткізеді жазы-қысы,

Аузының дәмін алып тамсауымен.

Бай түсер төмен қарай шарасынан,
Айырылып азды-көпті қарасынан.
Андыған арам көңіл екі досты,
Бір бұзық шыға ма деп арасынан.
Арасы ағайынның алыс болды,
Таласып дамылы жоқ жарыс болды.
Жетіліп партия мен дәрежесі,
Жаксы жат, жаман адам таныс болды.

Жаз болса, ауыл үй боп ыңғай қонып,
Қызық қой бұ жүрген деп мұндай болып.
Өңешін жылтыратып көп кедейлер,
Айырылып ат-тонынан жүрдай болып.

Біреуді пана қылып сүйенгенсіп,
Мәз болып отырғанға саумал ішіп.
Мырзасы қасына ерген нашарына,
Шығынды баса салар сырттан пішіп.

Біреудің ерген ақымақ желігіне,
Жылп етер жараймын деп серігіне.
Шақырса бір партия жаназаға,
Бармайды туысканның өлігіне.

- Жиылса сәлемдеспей қырын қарап,
Ас ішпей сарылумен атша жарап.
23. Ұзақ күн *біткен сөз* жоқ керіс-тартыс,
Кетеді «күнде ертеңмен» кешке тарап.

Сол түнде азғырушы толып жатыр,
Шайтан да помағайтшы болып жатыр.
Құда түсер, бата оқыр сықылданып,
Он-он бесі бір үйде қонып жатыр.
Ет, сорпа болса кемдік қымыз, шайдан,
Я болмаса жататын орын-жайдан.
Ертең тұра кетеді бұрқ-сарқ етіп,
Саған мен табылам деп енді қайдан?!

- Қызады базарлары күз болғанша,
24. Әркімнің талас шерті сөз болғанша.
Ағайын кіналасып арбасады,
Түзеліп, оңала алмас бір былғанса.

25. «Ал, енді тату бол» деп біреу шығар,
Бұл өзіне пайдалы сөздерді ұғар.
Жем қай жактан түсер деп бір соны ойлап,
Сөз аяғы әртүрлі шарға соғар.

Дұрыс айтып бітіп қалған сөз табылмас,
Жазғы болған науқанда күз табылмас.
Ақ, қараны айырып тексеретін,
Бұл жүргеннен құлақ пен көз табылмас.

Мал сойысып болады татуласқан,
Ет жеу үшін бас қосып араласқан.
Апрель, майда тәп-тәтті тату болса,
Күмәнін шөп шабарда ағұст ашқан.

Бата қылып, айтысып әруак, күдай,
Болады тату-тәтті бұрынғыдай.
Таласып күзек, құдык, шабындыға,
Болуы тағы екі ұдай тыймақ онай.

Таусылмай ала жаздай күнде жиын,
Жұмысы жоқ еш бітірген жалғыз тиын.
Сабылтып жалғыз атын тулақ қылып,
Кедейге мүбәрәк жоқ болды қиын.

«Жыртылды байға ерумен кедей таңы»
Есінен адастырып байдың шаңы.

26. Күнілдеп үйде отырып күжілдейді,
Жігіттің қоразданған кейбір паңы.

27. Көз салмас жаксы ниет жұбайына,
Зор беріп туысканның жūdасына.
Мал алып бесіктегі жас қызына,
Жалпылдап барысады жūdасына.

Көрсетіп көбі азына қуат-күшін,
Суытып иікпейді өңі-түсін.
Бай, жарлы, төре, қара тең талғамас,
Құдалық бұл заманда партия үшін.

Аңқауды алдаймын деп бәрі ептейді,
Жұмысын құрғақ тілмен реттейді.
Жағында жапырақ ет жоқ ашаң қудың,
Сиқырына неше түрлі көз жетпейді.

Халық-жұрт өзі құмар қалың дауға,
Дау болса, екі ит шығар ырылдауға.
Алды-артын айтқан сөздің білмейтіндер,
Болмайды ұзақ күнге омырауға.
Мойнына жіңішкенің әбден мініп,
Секірген шайтанымен көңілі тынып.
Бозарған сұр жыландай іші зарлы,
Сүзектен тұрған жандай өңі сынып.

Басына бостандық жоқ дамыл алмай,
Сапырылып ертеңді-кеш жүр кете алмай.
Сықылды ұзақ-қарға шу-шу етіп,
Аттанар көтеріле бірі қалмай.

Мұратқа бірі жетер тас салғанда,
Би-болыс, ауылнай боп басқарғанда.
Шығыны партияның суға аққандай,
Таласып саннан кеміп тас қалғанда.

Саны жоқ қорқып енді тиылғанның,
Бәрі де пана іздейді жұлынғанның.
Максұты көңліндегі болған жағы,
Үстінен баса берер жығылғанның.

- Қайқияр сонда басы болыснайдың,
28. Майы үшін, жинап ақша, ат пен тайдың,
Киіз бен ақшасына дамыл бермес,
Шаруасын айналдырған бықсық байдың.

Жалаңдап аждаһадай ауылнайлар,
Беліне ақ киізден күйек байлар.
Цифырын бес тиынның бес теңге деп,
Кедейдің хат білмеген соры қайнар.
Мойнына сары жезден қарғы салып,
Алдына неше түрлі дау-шар барып.
Жиылып қара күстай билер отыр,
Жемтігін өлексенің қоршап алып.

Осылай арам тамақ жеген бәрі,
Сақтанбас обал ғой деп жеткен, әні.
Жалықпай айта берсем толып жатыр,
Былайша заманада жұрттың шалы.

Қорқатын адам қайда құдайынан,
Бұзық іс ойлағаны ұдайынан.
Тартылды биылғы жыл көк рахыметі,
Пенденің пейілі азған ыңғайынан.

- Қуаттап алып жүрсе әркім дінін,
Өткізсе ғаділдік пен ай мен күнін.
29. Бұл заман айтушы бар, тыңдаушы жоқ,
Сөйлеген хат сызғандар сөздің шынын.

3 РЕТ СӨЗ

1

Бұ сөзім алты алашқа таныс болсын,
Азамат ермін десе намыс болсын.
Бір құдай болысқанға дұшман оңай,
Көптігі қонадағы қамыс болсын.

Әруакты шақыртатын жерлер келсе,
Тілектес жүйріктерде шабыс болсын.
Іздеген табылатын болып тұрса,
Барып қал, жері қанша алыс болсын.
Түзетер бүгінгіні тура шықты,
Бұрынғы қисықпенен шалыс болсын.
Шын жүйрік қызған сайын көтерілер,
Таласып әр уалаят жарыс болсын.

.
.

2

Ынтымақ мүшәурә әрбір жерде,
Талабы әркімнің-ақ биік өрде.
Жау ғой деп қараңғыда омақаны,
Жан сақтап жалтаңдаймыз қазған көрде.

Өнерің әр тарапка тегіс болса,
Барсаң да қай орынға басың төрде.
Болған соң жалқаулықта біздің қазақ,
Пәс тартқан жұмысы бар төмен жерде!

Хакімде хүкіметші ғаділдік жоқ,
Параны көп жейтұғын сол өнерде.

Сабатып ат-айғырды қан сорпа ғып,
Чиновник қырып-жойып жүрген елде.

Былкылдап майға піскен қой-козыны,
Сұраусыз, ықтиярсыз соя бер де.
Тауықтың қоразындай қоқиланып,
Боктайды стражник тұрып төрде.

Протокол жасаймын деп тілмаш айтар,
Отырып пәрмен айтып о да үстелде.
Кісіміп зәренді алып өңкей малай,
Әуре қып бұ қазақты көр мен жерде.

3

Қылады әркім мазақ ғылымы жоқтан,
Надандар адасуда білімі жоқтан.
Шаруаның берекесі кірмейді екен,
Мекен-жай, қоныс қылар орны жоқтан.

Заң-закон шарифаттан адастырып,
Би шықты қозы қарын пормы жоқтан.
Кіргізіп дін жолына партиясын,
Жем болып, ақыл сұрап әр ұлықтан.
Жоғалса болыс сайлау халық тынышталар,
Жылқы осал қыс болғанда жалы жоқтан.
Партия турасымен ұрласа да,
Қылмайды нашарлықпен малы жоқтан.

Баулитын атын беріп байдың өзі,
Таңдатып ұрыларға қалың топтан.
Қолтықтап бір іс келсе және сүйеп,
Ант беріп ағартады жаны жоқтан.

4

Жақындық партия үшін құда шықты,
Туысқан бір-біріне жүдә шықты.
Бір-бірін сүйеймін деп араз болып,
Шыбын жан болысқанға пида шықты.

Бір жерге сход үшін талас болып,
«Сыныққа сылтау» болып бұ да шықты.
Әркімді әлі жеткен шайнаймын деп,

Шабынып көбікті ауыз бура шықты.

- Тарылтып аймағыңды крестьян,
30. Іргеннен ата қоныс мұра шықты.
Үйде жатқан заңменен жұмысы жоқ,
Ұлықтан өкім-зорлық тура шықты.
Әркімнің өз тамағы табылған соң,
Төресі қисық жаққа бұза шықты.
Шын көңілі бірін-бірі жеуде болып,
Бұ жұртқа осындай бір жора шықты.

5

- Жаксыны өзі болған көре алмаған,
Біреуді күндемесе жүре алмаған.
Білгеннің біліміне ғайып қойып,
Ол өзі жөн-жобаны біле алмаған.
Жұмысын теріс жаққа айналдырып,
Айтса да оңға бас деп тіл алмаған,
Істеуге өзі жетіп тұрған күнде,
Ерлік пен оған қайрат қыла алмаған,
31. Кімде-кім қорыққанға алдауменен,
Түлкіше қылып хайла бұландаған.
Болысной оязбенен жемтіктес боп,
Ұрыға тью-тоқтау қыла алмаған.
Ұрыға үш жылқыға бір ат сатып,
Көбейтіп байлар тобын тыраңдаған.
Байлардан аты даяр боп тұрған соң,
Ұрылар ұрлығынан тына алмаған.
Би-болыс, баймен ұры біріккен соң,
Кем-кетік, нашарлар күн көре алмаған.
Қисайып мойын біткен бұзықтыққа,
Бұл күнде жан қалмады сыналмаған.

6

- Ұнайды дін исламға мүфти қазы,
Бұл өзі әуелде бар заман мәзі.
Пайғамбар шарияты тұрса ортада,
Тәңірге сонда жетер халықтың разы.
32. Қол күшпен ел билеген хакімдерге,
Мұңдының өтер емес айтып назы.
Алаш боп басты қоссақ қор болмаспыз,
Біз болып тұрсақтағы көптің азы.

- Ынтымақ партиясыз болып жүрсең,
Басыңа сағымданар күннің жазы.
Еркіңе желікпеске қоймай тұр ғой,
Қымызы қара саба, сары қазы.
Күжілдеп, шекең қызып, лыға сөйлеп,
33. Байлардың бас қосады көп *буазы*.
Сыбырлап екеу-екеу үй сыртында,
Айтақтап әркім қосқан бір қу тазы.
Байға дос, көп кедейге бәрі дұшпан,
Бар-жоқты теңгеретін жоқ таразы.
Хажы мен хожа-молда көбейген соң,
Күшейді өштік-қастық ел аразы.
«Құдай» деп бір жанының камын ойлап,
Тұратын жан көрмедім қысы-жазы.

7

- Түлкінің басыңды тарт қайласынан,
34. Жырақ жүр сұмның айтқан пайдасынан.
Ақ болсын хаққа көңілің бұл сықылды,
Шынының жалтыраған айнасынан.
Ынтымақ алаш болып қосылмаса,
Көп сөздің зиян табар қаймасынан.
Поселке крестьян салып жатыр,
Үлгілі өзен жердің жалмасынан.
Күл төбе қыраң жерге аударылды,
Бұрынғы ата-баба қоймасынан.
Алумен артық тартып кедейлер жүр,
Қуанып орын алса бай қасынан.
Бұл қазақ тек сөйлесе жалдамаға,
Шық етіп тиіп қалар май басынан.
Біз түйе, тартынар деп мұрнын тескен,
Жетелеп алып кетер бұйдасынан.
Қазақты бір начальник өтсе аралап,
Шығын деп жияды ақша үй басынан.

8

Шарифат хакім жүрсе турасы бар,
Халықтың я болмаса жорасы бар.
Баласы кейін туған қайта қонса,
Атаның отын қылған мұрасы бар.
Екі қыс арқасынан бірдей қысып,
Шабынсыз дөңге салған қорасы бар.

Түйеге нокта қалай бұйрық болды,
Қазақтың кісі алатын бұрасы бар.
Байлайтын бұрап соққан шынжыры жоқ,
Жабағы, қыл-қыбырмен шудасы бар.
Мүйізден өгіз-сиыр бой бермейді,
Сәйгелді ойнайтұғын құрдасы бар.
Қазақта от арба мен от қайық жоқ,
Мінуге үш түліктің пайдасы бар.
Көшпелі үй тігетін болғаннан соң,
Осындай әр малына хайласы бар.

9

Тоспа деп тағы айтады көптің бойын,
Бұл жұрттың қойдырам деп айт пен тойын.
Халқына Россияның мейрамы бар,
Біз айтқан пәрменіне қойдық мойын.
Сауықтан қазақ болып біз тыйылсақ,
Басқа жұрт қарап тұрма қылмай ойын.
Көкбары — құнап, дөнен атын шауып,
Жнылысар қонақ болып сойып қойын,
Қымызын басын косып ортаға алған,
Жағалай қонып алып судың бойын.
Сонымен өз ермегі өзінде боп,
Салады шаруасына ғақыл-ойын.
Партия болыстыққа таласқаннан,
Ас берген ұмытып тұр қалың тойын.
Үрдіе қуаттанды партиямен,
Көрсетіп әлсіздерге жуан мойын.

10

Жазы жоқ, біздің халық күнсіз болды,
Басқа жұрт күні тұрып, түнсіз болды.
Ие болып көп қойға тоқты-қошқар,
Начальник әрне қылса мінсіз болды.
Аз айтып ақша берсе соған ауып,
Көп сөзі ақшасыздың жолсыз болды.
Тескенге түйе мұрнын жиырма бес сом,
Қалаға бара қалсаң бұл сөз болды...

Патшаға жете алмайды бізден арыз,
Дыбыс жоқ, қоркуменен үнсіз болды...

Таякқа біздің қазақ көніп тұр ғой,
Атқаны мылтық алып жөнсіз болды.
Қылмаса бұған қайран депутаттар,
Айтқаным күр далаға желсіз болды.

11

- Түн болса, рахат кетер жарлы байдан,
Арықтап семіз күр ат қалың майдан.
35. Тамағы хакімдердің ток болған соң,
Тиылсын бұ мінезге ұры қайдан?!
Абақтыны көреді өз үйіндей,
Орнымыз ағаш үй деп жақсы жайдан.
Шақырып хұзырына алдырған соң,
Жұмысы біте қалар тез онайдан.
36. Жылт етіп жетіп келер елге қайтып,
Бостандық алдым мен деп оязнайдан.
Дәуірлеп онан сайын көтерілер,
Қорқыныш жоқ боп биттей ол құдайдан.
Жаназа, некекняр деген жұмыс,
Артылмас жалаңдаған ауылнайдан.
Еңбегі хожа-молда жалғыз-ақ сол,
Қанағат қанып ішсе қара шайдан.
37. Аяқты *қыбырлатса* тиын сұрап,
Шығып тұр елге зәбір осындайдан.

12

- Пайда жоқ өтіріктен жалғандағы,
Жалғанға құлақ құршы қанғандағы.
Еркіндік бұл халыққа деген публик,
38. Айтуға бар, көруге арман-дағы.
- Түбіне сол арманның жетемін деп,
39. *Пәруана* ерлер шамға жанғандағы.
Ойлай ма дін жолына болыстым деп,
Бас тартып бұл кеңестен қалғандағы.
Манифисі император берілген соң,
Қуаттап әркім дінін алғандағы.
Патшаның қол астында поляк, жебірей,
Сарт, ноғай, орыс, қазақ, армяндағы,
Газетпен көңіліндегі мұңын айтып,
Жұмысын болар ойға салғандағы.
Көп дұға шаһымыздың хұзырына,

Жан рахат халкына айтқан пәрмандағы.
Кұлағы біздей болған алыс жұрттың,
Дәміне тәуір сөздің қанғандағы.
Бәйгіге әркім баптап ат қосып тұр,
Арманда алмаған да, алғандағы,
Жұмысы депутаттың жұрт пайдасы,
Думаға государның барғандағы.

13

- Шын жақсы ішкі өнерін жасырмаса,
Халқынан бойын биік асырмаса.
Бәріне мұсылманның бауыр болып,
Аулаққа бойын тартып қашырмаса.
Бай адам малым көп деп теңгермейді,
Нашарлар бір құдайға асылмаса.
Қазақтың берекесі ортасында,
Өзді-өзі партия боп шашылмаса.
Мезгілі ашылатын келе жатыр,
Бақ-талай мұнан бұрын ашылмаса.
40. Әр қайда *жақсыларды* тану керек,
Жылқы мал үйір болмас қасынбаса.
41. Бұлақ деп судың көзін ешкім ашпас,
Екпіндеп өзі тасып шашылмаса.
Ерлерге жай жатумен қайрат кірмес,
Ғалидай орда жатып ашынбаса.

* * *

Жалғанда таппай бір жар жалғыз жүрдім,
Кез болмай мен неме далаға үрдім.
Айтқанмен көп соқырға кім нанады,
Дегенмен жұрт көрмеген бір іс көрдім.

Болғанмен жүрген жерің мидай тақыр,
Таусылу жүре берсең бар ғой ақыр.
Болғаннан дүние-дүние әуел ақыр,
Бір үшеу жолдас болып келе жатыр.
Дүрбіден біреуінің өткір көзі,
Көрмейді дәнемені сөйтседе өзі.
Қырағы құмырсқадай нәрселерге,
Онан үлкен зорлардан жоқ боп сөзі.

Мүлтік жоқ құмырсықаны көруінде,

Сұрасаң түгел айтып беруінде.
Онан басқа нәрседен түк көрмейді,
Кемдік жоқ жер-су басып жүруінде.

Кұлағы тарс бекіген саңырау бірі,
Өлі емес, дене сап-сау өзі тірі.
Дауысын дүңгірлеген естімейді,
Кұдайдың соқтыкса да көк пен жері.

Өзінде өшің болса, саңырауға ұрын,
Ұрынбасаң білмейсің оның сырын.
Сыбырлап жасырып айтқан құпия сөзді,
Естиді құлақтыдан әбден бұрын.
Жалаңаш киімі жоқ енді бірі,
Ашылып көрініп тұр ұят жері.
Етегі сүйретіліп келе жатыр,
Жаға-жең жоқ болса да ол өңірі.

Суреті адамға ұксаған, мінезі аңға,
Бұл үшеуін көрген соң қалдым таңға.
Дүние толды десем де жалған емес,
Тозаң бүрк-бүрк, жол үсті толып шаңға.

Үшеуі айрылмастан қосқан басты,
Бір жасап жалғандағы өмір жасты.
Елсізде көріп көзім тоймасын ба,
Соқыр, саңырау, бір тұттай жалаңашты.

Дәнене жоқ маңайында жалғыз қара,
Бір сайын өздеріне тиген дала.
Елсізде үшеуіне кез болған жан,
Бет-аузы кетеді де болып жара.

Жалаңаш киіміңе тап береді,
Байқамай онда соқыр шап береді.
Бас салып керең, саңырау сабап-сабап,
Еріксіз-ақ киімінді ап береді.

Бой бағып мен анадай алыс тұрдым,
Бұлардың не қылғанын көзбен көрдім.
Не қылып, үшеуінің, не қойғанын,
Әр жерде әңгіме ғып, кеңес құрдым.
Соқыр айтты: «мен анық тұрмын көріп,
Бір адыр қол келеді сейіл құрып.

Саны сонша өзінің пәлен мың деп,
Бүлінді өз-өзінен құдай ұрып.

Онда саңырау дүрілдеп келді жетіп,
«Дауысын тұрмын, — дейді, — мен де естіп,
Әне екеуі айтқан соң жау жетті деп,
Жалаңаш жаман қорықты есі кетіп.

— Бұл жерден біз қашпасақ тұра көшіп,
Бір қуылса, соңымызға бұл жау түсіп,
Менің құрғыр қызығып етегіме,
Ұзынын қоймайды ғой алмай кесіп.

Соқыр тұр, көрдім мен деп, міне, келді,
Саңырау тұр, құлағым деп дыбыс берді.
Жалаңаш тұр, жаң қоярға жер таба алмай,
Айрылдым етегімнен мен деп енді.

Бұлар тұр дауырығып осы сөзде,
Құдайдың құба жоны құла түзде.
Ес көріп, осыларды кара тартқан,
Ойласақ, шайнам ғақыл жоқ қой бізде.

Не көрді дәнеме жоқ үш албасты,
Жалаңаш «жау» деген соң тұра қашты.
Жөнелді ес жоқ, түс жоқ одағайлап,
Жол берсе, кірер еді жердің асты.
Үшеуі шығып кетті елден безіп,
Қашумен жау жеттілеп тау-тас кезіп.
Қарны ашып, қалжырайтын мезгіл болды,
Түңіліп, тіріліктен күдер үзіп.

Елсізге бұл үшеуі шығып кетті,
Арада бірнеше түн, күндер өтті.
Әуре боп бір үш ақымақ қаңғып жүр деп,
Кім бұған даярлайды шай мен етті.

Бір талай таныс болды көріп жерді,
Бұлардың сыбағасын аштық берді.
«Пәлі, біз мұнша неге бүліндік», — деп,
Бірінен айдалада бірі көрді.

Саңырау айтты: «Соқырға қылдың», —
дейді,

Ойлағаның осы еді, тынды, — дейді.
«Көрінбеген нәрсені көрдім деумен,
Айдалаға қаңғытып қырдың, — дейді.

Соқыр айтты: «Саңырауға емес пе ең сен,
Демеп пе едің дауысын естідім мен».
Көрмесем де көрдім деп жөніп жүрген,
Емес пе едім белгілі бек бике мен.

Жаланап айтты: «екі ит неттің», — дейді,
«Алып шығып елсізге кеттің», — дейді.
«Бірің көрдім, біреуің естідім», — деп,
«Зәремді алып түбіме жеттің», — дейді.
Онда екеуі шап берді жаланапқа,
Табылса ортақ боласың даяр асқа.
Елден бұрын алақтап тұра қашып,
Нең бар еді сонда артық бізден басқа.

Жаланап екенінді жұрт көріп тұр,
Мені алар деп келсе жау қылдың ғой күр.
«Етек-жеңім ұзын» деп мақтанасың,
Киім жоқ етек-жеңің қай жақта жүр.

Өңірменен қауып-ақ жаға-жеңді,
Жұртқа айтсайшы сонан соң етек кеңді.
Киімің жоқ үстінде тонайтұғын,
Жау алғанда алады сенің неңді.

Жақ-жақ болып үшеуі қылды керіс,
Ауыр тиді бұларға енді жүріс.
Басы жұмыр пенде боп жаралған соң,
Білгеннен, білмегеннен өтер бір іс.

Көп сөйлеп қызыл тілім болып тұр ій.
Бардан-жоқтан сөз сөйлеп шертемін күй.
Жолаушы өткен, кеткен паналайтын,
Бұларға кез болыпты кең сарай үй.

Бұл үйге кіріп келсе бұл үш батыр,
Дәнене жоқ, бір мүжілген жемтік жатыр.
«Аш атасың танымас» деген сөз бар,
Аузына не тисе де балдай татыр.
Бір жемтік тақыр тиді болып қалған,
Талай қарға-күзғындар ауыз салған.

Ауыз жарыр еті жоқ бір ку сүйек,
Үшқан құс, жүгірген аң қорек алған.

Елсізде кез ғып құдай душар еткен,
Болмайды аш, душар боп бұған жеткен.
Құс та сұңқар, болмаса аң да арыстан,
Кем шығар бұл жемтіктен татпай кеткен.

Сатусыз табылған соң бостан-босқа,
Қылуға ортақ қимайды қас пен досқа.
Кететін көрінген ит бір кеміріп,
Бір жатқан ортақ жемтік ит пен құсқа.

Құс пенен жоқпыз ба деп бір ит құрлы,
Кешкен соң бастан заман қилы-қилы.
Сақтаулы сырбазының етіндей-ақ,
Бас салды көрген соң-ақ бұл үш сорлы.

Туяқты арыстандай серпіп салып,
Жегендей жаңа тоят қолдан жарып.
Кенелді емін-еркін тиіп қолға,
Бас салып бір жемтікті ортаға алып.

Жерге ет жоқ ауыз жарыр, ал кемірді,
Тас, ағаш шайнағандай ол темірді.
«Қарыны қайғысыздың тоқ», — деген бар,
Жеуменен емін-еркін құп семірді.

Жарасып енді қалжың-ойындары,
Ашық боп бір-біріне қойындары.
Ыңкылдап тойғандықтан жүре алмайды,
Жуандап бордақы иттей мойындары.

Көрісіп бір жемтікке жұрт пен елдей,
Ойына онан басқа дәнене келмей.
Зорайды денелер өсіп әбден,
Жуандап күжірейсіп болып пілдей.

Өлгенше жеуден аузын тыймас болды,
Еш досқа, туысқанға қимас болды.
Соншама семіздігі шектен асты,
Отырған ойларына сыймас болды.

Бұл дүние бір күн базар, бір күн мазар,
Болам деп әр күн базар содан жазар.
Өзі бай, өз үйінде өзі батыр,

Үй түгіл сыйып жүрді жалғанға азар.

Ойда жоқ шығуға үйдің тесігінен,
Жалғанның тырп етпеске бесігінен.
Кеткенін шығып нағып білмей қалды,
Бір жапсар үйдің биттей тесігінен.

Үшеуі басын қосып келген бірден,
Сүзісті жиһан кезіп жүрген ердей.
Есіктен сыймаймыз ғой деп жүргенде,
Иненің жасуындай шықты жерден.
Жөнелді бір қайырылып тілге келмей,
Болдырып тұрып қалды шаппай, желмей.
Есіктің бар жоғын да байқай алмай,
Кеткенін қайдан шығып қалды-ау білмей.

Жолаушы жатқан өтіп, бұл бір тесік,
Шығады мыннан біреу тауып есік.
Біле алмай қайсысынан шығарымды,
Болып тұр мұны айтудан тілім кесік.

Келмейді тіпті шыққым, салса өзіме,
Көрініп екеуі де тұр көзіме.
Жүрген соң өз тілімді өзім алмай,
Сүйсініп құлақ салсын кім сөзіме.

Бұл сөзге түсірейін түстей жорып,
Түсірмесем шаршайсың дымын құрып.
«Біз үйден кетпейміз», — деп отырғанмен,
Ажал тұр алдымызда бізді күтіп.

Десеңіз, бұл қай тесік өлім жолы,
Тұрсын ба көзі барың көрмей соны.
«Өлім жолы иненің көзіндей», — деп,
Аятпенен айтып тұр құранда оны.

Кім тұрар өзін-өзі тыйып деген,
Жалғанды кету қиын қиып деген.
Өлім жолы иненің жасуындай,
Түйе болса, кетеді сыйып деген.
Бәрі де келген жанның кетіп жатыр,
Не пайда бұл жалғаннан өтіп жатыр.
Үш ұйықтаса ойда жоқ бір тесіктен,
Қанша керуен шұбырып өтіп жатыр.

Басты бір көтеру жок, ұйқы басып,
Оятар еріксіз бір күн ұйқынды ашып.
Бар бол, жок бол айқасып сол тесікпен,
Бір қалындық ойнарсың қол ұстасып.

Манағы үшеу кім еді болған жолдас,
Ондай болып бас қосса ешкім оңбас.
Бірі дүние қоныз еді, көзі соқыр,
Болған оңбас соқырмен айлас, мұңдас.

Жалған дүние кеткен соң көзді жауып,
Оңай емес енді өлу жолды тауып.
Халықтың ғайыбын көруге бек қырағы,
Бір алуға бетіңнен итше қауып.

Керек істі көрмейді өз басына,
Соқыр деп салдым соны сөз басына.
Дәнемені өз көзі көрмеген соң,
Жұқтырар соқырлығын жолдасына.

Күн ашылды, көрінер енді бойың,
Асықпасаң әзір тұр, міне, тойың.
Керең саңырау дегенім құлағы жок,
Таусылмайтын үші жок ұзын ойың.
Бәрін өзім білем деп жүреді сол,
Жан жок боп ақыл, ойға өзінен мол.
Өз жанының пайдасын естімейді,
Естір болса, жүріс бар — бір сапар жол.

Бұл сөзімнің балы бар уы аралас,
Ойлаймысың бір іске деп жарамас.
Келіп пе едің жалғанға киім киіп,
Тумап па едің анадан сыр жалаңаш.

Сыбағана тұрған жок киім тиіп,
Бәрін тастап кетесің бір жерге үйіп.
Жұрт есіркеп үш қат бөз орамаса,
Киімін жок кететін тағы киіп.

Бір талайға санасаң келді жасың,
Шөпке тұрған қырау ма баста шашың.
Ұзын деумен етегім өтті өмірің,
Ойда жок тіпті тұттай жалаңашың.

Мінски, деп менгеріп бұ жалғанды,
Келтірем деп ыңғайға ойға алғанды.
Көрінгеннен қызғанып алып қашып,
Талай көрдің дәнеңе жоқ құры қалғанды.

Дүниеқордың болады екі бауыры,
Санырау, соқыр, жаңғырыққан күнде
даулы.
Күнде үрейі ұшады зәресі жоқ,
Қызылбас пен қалмақтай боп өз ауылы.

Қаламның жарып ішін, үшін кесіп,
Кигізген қара сөзге киім пішіп.
Заты арғын, нәсілі қазақ, ұраны алаш,
Көпеев — фамилиясы, Мәшһүр Жүсіп.

Түзетер шебер жамап қалған сөзін,
Тегістер кем-кетігін салған көзін.
Қой жылы, жұма күні Қызылтауда,
Көріппіз туып сонда жалған жүзін.

Жалғанда бір ұшырамай айт пен тойға,
Құса боп түсіп кеттім ұзын ойға.
Бес жерде оннан бірі кем тұрған жас,
Аман жетсе, аманат осы «қойға».

Бес жаста еді «бісміллә» бастағаным,
Ақ қағазды қаралап ыластағаным.
Жасым жетіп он беске ақыл кірді,
Сонда да өсіп бес жастан аспағаным.

Біреуі-ақ кем он «беске» жетті жасым,
Иегімің астында өш пен қасым.
Үрейімді ұшырды, зәремді алып,
Алып айна қарасам, сақал-шашым.

Қоян қуған тазыдай шалмай жүрген,
Өмір бойы аң қуып алмай жүрген.
Он бестегі жолдастар үйір болған,
Бұл он «беске» жеткенше қалмай жүрген.

Жібермей жүр шығуға биік өрге,
Қорғалатар қайдағы тау мен жерге.
Ұйтқып соққан борандай ұйлықтырып,
Күнде, күнде түсіріп қара терге.

Келуі жоқ ойласам өткен түнгі,
Көшуінен көп керуен берді белгі.
Қалмай жүрген не дейсің сонша менен,
Ақымақтықта баяғы бала күнгі.

Өз сөзіме түсе алмай өзім оқып,
Бармағымды тістеумен жедім опык.
Ләйлі жоқ, босқа Мәжнүн көргің келсе,
Қайда деп ізденіздер ғайыр муафық.

Ұстайтұғын жыным бар сокпа-сокпа,
Сөйлетеді кіргізіп шаршы топқа.
Қит пенен лағыл таусыла ма,
Бір тарау сөз жібердім Поштаевқа.

СӘЛЕМ ХАТ

Ғизатлу, уа құрматлу арғын ғазы,
Жігіттің үйде жатпас өнерпазы.
Жолында ғылым-ілім өтсін өмір,
Алданбай бос жұмыспен қысы-жазы.

Жолына кеттің түсіп ғылым-білім,
Болад деп қандай күйде жұртым-елім.
Дәрмен жоқ күресерге іш қайнайды,
Айта алмай переводтап қызыл тілім.

Қарадан хан боп өткен бабаң Поштай,
Қолына жұрт билігін туған ұстай.
Халқына бақташы боп болған қорған,
Шарықтан ағып түскен қыран құстай.

Поштаймен қатар шығып Шоң мен
Шорман,
Сонда бір түзу заман болып тұрған.
Наурызбай, Кенесары толқынында,
Поштай еді көп жұртқа болған қорған.

Көп жұртты Кенесары жаралаған,
Жаманды жақсылардан саралаған.
Поштайға келіп сонда қорғалаған,
Саудагер кезіп жұртты аралаған.

Жай тауып үйінде жұрт жата алмаған,
Жақсы бар ма атағы аталмаған.

Қанша елді Кенесары шапсадағы,
Поштайға өмірінде бата алмаған.

Қорыққан Қуандықтың малын айдап,
Кенехан үш Кенгірдің бойын жайлап,
Жалғыз-ақ Поштайға ерген аман қалған,
Есіл менен Нұраны бірдей жайлап.

Елеманның баласы Тұрсынбайды,
Арманы жоқ жалғаннан мұңсыз байды.
Базылы — бай, Поштайы — аға сұлтан,
Бір алладан басқадан қымсынбайды.

Уақытында болған Поштай мыйлы кісі,
Дастан болып әр жұртқа қылған ісі.
Ұлы әруақ орнын құр тастамас,
Үміттіміз болса да жасың кіші.

«САРЫАРҚАНЫҢ КІМДІКІ ЕКЕНДІГІ» КІТАБЫНАН

ҚАЗАҚ ЖҰРТЫНЫҢ ОСЫ КҮНГІ ӘНГІМЕСІ

1

Сөз шықты біздің қазақ баласына,
Петрбор келіңіз деп қаласына.
Кеншілік ойлай берсең келе жатыр,
Сахраның көшіп жүрген даласына.

Жақсылар, өнер болса, енді аяңба,
Қалмаңыз басқа жұрттың табасына.
Хұзыры патша ағызам рұқсат берді,
Халқының бас қосуға данасына.

Бұрынғы партиялық жұмыс қалсын,
Көңілдің бұл сыймайды аласына.
Ынтымақ, кеңеспенен болған істің,
Кірмесін араздығы арасына.

Қолың бос, өзің еркін не қылсаң да,
Қарайды әркім ойлап шамасына.
Пейілі патшамыздың кеніп жатыр,
Алғайды бізді құдай панасына.
Құдайдың бір жарылқар уақыты келді,
Алаштың ұраны үш жүз баласына.

2

Айырылып калып едік су мен жерден,
Қуат-күш кеткеннен соң әрбір ерден.

Біреуі айырылғанның тау мен ағаш,
Мүлкіннен шығып кеткен бәрі бірден.

Өгіз бен түйе мұрнын теспе деген,
Белгіні көріп едің әрбір түрден.
Аяқты бір басканда екі есе ақша,
Жапаны тартып ең ғой көр мен жерден.

Есіктен кіре алмайтын қарашекпен,
Орынды қақ жарып кеп алды төрден.
Тұтқында сорлы қазақ қалмап па едің,
Қол қойып ақ қағазға басқан мөрден.

3

Биылғы үмітті едік өткен күзден,
Октябрь он жетінші деген сөзден.
Жан-жақтан ұшпа бұлт көтерілді,
Қызғанып күннің көзін мұңлы бізден.

Келді деп басына сот қорқытады,
Іліп ап бес-алты ауыз айтқан сөзден.
Жылаған алым үшін нашарлар көп,
Жас ағып, бейшара боп екі көзден.

Жыл сайын жат бұйрықтар зәрені алып,
Адасып қалып едік бұрынғы ізден.
Мақсұтқа шын түбінде жеткізуші,
Рахымын аяған жоқ құдай бізден.

Көз жасы жылаулының қабыл болып,
Мұсылман баласына тиді тізгін.
Ойға алсаң жақсылықты кеңеске кір,
Жүре бер, жақсылықтан күдер үзген.

4

Айрылған біздің қазақ Есілінен,
Өзінің болған емес кесірінен.
Жер-мүлкі шаруаның қызықты еді,
Қойнында құшақтаған жесірінен.

Адасып осы күнде қазақ қалды,
Бұрынғы ата-баба рәсімінен.
Жылқыға керек жерге егін салып,

Жер жыртып, мұжык қалмас кәсібінен.

Жайлауы баратұғын тарылған соң,
Айрылды мал да, жан да несібінен...
Зынданда не шаһбаздар нахақ жатыр,
Ұлықтың қылған зорлық кесімінен.

5

Айрылған біздің қазақ Нұрасынан,
Атаның мекен салған мұрасынан.
Законды жылқышы мен қойшы білді,
42. Үйреніп мал қамайтын қорасынан.

Жұмысы партияның қуаттанды,
Қалың жұрттың жаман ырым жорасынан.
Ақша үшін аузы ашылған жүзқараның,
Сөзі жоқ айтар түзу турасынан.

Әр түрлі қысымшылық болып еді,
Сасқандай жұрт жаңылып тобасынан.
Халқынан мархабатты сөзін естіп,
Патшаны жұрт тастамас дұғасынан.

...мынау жерің керек десе,
Әркім-ақ жылап көшті ұясынан.
Ұлыққа бізден барып арыз айту,
Шыңның да қиын еді-ау қиясынан.

Ұлықтың гүзырына қалам тартқан,
Айта алсаң болар ердің сиясынан.
Қазақтан баса-көктеп жер алуды,
Ғадет қып алып еді крестьян.

6

Қор болған біздің қазақ қолы жетпей,
Баруға басқа ұлыққа құны жетпей.
Жібермей тұншықтырып басушы бар,
Жүрген жоқ болмаса ат пен тоны жетпей.

Шарасыз, амалсыздан жүрген сорлы,
Көруге жақсы ұлықты көзі жетпей.
Алды кен мархабатты ұлықтарға,

Баруға басып қадам ізі жетпей.

«Сары алтын — сабыр түбі» деген сөз бар,
Тілектің жүрген екен кезі жетпей.

Көшпес кент, ұшпас тауық болып қазақ,
Самұрыққа қарлықты ғой үні жетпей.

Қор қылып ... қамап тастап,
Өлді ғой бір босанар күні жетпей.

7

Көресің жақсылықты көрмесең де,
Жүресің, кел, жет десе жүрмесең де.
Әркімге ғылым-білім керек дейді,
Білерсің бұрын байқап білмесең де.

Сүйінші жүрек жарып сұрап жатыр,
Күлерсің езу тартып күлмесең де.
Бұ жолға қажет үшін беру керек,
Пейлің тар бұрын сараң бермесең де.

Соңынан жүрген ердің бәрің шұбап
Бұрынғы арсыздықпен ермесең де.
Құнына түйғын құстың бағаң жетті,
Тауық боп бидай-тары термесең де.

Көруге көзің арман мекемеге,
Кіресің бұрын барып кірмесең де.
Бұрынғы қысымшылық қапасынан,
Өлуге жақын едің өлмесең де.
Данышпан, ақылы дана керек дейді,
Жиылып бәрің бірдей жүрмесең де.

8

Айтқан сөз ғақылға сал жалған болса,
Немене естіп құлақ қапқан болса.
Талабы талапты ердің қайда жатыр,
Әр тұстан әркім хабар алған болса.

Оянбай әлі күнге қазақ жатыр,
Арыз хат баска жерден барған болса.
Айтушы: «наныңыздар» деп айтады,
Бұл тілге мұсылмандар нанған болса.
Миллионға табылмайтын ғақыл-кеңес,

Бұлында жүз теңгелік арзан болса.
Қазақтың осы жүрген баласына,
Жетеді көңіліне алған арман болса.

Болды деп не ғып бұлай ойламаңыз,
Шара не, бір құдайдан пәрман болса.
Халық-жұртты билеуші патша ағзам,
Халқына мархамат көз салған болса.

9

Максұтқа кім жетеді ойындағы,
Бұл шаруаң қатынындай қойындағы.
Ертіс, Нұра, Есіл мен Еділ, Жайық,
Мұсылман бұл бес өзен бойындағы.

Жерлерде мұнан басқа толып жатыр,
Жатырмын оңайды айтып ойымдағы.
Білмесең өз пайданды, бауырларым,
Тұра бер, тамағына тойындағы.
Ерінсең Омбы, Семей баруына,
Сол бөксең ауыр батпан шойындағы.
Құр қалсаң қарап тұрып мархаматтан,
Азабын арылмайды бойындағы.

Базардан маған үйрек келеді деп,
Баладай алданбаңыз ойындағы.
Құдайдың беруі жоқ жай жатқанға,
Болмайды үйде отырып ойындағы.

10

Бір мың тоғыз жүз жылдан асты бес,
Бес түгіл көрді алтыны тірі кісі.
Тиеді құлағыма еміс-еміс,
Октябрь он жетінші манифесі.

Отырмыз, міне, марттың он бесінде,
Қазақтың дәнеме жоқ тіпті есінде.
Мархамат патшамыздан кеңдік бар деп,
Сөйленген бір сөз жоқ боп ел ішінде.

.
.
.
Түнілді естіген жұрт мұнан таза,

1938

73

1865

1917

1865

52

Дәнене жок білмегенге, білгенге аза.
«Мәнифес бар» деушілер тұтқын болып,
Кесілді еш себепсіз оған жаза.

Бар құдай бізге жарық танынды атыр,
Болар ек, атса таңың, біз де батыр.
Қазаққа құлақ пен көз болған ерлер,
Тұтқында білесіз бе, неден жатыр.

Макал бар: «халық сүйгенді тәңірі сүйді»,
Деп едік бізге де бір дәурен тиді.
Патшаның мархабаты жұртына бар,
Деп айтам шахбаздарың неден күйді.

Қазағым, «өнер» — ұрлық-зорлық,
Қыласың бір-біріңе неге озбырлық.
Болғаннан алты ауызды ынтымақсыз,
Басына келген жоқ па талай қорлық.

Жиылыс, дума деген хабар шықты,
Қайратты ерлер барар оған мықты.
Бас қамын, жан пайдасын ойлаңыздар,
Тастасып партия мен араздықты.

Думада анық болды сайлау бары,
Құны асар артылғанның сонда шары.
Бәрі де бір ауызды болып жатыр,
Оянып бізден басқа халықтың бәрі.

Бостандық болмақ болып әр ұруға,
Бас қосты бір ауызды боп тұруға.
Бір қазақтан басқа жұрт ыңғайланды,
Бірігіп өз жынысымен жұрт болуға.

Тауып ал, тұман түспей тұстасынды,
Жолдас бол, сынап алып қостасынды.
Баласы дін-мұсылман ұрандасып,
Қосыл кісі санына, қос басынды.

Партия болысуды қоймадың ба,
Бұл істен көбің басты жоймадың ба?!
Телміріп әр есікке тентіреуден,
Жалығып өмірбойы тоймадың ба?!

Ашылмай басымыздан тұман басты,
Сол үшін жол таба алмай жұрт адасты.
Мың сегіз жүз сол алпыс тоғыздан соң,
Қор болып болмадың ба аяқасты.

Даярлап күнде алдыңнан қақпан-торын,
Шыңырау ғып сексен құлаш қазған орын.
Құранды қор, моланы бордай қылып,
Тырысты сөндіруге ислам нұрын.

Арзан боп құран құны болып тиын,
Бас қосар ғамалға да болмай жнын.
Орысша тіл білгенді жұлдыз қылып,
Жоқ қылды шарифаттың құрмет-сыйын.

Мешітті сылтау қылып жауып тастап,
Сала алмай қазақ мешіт қайта бастап.
Кітапты чиновниктер жинап алып,
Жылаған күндер болды-ау көзді жастап.

Мешітті «ас үй қылды» молда сасып,
Көрген соң чиновникті құты қашып.
Кітапты тиіп алып шанасына,
Астына сол к...ің алды басып.

Деп айтшы, кәне, өтірік, мұсылмандар,
Паналар жер таппады-ау қысылғандар.
Есіл «Аят хадисты» сөйткен шақта,
Денеде құр шықпаған қалды-ау жандар.

Тұл болды ерік алумен қыз бен қатып,
Міне алмай әркім баптап бір-бір атын.
Меншіктеп мекенінді крестьян,
Не дейміз қорлық демей мұның атын.

Байланып қорыққандықтан жүрді тілім,
Қазағым, қайран жұртым, халқым, елім.
Мұжық кеп, кара шекпен крестьян,
Жерінді қылмады ма тілім-тілім.

Көкорай көк шалғыннан еріксіз айдап,
Қолыңды құрыттың шаңға байлап.
Нақақ жала жабысып басың кетіп,
Жылап ең жағанды ұстап «я құдайлап».

Мәнифис берді патша басына ерік,
Барып қал, құзырына тауып серік.
Түсіне үш ұйыктасаң кірмейтұғын,
Сықылды табылатын асың жерік.

Басыннан әрбір түрлі күндер өтті,
Күр жылап екі көзге әлің жетті.
Өзінді өзінменен ұстастырып,
Тоздырып, иттей қор ғып, быт-шыт етті.

Халық таң әлі күнге басы қатып,
Тұрғанын білген жан жоқ таңның атып.
Көп болды көз жасына қалған жандар,
Зерлі шекпен, медалға жұртын сатып.

Тарту деп медал, наград ала берді,
Өз басы аман, жұртты отқа сала берді.
Пайдасына ұрым-бұтақ ойламады,
Күйікте кейінгілер қала берді.

Сөктелген тарыдай боп ақталындар,
Бәйге алсаң бұл жарыстан мақтанындар.
Кулардай шекпен киіп, наград алған,
Мұсылман мұнан былай сақтанындар.

Ер болсын, уағдасын бұзбайтұғын,
Алданып сый-құрметке қызбайтұғын.
Пайдасын милләтінің түгел ойлап,
Жұрт қамын түптеп тартып қозғайтұғын.

Кеншілік мемлекетке патша берді,
Қарақшы бас қосуға қылды жерді.
Тұқым-тұқым пайдасын ойлайтұғын,
Сенімді жіберіндер бұған ерді.

Қылмандар жанжал, талас бұған ереу,
Тұзу ағаш болады үйге тіреу.
Қазақтан сайланады депутатқа,
Тендікке алса екі жүз мыңнан біреу.

Бұл мәжіліс қызыл қия шың болады,
Ескі қалып, жап-жана тың болады.
Семипалат қазағы облысының,
Алты жүз және сексен мың болады.

.

.
Құдайдың шын нансандар бірлігіне,
Ерлердің күш қосындар ерлігіне.
Сарт демей, ноғай демей, қазақ демей,
Тілек қыл дін мұсылман бірлігіне.
.
.

Әр жұрттар қылған нұсқа баспасына,
Қылуға ауыз бірлік бас-басына.
Өзіңменен ыңғайлас жұртпен бірік.
Пұл берсе бұрма мойын басқасына.

Арызын былтыр айтқан түгел Қазан,
Жер мен су басқа азаттық мешіт-азан.
Тілегі дәлелімен толып жатыр,
Қылайын қайсыбірін жарапазан.

Болып тұр мұсылманға Қазан басшы,
Сен де соған жейтұғын асынды асшы.
Дін исламның бір болып ынтымағы,
Патшаның қол астында бір жарасшы.

Болатұғын мезгілің болды тірі,
Басшың тұр өзі жеткен алдында ірі.
Сол басшының соңынан ере берсен,
Есепті санды алтаудың болдың бірі.

Шықпасаң басың қалсын балағанда,
Жаның қалмас талай ит талағанда.
Империяға қараған дін мұсылман,
Алтыдан бір боп шығар санағанда.

Бұл бәйгеде талай ат шабылады,
Ашылған арт неменен жабылады.
Сенікіне муафық тілегені,
Айлас, мұңдас сол көптен табылады.

Тексерме, сірә, ешкімнің тек пен затын,
Оқып көр, программа қылған хатын.
Өзіңменен тілеулес бір боп шықса,
Таныс бол, сол арада сұрап атын.

Бесінші мың тоғыз жүз жыл ішінде,
Жұлдыздың ағұст деген он бесінде.

Бас қосқан Макаржеде мұсылмандар,
Айтайын тұрған күнде мен де есімде.

Күн болар айырылатын ғақыл-естен,
Шыққан сөз көпке бірдей отыз тістен.
Құлақпен естуімнен бұлақ болдым.
Болмаса туғаным жоқ оқып іштен.

Жиылған Макаржеге мың сан кісі,
Кімменен көптікте бар кімнің ісі.
Ынтымақ, ауыз бірлік қылу үшін,
Бас қосқан мұсылманның білімдісі.

Кезгендер үйде отырып дүние жүзін,
Жан-жаққа салған ашып көңіл көзін.
Ұнатқан ғылым-білім нелері,
Жасаған программа «Қазан» сөзін.

Жігіттер, өнер алды ғылым-білім,
Деген бар жан бұрмасын ислам дінін.
Жақсылар басын қосқан кеңес сөзін,
Шеберлеп келтіре алмай жатыр тілім.

Патшаның ғұзырына тартып қалам,
Бас қосып өңшең жүйрік-білгіш адам.
Дін мен жалғыз жер емес сұраулары,
Сұраған бостандықты тегіс тәмам.

Һәм жұртта не білімді бар ғой зерек,
Зеректің күні туды болар керек.
Бірлігі — мұсылманның ынтымағы,
Бір жерден шыкса екен деп қылды тілек.

Екінші не болсын дін мен жерге,
Тұрса да қай орында кіммен бірге.
Құтылып таршылықтан кеңіп тыныс,
Ісіміз басса екен деп біздің өрге.

Жұрт бағынып патшаға қараса деп,
Халық ықыласы бек ұнап жараса деп.
Неке, талақ, мұрастың ау-жанжалы,
Ғұламаның алдынан тараса деп.

Дін көркейіп көзге бір көрінсе деп,

Мұнан шалқып басқалар ерінсе деп.
Шариғаттың тізгіні қолымызға,
Бостандық боп қағусыз берілсе деп.

Ие болар табыншы бір табынға,
Баға алмаса қалмай ма сол заманға.
Имам болар кісіміз ішімізден,
Бармайтуғын болса деп экзаменге.

Дінімізді кемітіп қорламасын,
Көзімізді бақырайтып ұрламасын.
Баламызды билетсін өзімізге,
Оқытсын деп орысша зорламасын.

Кедергі талай бел бар жолымызда,
Жұмысы біздің оң мен солымызда.
Мешіт пен медресенің ықтияры,
Болса екен өзіміздің қолымызда.

Салушы болса құлақ сөзімізге,
Сөйлейтін келдік қой біз кезімізге.
Бұрынғы ықтиярсыз қолдан кеткен,
Жер мен су қайтса екен деп өзімізге:

Қоялық өкінбей-ақ өткен күнге,
Надандық, білместікпен көндік кімге?!
Шариғат нұсқаменен қатарласып,
Бірдей боп келсе екен деп теңбе-теңге.

Қараңыз, бұлбұлдардың сайрасына,
Бұлақтай тастан аққан қайнасына.
Бас та азат, орын да азат, порым да азат,
Еркімен жүрсе әркім деп пайдасына.

Азаттық бәріне бар, дінде болса,
Сөйлеймін мылжындамай менде болса.
Деуші жан мұның қалай болмаса екен,
Жиын-той — әңгілеміз күнде болса.

Бас қоссақ екеу-үшеу деуші еді ғой,
Қоймасың деген сөз бар, ал көзін жой.
Баста билік жоқтықтан тырып ете алмай,
Өлгенге ас бере алмадық, туғанға той.

Бір қаріп қылдан тайып айтсақ өзге,
Абакты бұйырылады даяр бізге.
Өзіміз не болсақ деп тіленген,
Сөйленіп өзімізден шыққан сөзге.

43. Публик боп бұл «манифис» шашылса деп,
Күн көзі бұлт жоқ боп ашылса деп.
Кітабы мұсылманның жиған-терген,
Ерікті боп цензурасыз басылса деп.

Тірідей тықпаса екен бізді көрге,
Бас азат, сүрсен дәурен жұртпен бірге.
Өзіміз не болып отырсақ деп,
Күнелтіп үй орнымен тұрған жерге.

Келеді жана босап кірісіміз,
Өлдік қой оңға баспай бір ісіміз.
Ғылым-білім өнерге кірісуге,
Болса деп көппен бірдей жүрісіміз.

Шариғат ортамызда тұрса екен деп,
Бір дүкен дін ислам боп құрса екен деп.
Мешіт пен медресенің тексеруі,
Құран кітап жөнімен болса екен деп.

Патша ойламас өз халқын оңбасын деп,
Тыныштанып рахат тауып тұрмасын деп.
Біздің мектеп, мешітке тілегіміз,
Көруші инспектор болмасын деп.

Ғалым бар дін исламды жете білген,
Жоқтықтан ерік өзінде қор боп жүрген.
Тізгіні шариғаттың қолға тисе,
Тамаша қылар еді-ау бізді көрген.

Шариғат қылса хакім қандай қатты,
Дер едік жарық сәуле таң жаңа атты.
Қолына көптен бері тимеген соң,
Сағынды дін мұсылман шариғатты.

Патшаға біз бағынып ұсындық мойын,
Халқына қылса күнде айт пен тойын.
Әр түрлі өнерпаздар шығарса сөз,
Ашуға тұнып жатқан халықтың ойын.

Алайық қуанғаннан бастан бөрік,
Ғылым менен білімге әркім жерік.
Осындай әркім барын көрсетуге,
Токтаусыз бостандық боп берілсе ерік.

Қазағы империяның асыл затым,
Өзімді танытады жазған хатым.
Деушіге мынау сөзің жарамайды,
Кайтейін, барым осы, азаматым!

Депутат сайланады білімді ерден,

Талапты шығып жатыр әрбір жерден.
Ауызға алынған жай көрінбейді,
Кенес қып мұндай сөзді біздің өрден.

... бір-бір кісі болыс басы,
Сол кісің болсын асыл жүзік қасы.
Дін үшін жан кешетін ерлер болсын,
Қызбайтын көрінсе де жерік асы.

Алдында алтын жатса алмайтуғын,
Жаң-жағын қу болмасын жалмайтуғын.
Үлкен қоян терісін тұлып қылып,
Тартқан шырға көрінсе бармайтуғын.

Алланың ақ жолымен жүретуғын,
Ерік аллада екенін білетуғын.
Қызылшыл, жемтікшілді жібермендер,
Ит сықылды жетекке еретуғын.

Бір ниет дін қамы үшін бастаныздар,
Бұрынғы араздықты тастаңыздар.
Сайлаңдар депутатқа кісі тауып,
Айдалып, атылудан қашпаңыздар.

Дініңді кім қорласа — сол өш қасың,
Қорлықтан ақпап па еді көзден жасың.
Үйде өлген мың шіріктің бірі болмай,
Жұрт үшін арманың не кетсе басың.

Өз жұртын оңған барма жатқа сатқан,
Ерді елдің пайдасы үшін хақ жаратқан.
Ойлайтын елдің қамын ерді жібер,
Жерінен суырып алып көрде жатқан.

Күдер үз тірімін деп жүрген жаннан,
Бір тілім құны аса алмай қара наннан.
Білімді өліп көрде мың жыл жатса,
Шыкпайды сондадағы кісі саннан.

Әр тілді депутатың болсын білген,
Бас қосқан мәжілістерге бұрын кірген.
Қазағым, жұрт емессіз тіпті бақсыз,
Қолыңа сондай ерді құдай берген.

Патшаны көрмесін деп қазақ барып,
Жүрсін деп қолымызда болып ғарып.
Жол тауып, бас білетін ерімізді,
Тірідей көмбеді ме көрге салып.

Көрсетіп сол баяғы зорлық күшін,
Қорлыққа көніп қазақ қалсын үшін.
Қайласы адастыру бірді-бірден,
Болмаса іс қылған жоқ тауып ісін.

Ағайын егіз туған ұрлық, зорлық,
Зорлығы ағасында, ініде ұрлық.
Бірі қойса, бірі де қояр еді,
Тауып тұр қоймағаннан тегіс қорлық.

Зорлығын қоймай өзі, жаппай мінін,
Ініге алғыза алмас аға тілін.
Қасқырдай өз күшігін талаған жан,
Түзетіп тыныш ұстайды қалайша елін.

Жыртылып тарта берсе кетер перде,
Иманың билігі бар таланты ерде.
Қорлықпен тірі болып жүргеннен де,
Жатқаның жақсы емес пе өліп көрде.

Кеңшілік болды уақыт жазғытұры,
Қар кетіп, ылай-балшық жер болды құры.
Құтырған ит аспанға қарап үргенменен,
Кемі ме күн мен айдың онан нұры.

Болиндар көтермеші жарысқанға,
Дұшпанмен жағаласқан, алысқанға.
Бір тиын онан құны кемімейді,
Салғанмен қанша кісен арыстанға.

Жолыңнан сыбағалы құры қалма,
Жақсыны аты естілген естен салма.

Халық-жұртыңның қамы үшін қайрат
қылып,

Айдалып атылсаң да арман бар ма?!

Түскен жоқ олжа болып шабындыдан,
Ұсталды деумен кендік табылдыдан.
Жұрты үшін жорықта өлсе арманы не,
Өлмей ме жаман да үйде қағындыдан.

Алысып өмірбойы жалғанменен,
Шындыққа бір жете алмай арманменен.
Ақырда бір жарыққа айналады,
Зынданға қарая ма салғанменен.

Бір туар тірі болса, күн мен айы,
Болысар анық аққа бір құдайы,
Зындан жаман жер емес ақ кісіге,
44. Жақыпұлы Жүсіптің жатқан жайы.

Құл қылып бауырлары сатпады ма,
Зынданда он екі жыл жатпады ма,
Мысырға ақырында патша болып,
Жарқырап тандай болып атпады ма!

Басы сол күнәсі жоқ аққа күйген,
Көз жасын жылаған соң тәнірім иген.
Сол құдай бәрімізге бірдей құдай,
Дәурен деп білсен керек бізге тиген.

Дүниеқорда құлақ пен көз болмайды,
Есі бүтін кісіде сөз болмайды.
Барды-жоқты сөйлейді жыңды шатып,
Түзу ағаш әрқайда тез болмайды.

Ар жағынан келген соң судай ағып,
Тұра алмайды ақындар ауыз бағып.
Көр соқырлар танымай тез екенін,
«Қисық қой» деп қор қылар отқа жағып.

Бар болсам да дүниеде болдым жоқтай,
Сөйлейтұғын сөзімнен тоқтай-тоқтай.
Өзі қисық болса да тез ағашы,
Талай қисық ағашты қылады оқтай.

Осы күнде көп болды оқып-білген,

Дүние болып мақсұты жиған-терген.
Қайдан тойса қарны сонда тоқтап,
Егіншінің өгізі болып жүрген.

Демейміз біз ондайды тіпті білген,
Хайуан көп тамақ асырап күнін көрген.
Ойлаған халықтың қамын білімді сол,
Қамы үшін ел-жұртының отқа кірген.

Жұртына білгенінен тисе пайда,
Ойлайтын халық пайдасын әрбір жайда.
Халық үшін жаннан кешкен шаһбазларға,
Қылатын жанын құрбан ерлер қайда?

Жан кешпей көрген бар ма мақсұт алып,
Көбелек түседі отқа тұрған жанып.
Жаннан жан аяулы емес ойласайшы,
Не қылмақ онан аяп алып қалып.

Ағады күндіз-түні көзден жасым,
Түйіліп тамағымнан ішкен асым.
Қажеті аз тірліктің өз басыма,
Кісіге керек қылған, міне, басым.

Көре алмай жарық сәуле танды көзім,
Қартайдым қараңғылық тұманда өзім.
Өткен күн, жасаған жас бар, аман бол,
Артымда бес-алты ауыз қалсын сөзім.

Асқынды болып жара-жауырларым,
Тіпті жоқ жазулы істі ауырларым.
Бірлік қыл, басыңды қос, пайданды ойла.
Қазағым, қайран халқым, бауырларым!

Халық қылып атандырды бізді қазақ,
Еркелі көп жұрт емес, өзі де аз-ақ.
Болғаннан алты ауызды ынтымақсыз,
Барасың көрінгенге болып мазақ.

Орынсыз мал шашасың сасқаныңнан,
Қасқырға қарай үркіп қашқаныңнан.
Құдайдың жақсылығын көтере алмай,
Кез болдың да бір асып, тасқаныңнан.

Береке, кетпес пейіл асында тұр,
Үлгі алсаң үйретуші қасында тұр.
Далаға білмей өзін қаңғырасың,
Құдайдың жақсылығы басында тұр.

Сенде тұр жылқы мен қой, сиыр, түйе,
Бұлақтай саулап тұрған сүтті бие,
Болғаннан алты ауызды ынтымақсыз,
Басыңа малыңменен әркім не.

Айрылдым дәл он бесте ғақыл-естен,
Жабысып бір дауасыз ауру түстен.
Көпеев Мәшһүр Жүсіп ғайыр муафық,
Жасының үш жылы асты тоғыз «бестен».

КІТАБЫНА ЕНБЕГЕН ШЫҒАРМАЛАРЫ

МӘШНҮРДІҢ ҚЫРЫҚ АЛТЫ ЖАСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ

Мәшһүрден келе жатыр өнер қайнап,
Бұлбұлдай қапастағы тұрған сайрап.
Самарқан, Бұхар, Ташкент — бәрін кезген,
Жасында бір кем отыз тәңірім айдап.
Жасында қойылған ат адам Жүсіп,
Жұрт кеткен сүйгенінен Мәшһүр десіп.
Қолына қағаз-калам алған шақта
Кетеді кара сөзге желдей есіп.

Мереке жүрген жері болған жнып,
Көп көрген жақсылардың құрмет-сыйын.
Аққан су арнасынан асып кетіп,
Тұруы туған жерде болды қиын.

Сөйлеген кара сөзді жүндей түтіп,
Жібектен құны артылып кеткен өтіп.
Дүниені былықтырар төгіп-шашып,
Біресе олай, біресе бұлай кетіп.

Ешкімге жүрмейін деп көзім сүзіп,
Бір құдайдан басқадан күдер үзіп.
Құстай боп қапастағы қалғаннан соң,
Шарыққа бір-ақ шығып кеткен кезіп.

Белгісіз не болуы ақыр соңы,
Осы боп ендігі арман қайғы-мұңы.
Ағарып атқан таңдай түсер көзге,
Кезболса мандайына жұлдыз оңы.

Алатау, Қаратаумен, кездім Шуды,
Өз өнерім өзімді үйден қуды.
«Үйінде сабыр қылып отырмастай,
Басына, — дейсіздер ғой, — не күн туды?!»

Өзіме көрінемін өзім мінді,
Кісендеп бекітпедім неге тілді?
Жасырмай өз ойыма келген сөзді,
Айтайын әңгіме қып сіздерге енді.

Әңгіме есітсеңіз мына бізден,
Адамға пәле — тілден, бейнет — көзден.
Адамның адамшылық артықтығы,
Көрінер, түсіп көзге, сөйлер сөзден.

Кем де емес кейбір сөзім жанған шоқтан,
Әркімге ауыр тиер қалақ оқтан.
Үшқан құс, жүгірген аң — жануарлар
Атанды бәрі хайуан тілі жоқтан.

Сөз осал бола қалды не қылғанда,
Шақпактай от шығады шағылғанда.
Көңілдің дариясында сөз — бір гауһар,
Кісісі танып алар табылғанда.

Болмайды сөз болғанмен, бәрі тегіс,
Келтірер иесіне кей сөз сөгіс.
Бас қосқан мерекеде жақсы-жаман,
Шешендер — мәуелі ағаш, сөз — бір жеміс.

Қылмасып бұған талас ешкім бізбен,
Әркім-ақ байқап тұр ғой көріп көзбен.
Дүниенің дүние болып тұрғандығы,
Әр нәрсе тауып орнын сөйлер сөзден.

Бұл сөзде ойламаңыз бар деп жалған,
Аузыма сөздің шынын аллам салған.
Дегендей жан семірер жақсы сөзге,
Көңілді, тірілтер сөз, өліп қалған.

Сөйлесең шығанақтан топты жарып,
Түсерсің көзге шамдай тұрған жанып.
Қағандай құлақ құршы сөз сөйлесең,
Сүйсінер тыңдағандар мейірі қанып.

— Меруерт, маржан, бәрі тас сөйлер сөзге,
Оның бар не керегі, — дейсің, — бізге.
Жай жатса бір домалақ тас есепті,
Тізілсе, қолға алынып түсер көзге.

Қарайсын жақсы сөзге көзді сүзіп,
Кейбір сөз елжіретіп кетеді езіп.
Әр жерде бөлек-бөлек жүрген сөзді,
Түсірер жұрт көзіне өлең тізіп.

Болғанмен ариасы жоқ кей сөз жалған,
Ақындар өлең қылып тіркеп алған.
Бірден кеп төрт аяғы үйлескен соң,
Жақсылар жалған демей құлақ салған.

Өлеңге мен жасымнан болдым ұста,
Аузымнан шыға қалды-ау асығыста.
Әркімдер әрбір түрлі өлең жазған:
«Мәшһүрден мен астым, — деп, — осы
тұста».

Базарға жақсы-жаман жатыр барып,
Ешкім жоқ мәз-мейрам боп жүрген жарып.
Жыр болған жылқышыға, қойшыға — қор,
Бұл күнде кім бар дейсің біздей ғаріп?!

Ешкімнен артық емен менің өзім,
Аяқ-қол, жұртпен бірдей, құлақ-көзім.
Қыдырдың қыдырғанда басқанындай,
Шашылып жұрт көзіне түскен сөзім.

Жалғанда жеке кара озған жаман,
Екі ұшты, бәйге алуы, оның аман.
«Мен сонымен таласа шаптым! — дейді,
Жете алмай жер түбінде қалған шабан.

Жүйрік ат мақтанады бәйге алдым деп,
Алдымен қарақшыға мен бардым деп.
Ел тарқап, ертең зорға келседағы.
Есек айтпас шаба алмай мен қалдым деп.

Аралап жүрген білер дүние жүзіп,
Жаман деп есептемес ешкім өзін.
Күміс теңге қалтада, көмір қапта,
Біреудің тоқтата алмас біреу сөзін.

Бір тамшы жаңбыр еді әуел басы,
Садәфтың дариядағы болды асы.
Көрінбей су түбінде жатуменен,
Баскадан құны артылған дүрдің тасы.

Құйынмен жерде жатқан шөп-шар ұшты.
Әуелеп аспанға ұшып көзге түсті.
Желмен ұшып жүргені есінде жоқ,
О да ойлар ешкім жоқ деп менен күшті.

Өзімді артық, өңгені кем көрмейін,
Бір ат мініп, бір атты өңгермейін.
«Менен асқан кім бар?» — деп, лағу
сөйлеп,
Ақымақтықты семіртіп жем бермейін.

Мен жүрмін дүние қуып әлі жетпей,
Жас жетсе де, балалық ойдан кетпей.
«Зер танытын зергердің» жоқтығынан,
Талай алтын тот басып қалды-ау өтпей.

Жамандық жақсылықтан жоғары асып,
Сөз болып, шынға өтірік араласып.
Уағдаға опа деген бұл заманда,
Ел-жұрттың ортасынан кеткен қашып.

Бұл күнде ланке сиса болды торғын,
Аз болды танытын жан сөздің формын.
Сарандық, мұнафиктық, күншілдікпен
Бұлардың неленді қалған орнын.

Жұрт жақсысы атанды зорлықпенен,
Ер атанды жамандар ұрлықпенен.
Қалған-құтқан өтірікке не болып,
Есіл өмір, өттің ғой қорлықпенен.

Мен жақсымын дегендер арын сатып,
Мал табам деп жамандар жарын сатып.
Бірін-бір жеймін деп қалайша алдап,
Жақсы-жаман теп-тегіс жанын сатып.

Тірінің түгін қоймай тегіс тонап,
Өліктен ұялмастан кебін сұрап.
Жанның бәрі өнерлі болып кетті,

Теп-тегіс қолға тұрмас болып сынап.

Шебер — қолын, шешендер сатып сөзін,
Ата-ана құлын жастай сатып қызын.
Бардан, жоқтан қанағат тегіс қашып,
Тірілей жеп тауысып әркім өзін.

Ғалымдар білген ғылымын пұлға сатып,
Оқу бар, ұғушы жоқ, құдай атып.
Бұрқыраған тозақ-шаң, жүрген аң-таң,
Жас-кәрі бәрі мең-зең басы қатып.

Былғарының орнына көн мен сірі,
Теріс қарасар ұнатпай бірін-бірі.
«Ал», «бер» деген сөз еді екі ағайын,
«Ал» өліп, «бер» деген сөз қалды тірі.

Екі сөз: бірі айтылды, бірі қалды,
Уақ ақша таусылды, ірі қалды.
«Бар» деген сөз аты өшіп тып-типыл боп,
Бұл күнде «жоқ» деген сөз тірі қалды.

Жұрт жайылып ұйлыққан қойдай болып,
Иесіз жүрсе күні айт пен тойдай болып.
Ел билеуші қасқырдай күнде талап,
Жүрген жері у мен шу, ойбай болып.

Екі даугер бір-бірін сөзбен ұрып,
Шарылдаған бақадай дымы құрып.
Етін шайнап, сүйегін күл-күл қылар,
Зәрін төгіп жыландай, билер сорып.

Айрылып жоқ жанынан, бар малынан,
Көре алмай ешкім құзыр алғанынан.
Қан жұтып қайғыменен не шаһбаздар,
Барады құтыла алмай ақ арманнан.

Шұбыртып күнде малды санап жатыр,
Жайылтпай өрістетіп қанап жатыр.
Қасқырдай кейбіреулер арсалақтап,
Жан-жағын бермей дамыл талап жатыр.

Өтірік өрттей лаулап жанып жатыр,
Ессіз жұрт көбелектей барып жатыр.

Бірін торғай, біреуін бөдене қып,
Өзі мен өзін жаулап алып жатыр.

Дүние үшін бірін-бірі көрмей безіп,
Ағайын татулықтың жібін үзіп.
Арсалаң тазыға ұқсап жүрген жан көп,
Қанағат қашқандықтан көзін сүзіп.

Көз жетті мына жұрттың оңбасына,
Не болды қожа менен молдасына?
Түлкідей тышқан аулап кейбіреу жүр,
Қастық қып құдай дескен жолдасына.

Таусылмас жұрт мінезі сызуменен,
Іс бітпес айғайлап құр қызуменен.
Маймылдай кейбіреулер құбылады,
Әуре боп өзін-өзі бұруменен.

Жыландай, кейбіреудің сырты шұбар,
Көрген жан анадайдан оған құмар.
Бойына жуықтатып бір алған соң,
Аямай құйрығымен бір-ақ соғар.

Жел сөзді сөйлеуші едім мен тарықпай,
Табылса тыңдайтұғын ер жалықпай.
Жылпылдап кейбіреулер қолға тұрмас,
Жылмағай, қабыршағы жоқ балықтай.

Сақал шықты, өкпелеп жүрсек мұртқа,
Жатқан зарлап іштегі шықты сыртқа.
Қызыл көрсе, шабады айлық жерден,
Үймелеген қарғадай көшкен жұртқа.

Өсек сөзге гүлесіп желдей есіп,
Кісі ақысын, адал ас, біліп несіп.
Сауысқанша шықылықтап жүрген жан
көп,
Сау жылқының арқасын еріксіз тесіп.

Шыға боқтап есіктен, кіре күліп,
Түндік қоймай ашпаған тегіс еніп.
Күйкентайдың орнында кейбіреу жүр,
Алары жоқ бір тышқан, текке төніп.

Бұл заманда көп қалды аз орнында,

Қырық күн шілде, қыс қалды, жаз
орнында.
Қоразының, тауықтың қызылы бар,
Әркімдердің басында тәж орнында.

Қику даусы қораздың өнешінде,
Аят, хадис саулаған кеңесінде.
Жұрттың тынышын алады: «тұршы-тұр!»—
деп,
Жейтін боғы өзінің жоқ есінде.

Бара жатыр айтылмай тау іс қалып,
Сөз аяғын ұзартпай, тауыспалық.
Иненің жасуындай қасиет жоқ,
Өзін-өзі көтеріп топқа салып.

Қарай қойшы тырнаның сасқанына,
Ми қалмастан басынан қашқанына.
Таудан, тастан өз басын ауыр біліп,
Жер ойылып кетер деп басқанына.

Жаза берсе, жоқ қайып болады сөз,
Мұндайларды көп көрдік адамнан біз.
Ін түбіне тығады кей жан өзін,
Оқпақтай, күндіз ұшсам тиед деп көз.

Сұмырай күс су ішпейді дария көлден,
Көл көрінсе қызғанып тамам елден.
Мен ішсем, көл таусылып қалады деп,
Өз-өзінен отырып өлер шөлден.

Жаза берсем, қағазға кетер сыймай,
Өрнек болсын соңғыға бұл бір шимай.
Ішпей-жемей дүниені текке жиып,
Кейбіреулер кетеді көзі қимай.

Көк кептер ұшып кетсе, қайда жетпес,
Ұшқыр боп қанатты күс онан өтпес.
Тамақ үшін құл болып көрінгенге,
Таякпенен үркітіп қуса кетпес.

Бұл дүние қанша ойласаң келмейді епке,
Жақпайсын жалбақтаумен қауым көпке.
Снырға кант пен тоқаш қанша төксең,

Жүгіріп кетіп қалар сабан-шөпке.

Дүниенің көз салмандар бар-жоғына,
Бірдей бол шамаң келсе аш-тоғына.
Шыбынды қазір көрсен қантқа қонған,
Кетеді жерік асы ат боғына.

Жылы жаздың соңында бір қысы бар,
Өз басында әркімнің жұмысы бар.
Жаз болса, үйрек-қазды қоймаймыз деп,
Сактап жүрген әркімнің бір құсы бар.

Деп айтады: «Я сұңқар, яки лашын,
Ауаланып ешкімге бұрмас басын».
Алған, салған, көз көрген дәнеме жоқ,
Осыменен өткізер өмір жасын.

Токтай алмай көргенде жерік асын,
Жорғалар қайқандатып қарға басын.
Жұрт күлер алақанын шапалақтап,
Не ғып көрмей жүрген деп аяқ-басын.

Үрген қуық — бүгінгі жұрттың басы,
Бас болса, болар еді көздің жасы.
Таққа мініп басына таяқ қойғанмен,
Иттің кетпес ойынан жерік асы.

Ешкіден туғанменен лақ емес,
Сарқырап саулағанмен бұлақ емес.
Екі ашпалы есіктің тұтқасы да,
Қалқайып қарайғанмен құлақ емес.

Қантар мен ақпан болды күз орнына,
Сылдырлап сырнай шықты сөз орнына.
Жылтыраған екі тас орнатылды,
Бұрынғы қайран сәуле көз орнына.

Сеңгір-сеңгір таулар бар, бұлағы жоқ,
Қопалы көл — жекен мен құрағы жоқ.
Өншен үрген қарынға душар болдық,
Зарлап тұрсаң еститін құлағы жоқ.

Көрінгеннің бәрі жау, ел жоқ болды,
Айнала сор, мал қонар көл жоқ болды.

Үңгіріндей аюдың ауыз біткен,
Ауыз баста болғанмен, тіл жоқ болды.

Үй басына қаптаған өлең — жыршы,
Не дейді екен, тыңдайық, тұра тұршы!
Дыңғыр-дыңғыр құр дауыс, айкай-ұйкай,
Қанбаған соң, не керек, құлақ құршы?!

Әр төбеде оба боп үйілген тас,
Не баспана болмайды, не ішер ас.
Бұл заманда көп болып бас қосқанмен,
Жан сүйсінер бір сөз жоқ, бәрі бір бәс.

Екі көзі қатынның балтасында,
Қожа, енді балтадан қол тартасың да.
Жұртқа көзін салатын жақсы қайда?
Есі-дерті әркімнің қалтасында.

Қуанады болғанға қарыны ток,
Жайнап тұрған ол өзі қып-қызыл шок.
Ай мен күндей ғаламға бірдей болған,
Айтуға бар жақсылар, көруге жоқ.

Болдық малай қарынға бір парамыз,
Жан пайдасын білмеген жүзқарамыз.
Он шынжырмен бір итті байлай алмай,
Өмір бойы әуре боп біз барамыз.

Ақылсыз болдым ақымақ мен жасымда,
Ескі жолдас айрылмай жүр қасымда.
Жұрттың қандай екенін біле алмаймын,
Бастан-аяқ айтылған сөз басымда.

Үстін оқып әліптің астын білмей,
Үтіріне барады тілім келмей.
Ноқат деген немене айыра алмай,
Қарап тұрып зорықтым, шаппай, желмей.

Ой түбіне жете алмай мным қатып,
Зорыққаннан жүре алмай қалдым жатып.
Надандықтың машығы айыға алмай,
Жоқты-барды жатырмын сөйлеп, шатып.

Бір төрт жылда болады қақ жарты жүз,
Мәлімі жоқ көре ме, көрмей ме көз?!

Дарбаза — ауыз, сөз — самал, тоқтау бар ма?

Көрінгенді көзіме қыламын сөз.

Піскен егін сықылды аспан жасыл,
Қыс пен шілде, жаз бен күз, бар төрт
фәсіл.

Ай — орағы егінді оратұғын,
Әбден білсе, сөз бар ма мұнан асыл?!

Жазғытұрым емес біз, болдық қой күз,
Қыс боп қалдық дегенше күдерді үз.
Жалаңдатып орағын алып тұрған,
Оратұғын сондағы егіні — біз.

Жер жыртып жазғытұрым тұқым шашпай,
Күз болса, қаптың аузын қалдық ашпай.
Кім орғанын білмейміз, аңқиямыз,
Көрмеген ойын шығып бір көз баспай.

Таң атса жатамысын, ұйықтап, бақытым,
Менің де таянған-ды жүрер уақтым.
Қолымда аттанарда жоқ нәрсені,
Барғанда тәңірі алдына қайдан таптым?!

Не болды, бақытым, мұнша ұйықтап
қалып,
Жалғанның азабына мені салып.
Оянып бір басыңды көтерсейші,
Шырадай бір ашылсын көзім жанып.

Жер кезіп, салдым ғой шар мен қояндай,
Жанымды бір араға тыныш қоя алмай.
45. Басыңа жастады да дию тақтайын,
Не болды саған, бақытым, мұнша оянбай?

Қызығын бұ жалғанның білме, дәурен,
Аз емес, өлшеуге алсаң, бұрынғы әурен.
Ұйқы мен ең аяғы астан безсен,
Түседі аспандағы күнге сәулен.

Аспанда күн қоректеп, ай айырлап,
Алмастан ешбір дамыл ол байырлап.
Бидайдай желге ұшырып өмірінді,

Екеуі тауысуда, біл байымдап.

Ойласам осы бір сөз дұрыс екен,
Деп айтпас мың бар жан бұрыс екен.
Бірі күндіз, біреуі түнде жорытқан,
Ай менен күн өмірдің ұрысы екен.

Біреудің кеш, біреудің ерте бақытын,
Талай жанның қызықты жоқ қып уақытын.
Ұрлап жүрген осы екен өмірімізді,
Патшалардың ұрлаған тәж бен тақтың.

Сықылды қашқан қоян күнім зырлап,
Болмайды қанша айтсам да тұра-тұрлап.
Кеткен күн, өткен өмір қайда десем,
Жүр екен білдірместен бұлар ұрлап.

Кешегі кетіп қалды-ау күнім өтіп,
Айырып ала алман қуып жетіп.
Күні кеше алғаны есінде жоқ,
Ертең тағы келеді жылтың етіп.

ДҮНИЕГЕ КӨҢІЛІ ҚАЛҒАНДЫҚТАН СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ

Жалғанда мен өлеңді қылдым ермек,
Көп сауап, бейшараға, қайыр бермек.
Дүниенің опасызы кетпек, келмек,
Бұрынғыдан соңғыға қалған өрнек.

Хат жазар қалам алып ғылымдылар,
Сөйлемес жаман сөзді білімділер.
Пендеден алып пенде бай болмайды,
Құдайдың бергенімен күніңді көр.

Бір күні қалар ақыр сөздеріміз,
Өлеміз қаза жетсе, өздеріміз.
Бұ түн өтіп, ертең күн таң атуға,
Жетпейді не болуға көздеріміз?

Бұл күнде есек пенен ат та бірдей,
Жарамас нәкеспенен зат та бірдей.
Барады не бір ерлер құсаменен,
Ай өтіп, отыз алты напыт күндей.

Сенбе жанның бәрі дос еді деп,
Жігіттің жарлы болса, өсегі көп.
Қолыңнан малың кетсе, ешкім күтпес,
Кешегі бай баласы осы еді деп.

Бү күнде жақсы бар ма, малмен жақсы,
Жақсы атың бір шықпайды,
болсаң тапшы.
Ер жігіт шешен болып, малсыз болса,
Топтағы айтқан сөзің не болмақшы?!

Сөзінде бай адамның мін болмайды,
Бай болсаң, жұмыскерің кім болмайды?
Ер жігіт шешен болып, малсыз болса,
Рас деп, айтқан сөзін шын болмайды.

Кедейлік кетіреді сыныңызды,
Бар болса, мал жабады мініңізді.
Бү күнді тіл сөйлемей, мал сөйлеген,
Көре бер үйтіп-бүйтіп күніңізді.

АДАМ ЕКІ ТҮРЛІ

Бір адам бар: өрік, мейіз ағашы сықылды,
Жемісінен дүние жүзі баһра алады.
Бір адам бар терек ағашы сықылды,
Отқа отын болғаниан басқаға жарамайды.

Бісімілла — сөздің басы, хақтың аты,
Молланың ақ қағазда қалар хаты.
Нақылият, қара сөзден өлең қылып,
Шығарған акын Мәшһүр хикаяты.

Сөз қылдым жақсылардың айтқан кебін,
Сұм дүние әуре қылған жұрттың көбін.
Есіме бәйге кердей түскен күнде,
Өлеңмен келтіруші ем сөздің ебін.

Мысалы адамзаттың ағаштай-ды,
Қу ағаш мәуесі жоқ жараспайды.
Терек қанша аспанмен таласқанмен,
Бұлттан биік болып бойы аспайды.

Қалдырған су түбінде дүрдің тасын,
Түспейді көзге әр нәрсе болса асыл.

Мәуесі басқа ағаштан көп болғаннан,
Көтермес үзім ағашы жерден басын.

Жаксылық, қайыр, ихсан қылған ісі,
Адамның қымбат баһа сол жұмысы.
Табылмас көзге тотня, ем дәрідей,
Қолынан әр жаксылық келген кісі.

Қайырсыз болсаң бәхил, болдың терек,
Басқаға бір отыннан қылмас керек.
Жаксыдан жаксының да паркы бөлек,
Даналар біледі ойлап, ақыл зерек.

Зарарлы болсаң жұртқа, болдың тікен,
Қыларсын жазды-жапан шөлді мекен.
«Жерінде әр не өзінің» деген рас,
Еккенмен сусыз жерге, шықпас жекен.

Жарасар кнім жаға, жеңіменен,
Жар құлар судың аққан сеніменен.
Жезге — мыс, күміске алтын үйлеседі,
Іс болған әр не өзінің теңіменен.

Ақ марал жайылмайды қабанменен,
Бірге ұшпас бұлбұл, қарға тағанменен.
Түлкі мен шер, мысық пен тышқан бір боп
Барады әуре-сарсаң заманменен.

Қудайым пендесіне берген малды,
Жаратқан әр түрлі қып жүрген жанды.
Ғибадат, қанша қылған құлшылықтан,
Қайыр ғып берген артық жалғыз нанды.

ЖАЛҚАУЛАР ТУРАЛЫ АЙТҚАНЫ

Балалар, жалқау болмай оқы сабақ,
Ашылмас оқымасаң көз бен қабак.
Айырылса оқу оқып, білгенінен,
Біз оны деп айтамыз: «арамтамақ!»

Балалар, жалқау болма шабан тартып,
Ілгері ұмтыла бас, күн-күн артып.
Арқаны кедейліктің — еріншектік,
Желкеннен жібермейді мықтан тартып.

Қайрат қыл, жалқаулықтың жібін үзіп,
Көрген жан түңілмесін күдер үзіп.
Бойыңа жалқаулықты үйір қылсаң,

Жүрерсің көрінгенге көзің сүзіп.

Мал көзде, ертенді-кеш ұйқынды бөл,
Кім жұмсаса, ұшып жүр, қайтарма тіл.
Басы білгіш, елгезекке кедейлік жоқ,
Кежірлік—кедейліктің ордасы біл.

Мал көзде: ертенді-кеш ұйқынды ашып,
Ой бөлінсе кетеді ұйқы қашып.
Ілгері баспайтынды ертенді-кеш
Ориынан тұрғызбайды ұйқы басып.

Кер кеткенге болады кедейлік кеш,
Бір енсеріп әкетсе бермейді күш.
Аяғың мен қолынды жіпсіз байлап,
Ұйқы үстіннен басады ертенді-кеш.

Пайда болар бір мінез сасық бектік,
Ар жағында жоқтықтан асыл тектік.
Қояншықтай бір ауру ұстамалы,
Кернеп кетер өн бойын еріншектік.

Шын жақсының ойында болмас кегі,
Тіпті ойында болмайды зат пен тегі.
Ішіп-жейтін асынан құр қалдырар,
Қырық кантар-у кедейдің еріншегі.

Жұмсағанда тіл алып ұшып жүрсен!
Аз ішіп, аз ғана жеп, ұйқы бөлсен!
Көздей тесік болады саған көлдей,
Сүп-сүйкімді боласың шықсаң, кірсең.
Бөк ұстасаң қолыңа жұғып қалмас,
Сыйлы қылар басыңды іске тырмыс.
Жігіттікте іс қылсаң жаннан кешіп,
Төр алдында отырып жерсің жамбас.

Өш боларсың ұйқымен болса санаң,
Кедейлікпен жағалас келсе шамаң.
Ұйқы мен жалқаулықты үйден қусаң,
Ешкімге көз сүзбейді қатын, балаң.

Безерленер кедейлік белдеу ұстап,
Бас салар еріншекті ұйқы қостап.
«Құдай салды, мен көндім» дегеннен соң,
Сенен қолың үзбейді жайлап, қыстап.

Күн бұрын бекітіп бақ келер жолын,
Үйінің белдеуінен ажырат қолын.
Үйіне кедейлікті бір түнетсең,
Бермейді ел көшкенде жұрттың соңын.

Қашаған, ұстатпайтын қылады атын,
Жек көрінішті қылады жуық, жатып.
Кедейлік кет десең де кете қалмас,
Кез болса маңдайыңа жаман қатын.

Деген күнін солқылдақ, көк шыбық жас,
Жаңғырыға келесің көтеріп бас.
Қор болмайын жалғанда деп ойласаң,
Кедейліктен сақтанып күн бұрын қаш.

Не болсаң да боларың әуел баста,
Кежірлікті керексіз қылып таста.
Жалқаулықпен жағалас шамаң келсе,
Үйір болмай ұйқы мен ішер асқа.

КЕДЕЙ БОЛАР КЕРІ КЕТКЕН, ҰЙҚЫСЫ МОЛ

Кедей болар кері кеткен, ұйқысы мол,
Сайрап келіп тұрады үш қара жол.
Кедейліктің бір үлкен жерік асы,
Жаман қатын бар үйден үзбейді қол.

Ергенексіз, жақтаусыз болады есік,
Ортақ ішер тамағын ит пен күшік.
Қазанының қақпағы жыртық келіп,
Құманының қақпағы болар тесік.

Аурудай сыпырылмас үйдің іші,
Бітпей жатар қысы-жаз пішулі ісі.
Шашылған боқ есіктен төрге барар,
Орын таппай отырар келген кісі.

Төсек орнын жинамас, ұстар шашып,
Алды-алдына әр нәрсе жатар қашып.
Есік-төрі үйінің бірдей болып,
Жалғыз-жарым көрпесі келер сасық.

Күнде-күнде айран боп сауылған сүт,
Бір күнгі ұйытқан айраны болып іркіт.

Тегіп-шашып бояйды босағасын,
Отырғандай қысы-жаз асырап бүркіт.

Жалғыз-жарым терісін күйе тесіп,
«Қайтейін, құдай салды!» — деп жіп шуда
есіп.

Қыс қызыл, жазғы ағын тез тауысып,
Өзінен де иттері артық ішіп.

Жақсы катын бойынан табылмас мін,
Жаман болса, бықсумен өтеді күн.
Орны-орнымен ұқсатып ұстай алмай,
Түте-түте әр жерде жатады жүн.

Ас-суын ұстай алмас басын құрап,
Долданып өз-өзінен жыламсырап.
Бар да болса күні боп жоқтан жаман,
Көрінгеннен бажылдап жіп, су сұрап.

Жанға ұрттатпай, тауысып үйдегі асын,
Көп сөйлеумен қатырар байдың басын.
Кіршіксіз қып ұстайтын қатын қайда,
Бала түгіл байының үсті-басын?!

Қаңғырып әрбір үйде қылар кеңес,
Таусылмайды ұзақ күн мылжын егес.
Десе де: «Қайда жүрсің?» — үндемейді,
Байының айтқан сөзі дәнеме емес.

От жакса, бу мен түтін тұмандатқан,
Ас қылса, жалындатар, құдай атқан!
Ки, тезек ыдысымен араласып,
Домалап от басында құман жатқан.

Орамал кір боп жатар он бес батпан,
Бұрқырап түске дейін ұйықтап жатқан.
Асының бар дәмдісін өзі ішіп,
Семіртіп әр мүшесін жуандатқан.

Кір болып өне бойы сегіз батпан,
Ұйқысы хайуанға ұқсап арам қатқан.
Шуылдап козы, бұзау корада тұр,
Ертеден кешке дейін өліп жатқан.

Кірін жумай қолының асқа тығып,
Майлы күйе бетіне таңба жұғып.
Қықым, қоқыр, шөп-шар жоқ құр қалған,
Жабағыны қарынға май деп тығып.

Сөз айтса, дәл қол сырнай, тақылдайды,
Өз сөзін, күрғұр, өзі мақұлдайды.
Кеңеске қалжың-мылжың тым-ақ ұста,
Суырдың айғырындай шақылдайды.

Жөн сөзді айта білмес ақылдасып,
Ыржаң, қылжаң өнері сықақ, машық.
Сыр-сымбат, өн бойында, өнеге жоқ,
Әдеп, ар кем, ұятсыз, надан пасық.

Өкшесі етігінің мыжырайып,
Сүйреткен шанадай ғып сүйреп басып.
Дастарқан, ыдыс-аяқ күйе-күйе,
Кір мен шап, қоқыр, қоқым — түгел басып.

Ләззат жоқ, бабы да жоқ, дәмі де жоқ,
Құрысын істегені төгіп, шашып.
Көңілім тамақ ішіп тоймақ түгіл,
Сол үйден әрең шықтым қадам басып.

Жырақ жүр мұндайлардан алыс қашып,
Маңына жақын барма араласып.
Ніс, қоныс, бу, түтін толып үйге
Отырсаң шыдай алмай мұрның басып.
Жаманға жаман лайық бола берер,
Құдай-ау, ер жігітке қылма нәсіп.

ҚАЛМАДЫ ОЙЛАЙ-ОЙЛАЙ БАСЫМДА МИ

Қалмады ойлай-ойлай басымда ми,
Оянып, көзінді ашып, есінді жи.
Ағыздым мен бір бұлақ көзін тауып,
Мес қылып құлағыңды толғанша күй.

Ойлайды өлмей, көп жас жасайын деп,
Залалдан ойламайды қашайын деп.
Әр кім жеткен жерінде сенделіп жүр,
Ілгері ойламайды басайын деп.

Базарға келіп едің ат терлетіп,

Бос жүрсін әр нәрсені тамаша етіп,
Сен бүйтіп далбаса боп босқа жүрсең,
Жұрт тарқап, сауда бітіп қалар кетіп.

Жастықта ұмтылып бақ ілгері өтіп,
Жұмысың жабдықтаңсың ерте бітіп.
Қолыңа қармағанмен түк түспейді,
Қалған соң жастық қуат бойдан кетіп.

Ұғып ал құлағыңа айтқан сөзді,
Босқа ысырап жіберме келген кезді.
Кісі тауып жолдас бол аз өмірге,
Ойлама кісі екен деп өнерсізді.

Ғибрат ал атқан тая мен батқан күннен,
Шықпассың адам болсаң айтқан жөннен.
Басыңа қайғы келсе, қапа болма,
Тарылып, назаланып шықпа діннен.

Болмайды түн күндізсіз, күндіз — түнсіз,
«Ай кірсіз», — деген сөз бар, — «құдай
мінсіз».

Шаттық пенен қапалық кезек нәрсе,
Бірінен соң бірі бар артық-кемсіз.

Тұзу бас, тура жолдан теріс те аспа,
Өнерсіз надандармен араласпа.
Бір істен пайда көрмей, залал тартсаң,
Бой бағып екіншілей аяқ баспа.

Жатады су түбінде шын асыл тас,
Тұрмайды дәнемеге зор кара тас.
Түк білмей өзін-өзі: «Білімдімін!»
деп жүрген ақымақтардан лағып қаш.

Өзінді есің болса өзің ая,
Іске ұрын болатұғын жанға сая.
Қолыңнан келмес іске әуре болсаң,
Еңбегің қанша қылған кетер зая.

Пайдасыз керек қылма күр «сіз-бізді»,
Артық біл: «Мың сіз-бізден бір
шыж-мыжды».
Туралық әркімге ащы, тиер тынышсыз,
Сонда да болып үйрен тура сөзді.

Тіл алсаң қол қысқартып, тіл ұзартпа,
Ауыр жүк асқар таудай мойныңа артпа.
Дұшпан біліп қоймасын сырды десен,
Жан күйер досына да сырынды айтпа!

Үлкенді—үлкен, кішіні кіші біліп,
Жүргейсің мүсәпірді көзіңе іліп.
Өзіңнен дәрежесі артық жанмен,
Орынсыз тайталаспа сөзге келіп.

Ғылым біл, жұмыс істе оған серік,
Жарлыға мал — бұл, ғылым — болар көрік.
Ғылым, білім өнерсіз, қадірсізді,
Өлік біл, оны жан деп білме тірік.

Кендікпен өтсін десең ерте-кешің,
Бір іске жұртқа ұнайтын сарып қыл күшің.
Өнермен жұрт аузына ілініп бақ,
Ұнамды ағайынға болсын ісің.

Жүрерсің жайлы болсаң жұртпен тату,
Жұмсақ бол, жұғымды бол, болма қату.
Өзінді өзің қайғысыз қылам десең,
Пайдасыз қылмағайсың алу-сату.

Жаманның міндеті көп дәмін татып,
Шатылып жүрмегейсің басың қатып.
Һәмматсыз, нәмәрт асын жең тойғаннан,
Бетімен өлген жақсы аштан қатып.

Орынсыз жындылық қып күлмегейсің,
Көңілді дүние көріп бөлмегейсің.
Мың түрлі жақсы мінез көрсендағы
Кісіге сыналмаған сенбегейсің.

Кетірме тілемсек боп бастың сыйып,
Дүниені олжа көріп бірер тиып.
Өзіңнен төменгіге мұқтаж болсаң,
Нәрсе жоқ бұл жалғанда онан қиып.

Кенесін сөз білгендер ұзатыпты,
Қамқадан бедері жоқ бөз артық-ты.
Болғанмен пасық, болса кішіпейіл,

Сопыдан менменсіген көп артық-ты.

Орынсыз өршеленбе адырайып,
Орынға қолың жетпес құлаш жайып.
«Білем!» — деп айтып қалып, біле
алмасаң,
Зор ұят, бойыңа мін, өзіңе айып.

Не пайда күш жоқ болса нарлығыңнан,
Пайда жоқ, кең болмасаң, тарлығыңнан.
Көрінбеген нәрсені аламын деп,
Айырылма қолыңдағы барлығыңнан.

Біреудің бір адамға түссе ісі,
Келерлік сол жұмысқа болса күші.
Қолынан келер іске болыспаса,
Болмайды оған асар жаман кісі.

Сөйлессе бетпе-бетке ойнап-күліп,
Өсектеп кетсе сырттан бір сөзге іліп.
Күле кіріп, күңірене шыққан жаман,
Тұрғайсың сынайын деп әбден біліп.

Бостан бос бір іс қылмай бекер тұрма,
Біліп қыл, іс қылсаң: теріс пе, оң ба?
Біреуді дүние әдепке үйретпесе,
Оны үйретіп түзеуге әуре болма.

Ойланып бұл жалғанға көз салмаса,
Жаксы менен жаманнан үлгі алмаса.
Оны үйретіп оң жолға салу қиын,
Құдай өзі түзетіп оңғармаса.

Түзелер қисық ағаш құрған тезбен,
Жара оңалар, тастаса орап бөзбен.
Ақымақты түзету қиын болар,
Насихат, көркем айтқан жаксы сөзбен.

Көп жаман қорған болмас жинауменен,
Түзелмес ақылсыз жан сыйлауменен.
Сый-құрметпен түзелмей кеткен жаман,
Түзелер қорлықпенен, қинауменен.

Үлгі үйрен жолдас болып нұсқалыға,
Көзің сал сөзді сөзге қосқанына.

Наданның өз басына қылған ісін,
Қылмайды ақылды адам дұшпанына.

Адалдың айырмасын адалдығын,
Көрмесен бір жаманның арамдығын.
Мақтаулы жұрт аузында болам десең,
Біреудің ауызға алма жамандығын.

Дос, жолдас қылам десең қауым, көпті,
Бойына үйір қылма өкпе, кекті.
Жамандыққа жақсылық мінез қылып,
Бола бер бәріне де ынғайлы епті.

Бір кадам аяғыңды теріс баспа,
Керек қып өтірік сөзді құлаққа аспа.
Бейнетін бұ жалғанның іздемесен,
Ісіне басқалардың араласпа.

Жастықта біздің бастан бәрі кешті,
Ақыл-ой түс ауған соң жана түсті.
Жынды деп жұрт айтпасын мені десең,
Көп кума бекер шаршап болмас істі.

Карайла, шамаң келсе, жолдасына,
Жолдасын еріп жүрсе өз қасына.
Абыройым төгілмесін деп ойласаң,
Ұяттан қол шатыр қып ал басына.

Мол болса жақсы ашнды қымыз қоры,
Көкорай көк майсада жазғытұры.
Сыналмаған сырғалаң бозға бола,
Айрылып қалма атыңнан сырлас торы.

Зор ұрма бір ісіне қыла алмаған,
Түзелмес әуел бастан оңалмаған.
Жалғанда алданбайын деп ойласаң,
Жұмыспен әуре болма сыналмаған.

Бір сөзді шығарады бір сөз түртіп,
Ағыздым алтын қылып мен мысты ертіп.
Өз пердем жыртылмасын деп ойласаң,
Әрқайда сөз сөйлеме перде жыртып.

Әр түрлі қылып пікір, ойла сана,
Ғылым, білім іздесең болдың дана.

Шайтанның шамаң келсе сындыр белін,
Жұрт артынан күлмес деп ойласаң,
Аяғыңның астына жақсы қара!
Ол иттің керек қылма жауын, елін.
Бір іске өкінбейін деп ойласаң,
Нәпсіңнің достық айтқан алма тілін.

Жаяу қыл, нәпсінді атқа мінгізбей бақ,
Міне қалса жортқызып, желгізбей бақ.
Өзін-өзі бағуға көп әл керек,
Көз соңынан көңілді жүргізбей бақ.

Нәпсіңін кім құтылар хайласынан,
Залалы асып кетер пайдасынан.
Білімді зерек адам болам десең,
Қара өзінді басқаның айнасынан.

Көзің сал басқаларға жақсы, жаман,
Ұнай ма қылып жүрген ісі саған?
Көңілге ұнамаса, қылған ісі,
Бір қадам сен де соған баспа табан.

Егерде ісі жақсы, болса ұнамды,
Талап қып зор жаһатпен бас қадамды.
Айна қыл өзінді-өзің түзетуге,
Бү жүрген жақсы, жаман көп адамды.

Не пайда маңдайдағы екі көзден,
Салмақта ақылыңды қылып безбен.
Айтыпты Лұқпан әкім өсет қып,
«Мен білім үйрендім, — деп, —
білімсізден!»

Өнерге өзінді өзің ерте баулы,
Жастықтың бір күн көшіп кетер ауылы.
Қауіп, қатерсіз, қайғысыз болам десең,
Араз боп еш адаммен болма даулы.

Кетпесін жақсы әңгіме тіл мен жақта,
Алтын сырға боп жүрсін әр құлақта.
Қадірлі, халыққа сыйлы болам десең,
Қадірлеп жан біткенді жақсы сақта.

Қалмасын жерде десең айтқан сөзің,
Өзіңнің өз бойында болсын көзің.

Сөзіммен халқым амал қылсын десен,
Амал қыл өз сөзіңмен әуел өзің.

Байғыздай өзінді-өзің жұрттан қашыр,
Ішінді аш қып, үнінді таудан асыр.
Түгел адам болуға талап қылсаң,
Шала-шарпы жандардан сырың жасыр.

Ойласаң боламын деп халқыңа бас,
Қарасын аузыма деп кәрі мен жас.
Қойың сой, қымыз сапыр, қайнат шайды,
Жайдағы дастарқанды, қазаныңды ас.

Жиылар маса, шыбын бал мен қантқа,
Ас, тамақ болады арқау адамзатқа.
Дастарқан мен қазанға мырза болсаң,
Тегіс жақсы сен болдың, жуық-жатқа.

Қадірлі болам десен қарындасқа.
Дауа жоқ бас айналар мұнан басқа.
Сүйкімді бүкіл жұртқа болам десен,
Ешкімнен дүние сұрап аузыңды ашпа.

Біреуден соң берем деп борыш алма,
Басыңды байлауда қып, кілтке салма.
Кісіден дүние алғаның — құл болғаның,
Кіріптар өз-өзіңнен болып қалма.

Жұртқа бер өз көңіліңе жарағанды,
Ас деп біл бойға сіңіп, тарағанды.
Аймағым көп болсын деп талап етсең,
Ренжітпе қол астыңа қарағанды.

Ас іште өз үйінде ұрлап қана,
Жұмсама біреуді еріксіз зорлап қана.
Қойшыдай қорғандық қып қойды баққан,
Айырып ал залалдыдан қорғап қана.

Көзіңнің бір қарап қой ұшыменен,
Сырты түгіл үйірілсін ішіменен.
Кісілігі жоқ жанмен үйір болма,
Жолдас болсаң, жолдас бол кісіменен.

Пайдасы көпке тисе, әне-кісі,

Ұлғаяр өрге басып оның ісі.
Бір құлқын тамағынан құны аспайтын,
Жаман көп әлдеқандай көрінісі.

АҚ ҚАҒАЗ, ҚАЛАМ, СИЯ КЕЛДІ БІЗГЕ

Ақ қағаз, қалам, сия келді бізге,
Жабырқап жабы малдай жүрген кезде.
Қолына қалам, қараз алғаннан соң,
Толғанып кірді Мәшһүр сөйлер сөзге.

Жөнелді ұйтқып соққан қардай борап,
Нәрсе емес, өлшеп, сатып, алған сұрап.
Әр жерде бұрыннан-ақ босатпайтын,
Ақ қағаз, қалам, сия алдымды орап.

Алдыма өлең жаз деп қағаз келген,
Сөзімді сөйлеп бақтым мен де білген.
Кеудеме құдай кеңес берген шақта,
Қағазға он саусағым атша желген.

Кез келіп бояу, сия, қалам қамыс,
Болмады бұрынғыдай мына шабыс.
Жасынан жер таныған жүйрік аяқ,
Сонда да шаншылмайды аяқ алыс.

Қосылдым ат бәйгеге құлын-тайдан,
Білмеймін кез болғанын маған қайдан.
Кеше мен бүгін болған Мәшһүр емес,
Келеді ат атанып бірталайдан.

Қызыл тіл сөйлеуші еді желдей есіп,
Жастыққа жүрген күнде көңіл өсіп.
Жарыстан талай топта озып жүрген,
Жүргенде бәйге кердей күйге түсіп.

Жастықта қылдық күнә желіп, жортып,
Керек қой қылсақ тәубә хақтан қорқып.
Қызығын жігіттіктің көріп өттік,
Қиіктей оқыралаған орғып-орғып.

Барады өтіп ғұмыр аттай шауып,
Жанбырдай себелеген сөзім жауып.
Бозбала, тірілікте қимылдап қал,

Өрмектің асты-үстіне кетпей ауып.

Бес жастың не екенін білмей кеттік.
Доп ойнап, асық пенен ойға жеттік.
Он бесте боламыз ғой деген оймен,
Ісінен бұ жалғанның ғапыл кеттік.

Жиырма—түзей алмай жүрісіміз,
Еш болмай жиырма беспен бір ісіміз.
Отызда ойлы-қырлы болып жүрдік,
Дүниемен болмай онша келісіміз.

Отыз бес — ойға кірдік, қолға алған жоқ,
Жүруге қырықта бізге жол қалған жоқ.
Қолыңды жеткен күнде сермемесең,
Артынан қанша қусаң бұ жалған жоқ.

* * *

Ырыссыз жоқ нәрсеге ерінеді,
Талайлыға мол нәсіп беріледі.
Он бес пен жиырма бесті кім біліпті,
Енді артында бадырайып көрінбеді.

Күн сайын өзің-өзіңе жас баласың,
Жасың ғой деп әр істен жасқанасың.
Піскен астан ішпейсің мезгілінде,
Мезгілі өтіп кеткен соң аш қаласың.

Күнәң, дөнен — құлын мен тайдан өсті,
Ат болады толған соң болып бесті.
Отыз-қырықтан асқан соң ойланамыз,
Он бес пен жиырма бесте қылар істі.

Өнерге шыдай алмай біз шабамыз,
Қанша шапсақ, бұрынғы жоқ бағамыз.
Әлі орынды бітірген бір жұмыс жоқ,
Мұнан былай ойлашы: не табамыз?

Балалық өтті-кетті басымыздан,
Көп шығар көрген дәурен шашымыздан.
Түлкідей таудан қашқан бұлаң етіп,
Жалған-ай, өте шықтың қасымыздан.

Мен де қыршын жас болып өсіп едім,

Жарқырап топта көзге түсіп едім.
Қызыл тілім бұлбұлдай сайрағанда,
Талай жанның көкейін кесіп едім.

Көрген пенде ұнатқан шабысымды,
Жібермедім қолымнан намысымды.
Жұрт аузына ілінген Мәшһүр едім,
Алты алаш түгел білген дабысымды.

Сонда біз асып-тасып ходтан астық,
Өнермен ілгергіге тайталастық.
Қызыл тілді қылыштай сермеп жайқап,
Неше «Мен!», «Мен!» дегеннің көңілін
бастық.

Бұл күнде кетіп қалды бізден жастық,
Бір күдір, ойлап тұрсақ, белден астық.
Тірілік қызығынан бой алыс боп,
Ауылына өлгендердің жақындастық.

Екен ғой өткен күннің бәрі мастық,
Кеткен соң мастық бастан жаман састық.
Қызығы фәни жалған жоқ болған соң,
Өлімге мұндай күнде саудаластық.

Ұғып ал құлағың бар, замандастар,
Талап қыл, біздей болма, өншен жастар.
Бұзылған заманапың уақытысында,
Шын сөзің өтірікке болмайды астар.

Адам жоқ туралыққа жұртты бастар,
Бір жан жоқ шындық айтқан сөзді қостар.
Туралық, хақлықпенен жүрем десен,
Өзіңді керексіз қып әркім тастар.

Айырылды бір-бірінен жақын достар,
Бере алмай желге төтеп түбі бостар.
Бір шын сөзге он өтірік қосып айтсаң,
«Пәлі!» — деп естіген жан соны қостар.

Келіспес, біле тұрып арам десек,
Жаман ғой арамнан да өтірік-өсек.
Бұл заманның адамы сондай болар:
Келер менен кетерді қылмайды есеп.

Өсекті кожа менен молда айтады,
Қожа, молда өзгеден онды айтады.
Араз ғып балдай тату ағайынды,
Өстіріп дау-жанжалды зорайтады.

Ғайып істі балгер мен бақсы айтады,
Құмалақпен тамырын тапса айтады.
Сөзімді жалған айтты деп ойламас», — деп
Ишандар мен қажылар жақсы айтады.

«Шариғат кітап сөзі қалды тозып,
Бәйге алды талай өтірік шыннан озып.
Қожа, молда, қажылар көп болған соң,
Барады быт-шыт болып жұртты бұзып.

Айтады әмір мәғруф насихатын,
Ұлғайтып өсек сөздің түпкі затын.
Құрметлеп кожа, молда ап кеткен соң,
Қол жуып бұл өнерден қалды қатын.

Бай тоқтатып өз аузын баға алмайды,
Онан басқа айтар сөз таба алмайды.
Екі үйге кезек-кезек күнде кіріп,
Біреуіне біреуін жамандайды.

Табынар пайдасы жоқ тасқа қалмақ,
Бұл қазақ үлгі жолды сонан алмақ.
Есіл малды орынсыз жерге шашып,
Иесі көрер қиямет күн ауыр салмақ...

Білмеген, ойлап тұрсам, надан озды,
Әбден біліп алған соң әркім қызды.
«Қисық арба жол бұзар», — дегендейін,
Дүмше молда, қожалар жұртты бұзды...

Қазақ байғұс береді ет пен шайын,
Бар әлінше аямай аппақ майын.
Және тағы нияз деп даярлайды,
Үйден күр жібермеске қой мен тайын.

Жалғыз түндік қалдырмай кезіп жүріп,
Бұйырғанын құдайдың алар теріп.
«Бұрынғыдай емес жұрт бұзылыпты», —
Деген сөзді айтады шыға беріп.

Қой мен жылқы аласың бұл қазақтап,

Бір ауыз сөз айтпайсың шынық жақтаң.
Бұл жұрт тату болса екен деп ойласаң,
Дұға кыл жұртқа тауық сұрап хақтан.

Тегін мал бұл қазақта, жоқты сату,
Кетті ғой тыныштықпенен үйде жату.
Сартты — боза, қазақты қожа бұзар,
Дегендей: «қожалы жер — жүрмес тату».

Шұқанақ жинағаныңмен көл болмайды,
Айтпаса өсек екі үйге тіл болмайды.
Жер жүзі күннің көзін қаптағанмен,
«Қожа елі» деген рулы ел болмайды.

Өзді-өзі басын касса, салады дау,
Бір-бірін аңдып тұрған көреді жау.
Мүйізден өзін-өзі жүргеннен сон,
Қазақтың не қып қойсын жайына сау.

Ел ішінде жүргеннің бір ісі өткен,
Қарыны тойған жеріне сіңіп кеткен.
Ата жұртын аралап, зәрені алып,
Жұмысым жоқ қожамен келген, кеткен.

Өнерге шыдай алмай ішім қайнап,
Жарқ етіп шыққан күндей гүл-гүл жайнап.
Қасқырдай қақпандағы ызаланып,
Жатырмын өз аяғым өзім шайнап.

Көңілім дария болғанда, қолым — қайық,
Өз-өзімнен боламын Еділ-Жайық.
Айдың шалқар көл қайда қылар шабыт,
Құла түзде ку ілген мен — бидайық.

Ағалар, жүрген жерім күнде сауық,
Бәйгеден келе алмадым бапсыз шауып.
«Қырықты ілген қысқа күнде қыран едім»,
Кісім жоқ қазға сілтер бағым тауып.

Жер жоқ па, бозбалалар, гүл ашылған?
Алашта менен сөзің кім асырған?
Бозбала, бабым тап та, қазға сілте,
Қайыра алсын бір кем болсам лашыннан.

Егерде гүл ашылса, бұлбұлымын,
Дананың сөзге жүйрік дүлділімін.
Басқаға қаз бен қудан шабытым жоқ,
Қыраны, қаршығаның түйғынымын!

Бұл сөзім бәрі де шын, емес мақтан,
Әлхәри мақтан болмай болсын ақтан.
Атақты Сарыарқаның Мәшһүрі едім,
Құдайым өнер берген тіл мен жақтан.

Шығардым қанша кеңес бәрін жаттап,
Танырсын, көрмесең де жазған хаттап.
Ауызының оқығандар дәмін алсын,
Жазайын бес-алты сөз насихаттап.

Болмағың жақсы, жаман әуел бастан.
Белгілі ат боларың құлын жастан.
Өң беріп жылтыратып ысқанменен,
Болғанын көрдің бе айна қара тастан.

Қара тас ең болғанда қайрақ болар,
Балта, шот, пышақтарды қайрап болар.
Дөңгелек дірменіңе шарық болып,
Көзіне көрінгенді шайнап болар.

Ай орының аспандағы бұлт алып,
Орнында дүр гауһардың су тас қалып.
Күр тікен қызыл гүлсіз қолға түсіп,
Ауызға қаңт орнына зәһәр салып.

Келмейді өткен ғұмыр жоқтағанмен,
Түк өңбес ұрып, соғып бөктағанмен,
Жолаушы жол үстінде көрмес хызыр,
Далада отсыз, сусыз тоқтағанмен.

Дүниеде шапқан аттай өткен ғұмыр,
Қарақшы — көрдің басы, бәйгелі жер.
Кім озып, кім қалуы мағлұм емес,
Бәйге алсаң сол жерде озып болдың ғой ер.

Тұқым салмай алар ма егін орын?!
Кім балалы болыпты бойдақ жүріп?!
«Еккен орап, — деген сөз, — берген алар»,
Бәйге алғанды көрдің бе қарап тұрып?!

Жасымнан өнер іздеп көңіл бөлдім,
Мән-жайын қожалардың көріп келдім.
Өгізтаулық сарттарды қожа дейсін,
Қазақ-ай, мен өлгенде, сенен өлдім.

Жел сөзге қызыл тілім ділмар еді,
Өнерім қожалармен тең бар еді.
Өзіңнен қожа шығып тұрғаныңда,
Сарт-сауан, қызылбаста нең бар еді?..

Айналайын құдайдан берген ғылым,
Арқасымен ғылымның сөйлер тілім.
Қуандық пен Сүйіндік, Қаракесек,
Бес Мейрамның баласы, бәрі — өз елім.

Біз жүрміз ауыр жүкті мойынға артып,
Пайданы арман итеріп залал тартып.
Үсті-үстіне күнәні көбейтуге,
Көрінгенге кетеміз бір сөз айтып.

Бойымда шықпай ащы тер қалмады,
Көңілімде айтылмаған кір қалмады.
Бұл күнде қожа, молда көбейгеннен,
Мал басып, жайылуға жер қалмады.

Жайылды қожа, молда мал орнына,
Отын боп қуыс қурай тал орнына.
Қол сандықтан айдаһар жылан шықты,
Сыйғызып енді өзінің сал орнына.

Бас-басына мінгізсе бір-бір атты,
Айтар емес: «Мұнымыз — қой ұятты».
Несие жиған кісідей жұртты жиып,
Былтыр қандай кездеме, мата сатты?»

Бас-аяғы еліктеп қылып машық,
Қаңғырғанға қазақтың есігі ашық.
Қанша ғылымды қор қылып жеңіл тартып,
Есіл болат жауһарды қылды жасық.

Күлкі болдык мұнымен жуық-жатқа,
Жазылған сөз нұсқа боп қалар хатқа.
Ит мойнына жауһарды таққанменен,
Айналдырып жібермес басқа затқа.

Әңгіме боп мұнымен бұл сөз тұрсын,
Неше кеңес қандырар құлақ құрышын.
Төрт-бес қағаз әріптен оқыдым деп,
Иттің көбі кетірді құлақ тынышын.

Сөзіме ойнап айтқан шын деп назар.
Жаман үшін жақсының көңілі қалар.
Бұл сөзімді жалғанға шығармайды,
Қожа мен ел ішінде бар молдалар.

Іс қылған халыққа ұнамды—хаққа
жаққан.
Жан жоқ осы күнде ауызын баққан.
Жыланша жылтыратып сыртын ғана,
Табылса бір қапы жер, жаман шаққан.

Барады жеңілдікпен бір сөз қалып,
Сөйледім күйгендіктен от боп жанып.
Жақсылар бар да болса жоқ сықылды,
Қайтеміз оны көптен бөліп алып.

Кетейін бұл сөзімнен бермей хабар,
Мен өлмей, кісі емеспін, ауыз жабар.
Төрт мағзұм, екі қожа, үш молда бар,
Жұрт өзі кім екенін ойлап табар.

Жоқ деп қақсап отырып тоғыз таптым,
Сегізін де жұлдыздай ағып шаптым.
Біреуін жаяу-жалпы көтермелеп,
Рухын сыйлап өлінің атып бақтым.

Өсектен, қожа, молда, ауызыңды жап,
Сор артам жаппағанға дәл он бес қап.
Құдай берген өнерді ешкім алмас,
Азар болса, дерсіндер қыдырдан тап.

Кетеді кейде сөзім ерлігіне,
Кісі ыркына жүрмейтін өрлігіне.
Қожа, молда, қылмайсың неге дуа,
Бұл жұрттың азбас, тозбас бірлігіне?!

Шығып ек кешегі айда елімізден,
Мекен, жай, қоныс қылған жерімізден.
Қазіреттің ақ күмбезін зиярат қып,
Қол жайып бата алғалы пірімізден.

Еліміз Баян аула, Қызыл тауда,
Төскейде мал жатады қалың қауда.
Аллаға тәуекел ғып шыға қалдық,
Тіпті үйде жатпайын деп денім сауда.

Ереймен, жүре бердік Есіл өтіп,
Қонысынан күйген жардың кесіп өтіп.
Әл-сафар бір қитпа боп мәйна лашқыр,
Құдайым түзден ырзық несіп етіп.

Ел-жұртым, қатын-бала — бәрі қалып,
Он бесте түсіп жолға болып ғаріп.
Үйден қашқан, табылып нәрсем түзден,
Келемін мен күдіретке қайран қалып.

Мүсәпір жолаушымыз біздер ғаріп,
Келеміз ұзын жолда ашып, арып.
Жал үзіп, қара қонға таянып ат,
Тән алмай, пақырлықты мойынға алып.

Бейшара өншен ... жолдасымыз,
Жоқ болып көңіл аулар құрдасымыз.
Ілініп сұм жалғанның тұзағына,
Келеді тұтқындықта бір басымыз.

Шалдар — жетпіс, кемпірлер — алпыс
жаста,
Түп-түгел мәңгі біткен біздің қаста.
Ғазап үйім деуіме лайықты,
Жазылулы күн бар екен жұмыр баста.

Жылым қой, жетті жасым бір он беске,
Енді он бестің жоқтығы кірмей еске.

Қапаста сайрай алмай қызыл тілім,
Халың жұрт, қадір білген қалып елім.

Көңілімді күн-күн сайын жүдетеді,
Тұнжырлар томырықты (қара) желім.

Жегенім зақым болып, ішкенім — зәр,
Ғафурым нәхтли әр кез бермеді кер.
Такады құсалықпен өлтіруге,
Қоршаған манайымды көр менен көр.

Ауаның ыстықтығы миды ашытып,
Келеді қамықтырып, жол жасытып.
Айдаған осылармен мені құдай,
Кемпір мен, ұзын жолда, шал тасытып.

Мен қашан бұл жылаудан уанамын,
Көз ашып, көріп кімді қуанамын.
Өткізіп дер жасымды келемін мен,
...салқын, сопы, диуанамын.

Жолдасым су қараңғы алған үйден,
Құтылар бар ма күнім мұндай күйден.
Надандар түк білмейтін бар қасымда,
Отыз жыл оқып білмес әліп биден.

Тұрады қай жерімде ақыл мен ес,
Қайғы мен ертеңгі күн болады кеш.
Ақшасыз арзан ғана табылатын,
Іздесен, манайымда әр түрлі кес.

Атандым Мәшһүр — Жүсіп мен жасымда,
Мұң мен зар толып жатыр бір басымда.
Татырлық бір тиынға біреуі жоқ,
Бұл жолғы жаныма ерген жолдасымда.

Бір құдай ықтиярсыз айдауменен,
Мен шықтым басты өлімге байлауменен.
Қолыма ойға алғанның түспей бірі,
Келеді зығырданым қайнауменен.

Өзің сал түзу жолға я, рабым хак.
Келеміз несие боп не түрлі нақ.
Ащы су, сүті жоқ шай жүрек кесіп,
Күн ыстық, қапбай сусын сағынып-ақ.

Түйе өркештен айырылып, аттар—жалдан,
Не пайда үйде қалған қанша малдан?
Щарабан Тәшхурадай көрінетін,

Жан болса, бір жұткызар сүт, саумалдан.

Қыл медет: әулиелер, ұстаз пірлер,
Зарығып, тарығарлық келді жерлер.
Келеді күнде бірі қылып қапа,
Жолдас боп Сүйіндіктен шыққан ерлер.

Мәшһүрдің қасындағы ұмытты атын,
Зергер жоқ танитұғын зердің атын.
Шыққанда бәрі де ермін деген жандар,
Келеді ұзын та...к болып қатын.

Бірі Алтай, Қараөткелден ерді Аманкүл,
Кісі екен ақ пейілді, сірә, аман жол.
Алласы разы болсын әрқашан да,
Келеді бет қайтармай жалғыз-ақ сол.

Ат — арық, көңіл жарық, жолымыз —
шөл,
Сырт қарап қонырайысты жолдастар төл.
Мәшһүрдің түсті есіне айдалада,
Күндері болып өскен екі елге тел.

Әр істі тірлікте көрсін көзің,
Үйінде отыра алмай шыққан өзің.
Түніліп мен жолдастан үздім күдер,
Я, құдай, жаратушы, болыс өзің.

Білместік, көп кемшілік бар ғой бізде,
Ауыздан, түзулік жоқ, шыққан сөзде.
Досқа күлкі, дұшпанға таба болып,
Құдай-ау, көз сүздірме жапан түзде.

Шатыр боп қырық жамаулы баспана үйім,
Бұ жолда болып душар тозған киім.
Кемпір, шал екі аяқты, жолдас боп мал,
Айтты не, айтпады не, кетті күйім.

Хазіретке, бәрі де ұмыт, аман барсам,
Пірлерден денсаулықта фатиха алсам.
Бұрынғы түсер едім мен қалпыма,
Айырылып мылқаулардан онда қалсам.

Жау болды бұл заманда ескі досың,

Кұса боп бұл қайғыдан қандар құстың.
Іс болып бұл сапар да маған бір сын,
Құдай-ау, қолайсызда қайдан костың?

Жыртық тои қырық жамаулы, ескі болды,
Тастадық төмен тартқан ескі жолды.
Кой еті бір-бір ұшты көзімізден,
Бұл жолғы ырзық, нәсіп ешкі болды.

Душар боп жолымызға жоқ ел қойы,
Құрысын ешкі сойып, қылған тойы.
Темешті, Құлымбетпен кім көріпті,
Кен үйлі, кедей екен Нұра бойы.

Ешкіні Құлымбетте Құлжан сойды,
Бейшара қайдан сойсын тауып қойды.
Қойдан құны арзан деп қонағына,
Байларға шайтан салған мұндай ойды.

Қарпықта Құлымбеттің көрмен бетін,
Нұраның жағаламан енді шетін.
Құрысын елден бұрын ешкі хайуан,
Жегендей, қап-қара ғып, қасқыр етін.

Шөл, қоңыр жолыменен жүрдім қайдан?
Ат-тонын ала қашқан пейіл байдан.
Қанына жалғыз ешкі жазалымыз,
Отырған ескенеді Аралбайдан.

Халықтан неден мұндай пейіл қашты?
Темеште Құлымбетпен қарын ашты.
Зарығып жүдеп келе жатқан кезде,
Сайдалы жайылмада душарласты.

Сүлеймен Тұтқышұлы екі қойды,
Бірін түнде, біреуін күндіз сойды.
Кемпір-шал, жаман-жәутік қасымдағы,
Кенеліп бейпіл асқа әбден тойды.

Ел болмас пейілге бай Сайдалыдай,
Түр екен өзіне де беріп құдай.
Мал шарқы аз, дастарқанға зор бай екен,
Төменгі Әлкі мен Байдалыдай.

Тынығып бір-екі күн жаттық сонда,

Бір көрген сәулеміз боп осы жолда.
Бас салып бір тоқтыны сойды тандап,
Баласы Жанбабаның Мәжік молда.

Атсу, Манак, сондай-ақ Сарысу өттік,
Кім бар, кім жоқ үш суда білмей кеттік.
Мөңкі кулы, арқарлы Ақшидегі,
Алие жүк тамаға және жеттік.

Арқарлы мен Қайнарда бар мың бұлақ,
Тамаға болып өттік аз күн қонақ.
Барсақ та қай ауылға бақыруда,
Бірде арық, бірде семіз жазған лақ.

Нар жүгін көтере алмас бір өркеш,
Мен жаздым көргенімді тіркес-тіркес.
Ақшиде Жақсылықтың ұлы Таймас,
Онбаған ол да әкеліп сойды серкеш.

Бос жер жоқ Сарыарқада ел қонбаған,
Құйғанмен түпсіз ыдыс бір толмаған.
«Кемпірұлы — көр ұлы» деген бар-ды.
Жан екен онбағанда шын онбаған.

Дөң асып неше күндер шықтық жалға,
Көп екен шоқынған жұрт хайуан малға.
Шабдардан шыққан күні келіп түстік,
Отырған Жиделіде Ата шалға.

Тамаға кез келген соң құдай бастап,
Сөйледім бейпіл сөзді мен құлаштап.
Ыбырай — сұмырай, диуана-суаналар,
Қарамай озып кетті бізді тастап.

Тамадан бір төрт сабаз жолдас ерді,
Зарығып, тарыққанда құдай берді.
Айдалада жаз жапан, бостан болып,
Сұрама онан соңғы жүрген жерді.

Өзіміздің иттердің көбі кетті,
Ит төлеуі кісіден түгел жетті.
Ер Танаштың баласы Тама Құлбек,
Бірге жүріп он бес күн қызмет етті.

Арканың ұмыт болды өзен-көлі,
Нұраның бойы тола құрысын елі.
Кез болып жақсы жолдас жапан түзде,
Жанаттай жайлы болды Бетпак шөлі.

Болған соң өзіңе сай жолдас ері,
Әр жерден қонақ асы келді тірі.
Ешкі, лақты шұбыртып жолмен айдап,
Айт пен той, болды сауық, жүрген жері.

От-су жоқ, Бетпак шөлі мидай тақыр,
Елсізде ешкі сойып астық бақыр.
Әр құдықтың басында бірін сойып,
Жейтін ауыз бар болса, дедік: «шақыр!»

Самауырды қайнатып, бакыр асып,
Ойын, күлкі, сөзіміз қатты ұнасып.
«Сен же, мен же!» болдык дарқан,
Қазан алып жатактан палау басып.

Жігіттер жаманнан қаш, қаш,
Жаманмен жолдас болсаң ағарар шаш.
Он бес күн Тама жолдас болған соңғы,
Дәуренім бір жасаған болды ғой жас.

Болғанда жолдас мұндай әуел баста,
Зарланбас едім, қалсам қас қапаста.
Айырылдық жыласумен қош айтысып,
Асуы Қаратаудың Жамантаста.

Ырзамын келген мейман «он бесіме»,
Кездеспей қанғып өттім теңдесіме.
Қоштасып төрт тамадан айырылған күн,
Жалғыздық жамандығы түсті есіме.

Келгенді мен ойыма қашан бүктім,
Көзімнің арзан жасын бейпіл төктім.
«Шықтым, — деп, — елден кімді серік
қылып?»

Өзімді ел аулақта өзім сөктім.

Бірікпес басын қосып жез бенен мыс,
Жақсы — жаз, жаман адам — зымыстан
қыс.

Жолдас тап, жолдас тап та жолға
шыққын,

Таппасаң жолдас етер к...інді қыс.

Ер егіз болса, жалғыз еңбек — егіз,
Сөйлесем, көрген жапам ұшан-теңіз.
Кісі деп елден таңдап алғандарым,
Демесең мүйізі жоқ сиыр, өгіз.

Болдырдым арып текке тулай-тулай.
Жалғаннан өтесің ғой құлак шулай.
Белгілеп, елден ертіп шыққандарым,
Керсоқыр су қараңғы, қуыс қурай.

Мен тұрмын көріп олжа тоңбағанды,
Ұнатып елсіз жерге қонбағанды.
Құдай-ау, әкеп қайдан қиыстырдың,
Әрқашан үйде к... онбағанды.

ЖЫЛЫМ — ҚОЙ, ТАУЫҚ ЖЫЛЫ МЕН ҮШ ЖАСТА

Жылым — қой, тауық жылы мен үш жаста,
Ғаріптік бұл жалғанда біздің баста.
Айырылып ел-жұртынан көшіп әкем,
Қыстаған Қызылағаш, Бұзаутасқа.

Баянтау қаласына болып жатақ,
Емес қой жатақ деген сол жақсы атақ.
Атасы басқа румен ауылдас боп,
Әр түрлі, кішкентайдан, көрдік шатақ.

Бала жоқ ата-анадан менен өнге,
Жерім жоқ шыққан биттей бір күн дөңге.
«Бері кел, шырағым!» — деп беттен ніскер,
Өмірімде жоқ маған аға, жеңге.

Жұрт білді оқуға үйір-шүйірімді,
Таяндым бала күннен бүйірімді.
Адасып құлынымда туған жұрттан,
Сонан соң таба алмадым үйірімді.

Ішінде орыс-орман көп жатақтың,
Қызығын көп көргенмін бұл атактың.
Елсіз, жұртсыз кісінің құны қанша,
Өстік те баласы боп бір жатақтың.

Кісі еді бек мүсәпір, әкем гарін,
Мешітте күн өткізді жатып алып.
Дегендей: «Отындыктан оттық мосы»,
Әр жерде түстім көзге майсыз жанып.

Бар еді үш кітабы жазба түркі,
Белгілі жұртқа мағлұм дінге беркі.
Екеуін шала-шарпы білуші еді,
Жоқ еді біреуіне анық еркі.

Үйренген онан-мұнан басын құрап,
Сәлдені білмеуші еді түзу орап.
Күндіз-түні жалықтастан оқушы еді,
Зүбдатіл Масанлыны бізден сұрап.

Болмаған қолы толық дүние, малға,
Жасында поғайларға жүрген жалға.
Кітабы бізге алып берген — Мұхаммедия
Өзі ескі және жыртқық далба-далба.

Болар ма мұнан артық қара қасқа?
Кісі еді болған үйір көзі жасқа.
Әперді үш теңгеге бір мұқтасар,
Кітап жоқ енді бізге онан басқа.

Жалғыз-ақ көк құран бар ат басындай,
Біз — бала сопы алдияр жауқазындай.
Ол күнде «сопы алдияр», «шарқы» бізге,
Көрінді жолға түспес дүр тасындай.

Бізге дерт бала жастан болды пайда,
Жүрдік те телміріп көз әр бір жайда.
«Қиссасу-л әнбияны» бізге алуға,
Шарық қайда, шіркін дүние, шама қайда?

Баспаның ең алғашқы шыққан кезі,
Ои бес қой, я толық ат — құран өзі.
Әптіек қозылы қойдан сатылады,
Оқуды көргені сол қазақ өзі.

Абыз дер бес құранды білсе жатқа,
Жазбасын зорға алады бір-бірі атқа.
Баспасы бес құранның бір бойдақ қой,
Қазір үйір күні емес қағаз, хатқа.

Білмейді хат жазуды қазақ қолы,
Шатпалап қожа жазар оны-мұны.
Баспасы Қазымбектің сопы алдияр,
Баспа-бас бойдақ қойға алар соны.

Баспа жоқ Қызымбектен басқа басқан,
Бала едік жеті-сегіз жасқа басқан.
Көргенім мен білгенім жасымдағы,
Таңбадай жойылмайтын тасқа басқан.

Құлаққа естілген сөз — бәрі жатқа,
Таңылды дәл он бесте Мәшһүр атқа.
Аузынан ұстаздардың шыққан сөзді,
Жалғыз-ақ ала бердік жазып хатқа.

Әкімбек он алтымда алып кетті,
Жалғызы Қалибекке ұстаз етті.
Басында Ақша көлдің жаз жайлауда,
Әкемді он жылқымен бір жөнелтті.

Боз жорға ат, қызыл ауыз, өзі шұбар,
Көп мінген сақ ермен тағып тұмар.
Ең аяғы жылқының бір торы тай,
Жөнелді он жылқымен ұмар-жұмар.

Бергені келер жылы онан басқа,
Ақ түйе көзі шағыр, ат торы қасқа.
Екі жыл Әкімбекте бала оқытып,
Он сегіз, тұрып сонда, жеттім жасқа.

Кәні, енді Әкімбектей кісі, кәні?
Жұмсап тұр біреу үшін тәңірім әні.
Ауыр айғыр үйірлі жылқы болды,
Төпелеп екі жылдай берген малы.

Биеге көк қасқадан айғыр салды,
Екі-үш жылд-ақ отыз-қырық болып қалды.
Көшпелі қазақ болып қырға шықты,
Үш-төрт үйден басқаның болып алды.

Әкімбек жақсы күтті құрмет етіп,
Әкеме беріп дүние, сыйлап күтіп.
Айғыр үйірлі жылқыны көтере алмай,
Болдым деп бай баласы кеттім жытып.

Үш бесті, мінуіме бір ат алдым,
Мал табатын жігіттің бірі атандым.
Құдай беріп тұрғанда, көр қимылды,
Бір тұмарға сеп-семіз құр ат алдым.

Қисса мен өлең болды-ау жаттағаным,
Қалтаға қағаз салып қаттағаным.
Мал, шіркін, жер тезектей қала берді,
Басқаным — қой, ат болып — аттағаным.

Мен жүрген сылқылдаған бір сері сал,
Өзімнен-өзім жүріп боламын дал.
Бір жылқы көрінгенге жетектетем,
Жимадым өмір бойы керек деп мал.

Жалғыз-ақ маған керек ажар, көрік,
Әр жерде өнеріме тілім серік.
Ат алмай мырзалардан, тымақ алып,
Аламын, құнан алмай, пұшпақ бөрік.

Дүниеге бір кетпеген біздің ынтық,
Жерім жоқ кем-кетік боп, болған тыртық.
Алдыма бар дүниесін салған жерден,
Аламын, дәнеме алмай, бір-ақ мылтық.

Ат пенен түйе алмай ма менен өңге?
Жерім жоқ өмірімде шыққан дөңге.
Ат-түйе алмай, айтайын, алған мылтық,
Азар болса, құны бар сегіз теңге.

Кетеді оны тағы біреуі алып,
Қалтаға көрген емен ақша салып.
Дүниеден осыменен өтті өмірі,
Бұ күнгі алған бір жерде ертең қалып.

Көп алдым, атасы өлсе, атамасын,
Көз қиып қалың малға матамасын.
Атымды Мәшһүр деген үш жүз білді,
Дүниеде мұнан артық не табасың?!

Келген-ді: талай сүтті, талай құтты.
Жалғанда қанша ойнаса Мәшһүр ұтты.
Мал жнып, бай болайын демегеннен,
Өмірімде көрмей өттім қыс пен жұтты.

Иншалла, бұл сөзімде жалғаным жоқ,
Ешкімге бай деп назар салғаным жоқ.
Бір құдайдың өзінен басқа жаннан,
Бір тиын қылып үміт барғаным жоқ.

Бір белгі бұ жалғанға қалдыра алмай,
Отырмын енді ешкімді нандыра алмай.
Талай байлар мұңайып қала берген,
Беріп тұрған дүниесін алдыра алмай.

Бірталай мұныменен жеттім жасқа,
Маңдайым болуменен айдай қасқа.
Замандас өзі менен әм ғасырдан,
Қайда жүрсем, жүруші ем бөлек, басқа.

Жалғаннан әуре-сарсаң болып өттім,
Мақсатқа ойыма алған қашан жеттім?!
Бұхар, Ташкент, Самарқан, Түркістанды,
Бір түгіл, үш — төрт барып тамаша еттім.

Нұра жайлап, Есілді қыстау еттім,
Әрлі-берлі Шу менен Сырдан өттім.
Мейрам сынды сабаздың бергенін де,
«Маған дүние не шот?!» — деп алмай
кеттім.

Бір ұстаған әдеттен кеттім тапбай,
Сыр білмеген күйдірет тілге нанбай.
Садуақас бен Малатай, бұл Заркештен,
Үшеуінен бір қайттым бір тай алмай.

Бір құдайдан күш-қуат, тиген сон дем,
Арыстанның ауызынан асадым жем.
Керек қылмай дүниені жүргенменен,
Сондадағы ешкімнен болмадым кем.

Не болса да дүниеде қалсын бір ат,
Жоктық ұят емес қой, барлық — мұрат.
Тауық жылы жұтырып жұрт тұрғанда,
Жиырма бес тайыншаға алдым бір ат.

«Жеті өгіз» деп найманға аты барып,
Мәшһүр даңқы дүниені кеткен жарып.
Байнабайдың баласы, ол — Қопабай,

Қолқа қылып астымнан қалап алып.

Дүнне, саған мен кеттім көзді салмай,
Бар-ау, жоқ-ау деп тіпті ойыма алмай.
Бір ат бердім дегендей болмайын деп,
Шу бойында аулына кеттім бармай.

Бай көрінсе, қарайтын көз алартып,
Бір нәрсе бар желкемді тұрған тартып.
Қайда жүрсем, кем-кетік, кедейге «өшіпін»,
Ынтам құрып, асына сол құмартып.

Бармайын деп байларға көзім сатып,
Өлсе іші ерімейтін мұздап қатып.
Зекеті жоқ, кез келсе, кедей үйлер,
Аз асына ортақ боп қалам жатып.

«МӘШҒҮР» АТТЫ ҚАЛАЙ АЛҒАНДЫҒЫ ТУРАЛЫ

Жалғанда бір еңбегім жанбаған жан,
Тілімді жан деп адам алмаған жан.
Тапталып надандардың табанында,
Сәулесі, болмас неңдей, қалмаған жан.

Атамыз берген екен әуел баста,
Мектепке доңыз жылы дәл бес жаста.
«Ысмайыл Қызылағаш» деген жерде
Бес шақырым жерде ауыл: «Бұзаутаста».

Медресе Баянаула қаласында,
Амалсыз, атаң қайтса, қаласын да.
Ойлайсын: «Кім болды, — деп бізден ғаріп,
Жиылған көп шәкірттің арасында?!»

Сонда молда Нәжмеддин қазірет екен,
Дәл сол қыс Баянтауды қылған мекен.
Қалаға бір қыс қыстап пәтер тұрып,
Сәтқожа екен молда ұстап, құрған дүкен.

Бес жаста нәсіп болып бізге дүкен,
Биқисап көрдің тағы қанша тікен.
Нәжмеддин қазірет сүйіп шын көңілімен,
«Бұхарлығым», — деп лепес қылған екен.

Бел босанбай өмірде бүгілуден,

Көз жасы бір тыйыламай төгілуден.
Себебі «Бұхарлығым» деп айтқаны,
Қаққан қазық сияқты жүгінуден.

Артына мінгестіріп алып келді,
Бес жаста бес шақырым жерге берді.
Ал әкесі қайтқанда енді үйіне,
Соңынан жүгірмей ме жас бала енді.

Атамыз дін жолына белін буды,
Бұл Мәшһүр сол секілді ерден туды.
Көшенің қақ басынан қуғанынан,
Жеткенше медресеге атпен куды.

Басқа қамшы тиген соң жаман састым,
Қорғаларға жер таппай, әбден қаштым!
Медресеге қуып кеп, бір-ақ тықты,
Қайтып әкем деместей, амандастым.

Байжан қазірет көшесі — қуған көше,
Қамшымен шықпыртқандай әлденеше.
Енесінен түнілген жас козыдай,
Кім ойлапты бар ғой деп әке-шеше.

Ұмытпаймын: торы ат бар сонда астында,
Атамыз шын ниеті дін қасында.
«Кел, түйебас қылайық!» — деп балалар,
Біз жатамыз бәрінің ең астында.

Ауыл әлі баяғы Бұзаутаста,
Балалардың таяғы біздің баста.
Шөкел ұғлы Дүржанбай халфе болды,
Кеяер жылы: онда біз алты жаста.

Жеті жаста деп сұра болдың қайда?
Дүние жастан келген жоқ бізге майда.
Төртуыл халфе тұрған Қызылтауда,
Орманшы Қожан сопы деген қайда.

Туғаннан ғаріптікті тудық ұстай,
Адасқан бау-бақшадан бұлбұл күстай.
Халфенің Бибісінен сабақ алып,
Өткіздік өмір сонда ала қыстай.

Болам деп тірі жетім кім ойлаған,
Бізді үйге ата-анамыз бір қоймаған.
Жерден майда, бір жұмсақ болды сол күн,
Балалар үстімізде көп ойнаған.

Шар кітап — алты жаста ұстағаным,
Сол күнде өлең жаттап қостағаным.
Екі жыл Баян, бір жыл Қызылтауда,
Үш жылдай түнеп түзге қыстағаным.

Үйреніп бала жастан білдім тілді,
Сабадым шар кітапты мен жатқа енді.
Үш жастан соң орнығып көре алмадым,
Туған жер мен арайып, бауыр елді.

Қой жылы бала екенмін жерге түскен,
Кіндігім Қызылтауда Токтық кескен.
«Тауықта» жұтап қалып малдан таза,
Жаз шыға Баянаула тауға көшкен.

«Мәнді» оқыған жоқ менен басқа бала,
Арап, парсы өлеңді жатқа жана.
Самардай қақсағаным бар жазығым,
Үш жылдай жер аударды ата-ана.

Бір жерде жыи бар десе оқу атты,
Жалма-жан даярлайды әкем атты.
«Тимеші, үйде отырсын!» — деп бір
айтпайды,
Шешем қандай, мінезі тастан қатты?!

Көзім жасын құдайым иген емес,
Жастан маған жақсы орын тиген емес.
Бір жыл жатып бір жерде келсем үйге,
Шешем піскеп, бетімнен сүйген емес.

Жас та болып көргем жоқ құнды, пұлды,
Бала біткен бәрі де менен онды.
Талай елдің баласы тулақ қылған,
Қыс болса үстімдегі қатқан тонды.

Ауызы ашықтар аямай көп сабайды,
«Пейіліме өзімнің дөп сабайды».

«Сен сабакты аласың жылдам-жылдам.
Бізге молда ұрсады!» — деп сабайды.

Жазығым сол — зерекпін, «неген» емен,
Несие сөз жасымнан деген емен.
Сабак білмей, болмаса ойын ойнап,
Мен таяқты молдадан жеген емен.

Ас келмейді алдыма толық аяқ,
Бес пен алты, жетіде жүрдім саяқ.
Қайда басы құралған көп баладан,
Тойып жүрдім жеуменен күнде таяқ.

Бейнет беру жағына құдай мырза,
Құдай өзі берген соң ни как нельзя,
Ойнағаны қылады ақ түйебас,
Шындағаны шыңғырған даусыма риза.

Бір үш жыл ұдайымен солайша өтті,
Өлмей тірі жүрумен сегіз жетті.
Қүдіреті құдайымның еріксіз айдап,
Келтірді Баянтауға қазіретті.

Атамыз үй салуға талап етті,
Бала үшін күзетем деп бір мешітті.
Тауық жылы салам деп бастаған үй,
Кемдікпен шатырсыз боп сол жыл бітті.

Қыстады мешіт түбін, салған үйін,
Көңілінде бізді оқыту болып түйін.
Молдасы — Дүржанбай, халфе — салпе,
Олардың біз тауыстық гөй-гөй күйін.

Тұрмай ма Баянтауда қазірет енді,
Мерген Жакып үйіне пәтерге енді.
Гөй-гөйді тауыстым ғой деп тұрғанда,
Өмірге таусылмайтын дөй-дөй келді.

Елудің тоғызына келген жасы,
Он тоғызда, жалғыз ұл, бар баласы.
Бір қызы бар тоғыз жасар Бибісінен,
Төрт-ақ жан — бір үйдегі болған басы.

Қалаға, Баянаула, бүгін келді,
Апарып ертеңіне мені берді.

Менен басқа оқыған бір бала жоқ,
Жарыдым мен әке мен шешеге енді.

Биданнан бек біл деумен сабақ берді,
Мен екі айтқызбаймын бір сөзді енді.
Ағузы, бісмілланы мәнісімен,
Қызығып үйрететін жөні келді.

Ғылымын он екі пән өзі білді,
Кісі еді, сөзге ұста, шешен тілді.
Айтқанын доптай қағып түсірмейтін,
Алдына дәл өзіндей бала келді.

Еңбегін жандыруға құдай берді,
Кезсе де көре алмаған талай жерді.
Сөзі жерде қалмасын білгеннен соң,
Үйретті күн-түн демей төгіп енді.

Баласын серік қылып бірге қосты,
Берген соң құдай қолға қыран құсты.
Құтболды ишан баласы: Фазыл, Мағзұм,
Өткіздік осы үшеуміз бір жыл қысты.

Көз, көңіл құлын жастан нұрға тойған,
Таусылмас көл, теңіз қып құдай қойған.
Қазіреттен сабақ алып, оқысын деп,
Күттіріп Мұса мырза бір қыс қойған.

Сойдырып ту бие мен семіз тайды,
Үйдіріп жән-жағына қант пен шайды.
«Алдында тіке тұрып күтіп тұр!» — деп,
Сатылған жалдап берген Баянайды.

Жарасып екі Мағзұм қатар жүрген,
Сауықпен, ойнап-күліп дәурен сүрген.
Біз жүрдік екеуінің ортасында,
Итіндей Асқап, Қаһап соңына ерген.

Не керек енді бізге ұйқы, тамақ,
Ет жеусіз тұруымен қалды табак.
Ұш-ақ жанбыз ең алғаш келген жылы,
Қазіреттен ала қыстай алған сабақ.

Сол қыста көзі ауырып хазірет жатты,

Қиналып өз жанына жаман батты.
Немене Бидан деген сөз бе оларға,
Жатқа айтып жүндей сабап тарсылдатты.

Жазады үйренгенін Мәшһүр хатқа,
Өленді жүре берді соғып жатқа.
«Бір бала іштен қаксай туыпты!» — деп
Ілінді жұрт аузына сол күнде атқа.

Ал, енді аға бердік болып бұлақ,
Бермедік тыңдаушыға тыным, қонақ.
«Сарып», «нақу» деген оқу бар екенін,
Қазақта естімеген бұрын құлақ.

Нұр болғыр жатқан жайын, қайран, Мұса!
Балалар, шамаң келсе маған ұкса,
Жазылған хат жүзіне қаламменен,
Қазақта еш болмаған өлең, кисса.

«Тарғын» мен «Қозы Көрпеш» шықпай ма
енді?
Кім білген оқып бұрын мұндай тілді.
Өлеңі «төрт жігіттің» қосақталып,
Қазіреттің үйіменен бірге келді.

Көргеннен оны Мәшһүр жазып алды,
Соқтырып жұрт алдына жатқа салды.
Ауызынан сілекейі шұбырумен,
Тамаша, естіген жұрт, аң-таң қалды.

Сөйле деп ұмтылып тұр біздің өңеш,
Тілім тағы тақылдақ, көмескі емес.
Көпейдін бір баласы қаксап тұр деп,
Сол күнде жұрт аузында болдым кеңес.

Күні еді аға сұлтан сол күнде енді,
Баянтау қаласына Мұса келді.
Алдына көремін деп алдырғанда,
Тыңбастан жазған Мәшһүр қаксай берді.
Парасат нұрыменен әбден білді:

— Қакқай, — деп, — құдай мұнан көз бен
тілді.

— Мынау Мәшһүр болатын бала екен!—
деп,
Ер назары тиюмен нәпіс қылды.
— Ей, сопы, бұл баланды жақсы бак!—
деп,
— Не болсын мұнан артық тіл мен жак!—
деп.
Аяумен мейірі түсіп, бұлайша айтты:
— Балаңа мұнан былай үкі так!—деп.

— Жалғанда аз күн тірі тұрсын! — дейді.
— Қандырар талай құлақ құрышын!—
дейді.
Бакыр-ай, көп жасағыр, болсын! — дейді
— Мынау не ғып тұр деп сілтемеді.

Сол күнде айтқан сөзім жұртқа жақсы,
Ерлер назар қылған соң сондай бакты.
Қызының басындағы бір тал шоғын,
Қолымен бибі-Мариям өзі тақты.

Табылды маған қамқор ата-ана,
Туысқан бауырдай боп Мағзұм жаңа.
Көз ашылды, жүзіме нұр шашылды,
Сүйкімді, көрінгенге, болдым бала.

Бетімді бір жан енді қаққан емес,
Ұстазға ешкім мендей жаққан емес.
Ұстаздың жамағаты қойнындағы,
Қызынан бір елі кем бакқан емес.

Көңілімде сайрап тұрған бәрі дайын,
Менен аяп көрген жоқ көздің майын.
Ғабдолла, халфе қызы — Бибі Мәриям,
Аты аузымнан қалмайды жұма сайын.

Солардың сонда түскен махаббаты,
Сүйсінген артылумен жан ләззаты.
Ерден, пірден ілтипат, назар болып,
Мәшһүрдің жұрт аузында қалған аты.

Қыс өтті, жер жібіді, сәуір үсті,
Қаладан қазірет үйі елге көшті.
Мұстафа — болыс, Мұса — дуанбасы,

Шорманнын ордасына барып түсті.

Дүниеде табылған сон мұндай молда,
Атамыз не сақтасын бізді қолда?!
Бір көк қасқа құнанға мінгізді де,
Апарып тастап кетті тағы сонда.

Мұстафа Шорманұлы, өзі — болыс,
Ұстаған молдасы бар — молда Жүніс.
Күтуге қазірет үйін міндеттеніп,
Бір жазша іргесінен берген қоныс.

Қазіреттен оқымайды ұсақ бала,
Бала жоқ менен басқа тағы және.
Мүқтасар, Шарық Ғабдолла қоса оқумен,
Оны есе тұтпаймын деп: «Аз ғана!».

Қазіреттің он жас үлкен ұлы менен,
Және артық қадір, пұлы, құны менен.
Шорманның көп тобына кіргеннен соң,
Мен қалай бір жүре алам оныменен?

Мәшһүрдің жас шамасы тоғыз кезі,
Менімен түйдей құрдас жалғыз қызы.
Ұл мен қыз бірге жүріп көрген бар ма,
Қаңғыды тағы Мәшһүр жалғыз өзі.

Үй тола бала оқытқан молда Жүніс,
Барады қаңғып Мәшһүр қылып жүріс.
Барғанмен үндемей жай отыра ма,
Шықпай ма айтысумен жанжал, керіс?!

Ауызын «ә» дегізіп аштырмаймын,
Айтысуға келгенде бас бұрмаймын.
Қазіреттен естіп, білген жат сөзбенен,
Бала түгіл молдасын бастырмаймын.

«Ей, сен не?!» — десумен кіжінеді,
Мәшһүрдің өзі не еді, сөзі не еді?
Тамам бала оқудан шығып алса,
Жазған Мәшһүр тапталып езіледі.

«Ал, қылайық, — деседі ақ түйе бас!»
Мәшһүрдің бір шықпайды көзінен жас.

Аяғаны астынан тұрғызып ап,
Бар болған болысқаны:
«Ал, — дейді, — қаш!»

Маған сонда жоқ шығар тимеген қол,
Мұстафада бықыған ұл мен қыз мол.
Бір Ақбура қазіреттің жалшысы бар,
Адамзатта аяйтын жалғыз-ақ сол.

Аяғанмен жете ме әлі көпке,
Бір өшіксе, көп бала көне ме епке?
Балалықта басымнан өткен күнді.
Қалай тізіп сөйлейін бәрін жеке.

Аямастан құдайдың бергенін біл,
Қыздар қалды тірідей әр жерде тұл.
Сонда аямай-ашымай тұрған жандар,
Тіке тұрды алдыма қусырып қол.

Айналайын құдайдан қылған мұндай.
Сол кезде жүргем жоқ болып жымдай.
Кім кетіпті үндемей сырт айналып,
Тиген жанды қып-қызыл шие қылмай.

Бала жастан емдедік талай тазды,
Саған, Мәшһүр обал жоқ өзіңе аз-ды.
Қазіреттің үйі сонда жүдеуменен,
Сол ауылда өткіздік екі-үш жазды.

Өсумен Баянтаудың қаласында,
Құдайдың жан сақтаумен панасында.
Не берсе де құдайдың берген бағы,
Сегіз бенен он бестің арасында.

Кеудеге он бес жаста ғылым толды.
Толумен тасып кетіп өлең қонды.
Әш-шәһрият апатқа тәтбиқ келіп,
Апат сол жұрт аузында Мәшһүр болды.

Кеудені кеткеннен соң өлең кернеп,
Ой кетті бет алдына сай-сайды өрлеп.
Бас жоқ, көз жоқ бет алды шаба бердік.
Кім болдырып көріпті көзі терлеп.

Біледі мұны тегіс бұл орта жүз,

Жаз өтсе, тақау түр ғой соңында күз.
Қыздарға тұмар қылып тактыруға,
Өлеңмен ғашықтықтан қозғалық сөз.

Құдайдың, міне, шебер күдіретін көр,
Білмедік қайда екенін есік пен төр.
Өлеңін ғашықтықтың сезіп қалып,
Атамыз он алтыда аударды жер.

Бұлбұлдай қақсаған соң күн-түн сайрап,
Бекітіп тұра алмадық тілді байлап.
«Бала оқыт, мал тауып бер, тұрма үйде» —
деп,
Жіберді жер сібір қып еріксіз айдап.

Ғашықтық, нем бар еді қыспай к...ті,
Өз тілім өз басыма көп пәле етті,
Атаның қылған ісі мирас болып,
Сонымен жер сібір боп өмір өтті.

Жиырма тоғыз жаста Бұхар бардым,
Басымнан арылмастай сыбаға алдым.
Дамолда, Хамза қожа кездей ұшырап,
Тоғыз ай сонда, алдында, тұрып қалдым.

Бес жаста бісмілла айтып, жаздым хатты,
Бұл дүние жастай маған келді қатты.
Сегізден тоғызға аяқ басқан күнде,
Мұса еді қосақтаған Мәшһүр атты.

Ілтипат көп жақсылар етіп еді,
Шарапат ұстаз пірден жетіп еді.
Ұстазым Қамар казірет сүйгендікпен:
«Уәй, құзғын-ай!» деуменен кетіп еді.

Таппады жаным сая күйгенінен,
Мандайға, тоқталмадым, тигенінен.
Дамолда казірет күліп әр сөзіме:
«Уай, әулие!» деуші еді, сүйгенінен.

Қолданған әр орында Ғайып пірім,
Тарқаған сөз сөйлеумен іште шерім.
Қайда барсам жоқ болған бұл жаһанда,
Ұстазға жеккөрінішті болған жерім.

Деп кеткен біреу жынды, біреу — бақсы.
Бір кісі көпке қалай ұнамақшы!
Ташкенттегі ұстазым осы күнгі,
Ықыласымды қош алып, көрген жақсы.

Келеді шығып жаңа ащы терім,
Шабуға бүктетіліп жетпей жерім.
Күндіз-түнде басыма пана болған,
Қожай — Баһауалдин кәміл пірім.

Жүрген, тұрған жерімнен пәле қашқан,
Тас болып, қанша қиын таудан асқан.
Жанкешті: «қыр қыдырған, су сыдырған»,
Қыдырдың қыдырғанда, ізін басқан.

Қаңғырып жүргендіктен жүрген саяқ,
Жерім көп әр орында жеген таяқ.
Құдайға шүкір, хақтың пендесімін,
Мейірбан төккен лұтпын аямай-ақ.

Іншалла, сөзімде жоқ биттей жалған,
Аузыма сөздің шынын **тәңірім** салған.
Лұтпи қандай есепсіз көп болса да,
Тағы өзі қаһарына сондай алған.

Жалғанда күйіп текке жасаған жас,
Бойыма өмір бойы бір сіңбей ас.
Ризамын қылған бәрін нем өзі,
Жадыратқаны, қысқаны — бәрі бір бәс.

Мен өленді өмірімше өттім қоймай,
Жібермес семіртумен және соймай.
Қайғы-ғам — бала жастан құмар ісім,
Беруші өзі болған соң тіпті тоймай.

Ей, алла айналайын бергеніңе,
Ғибратпен, шын ықыласпен көргеніңе!
Керексіз бұл жалғанға қылдың бір жан,
Жүдемес қажып ешкім өлгеніме,

Өлсең саған айтшы кім қамығады?!
Түсінбеген сөзінді шала ұғады.
Тұра берсең жалғанда бұл қалыппен,
Қатып, бала күтуден жалығады.

Бұл сөзімнің бәрі шын, жалғаны жоқ,
Жалығумен тіпті өзім қалғаным жоқ.
Бұл жалғанда көңіліме алған істі,
Қолым жетіп ешбірін алғаным жоқ.

Болмай кетті өмірімше маған тойым,
Хат, қаламым, өлеңім — жылқы, қойым.
Мен дегенде жан біткен теріс айналып,
Орнынан кеп көрген жоқ ешбір ойым.

Бұхар бардым еңбегім онда қалды,
Ташкенттегі, жолдағы ел ұрлап алды.
Қыдырсаң да дүниені таба алмассың,
Бір еңбегі жанбаған біздей жанды.

Кім-кімменен бас қоссам, ойы басқа.
Үйде отырып жаримын өш пен қасқа.
Үйде, түзде күн кештім жалғыздықпен,
Жарн алмай өмірімде бір жолдасқа.

Наданның бойыңды алыс қылып, сақтаң!
Берілген ғылым, хикмет маған хақтаң.
Ақ жағыңнан көретін көзді жоқ боп,
Өншен соқыр қарайды қара жақтаң.

Жүсіпті ақ жағынан Жақып көрді,
Қырық жыл жылап, көзі ағып, өмір сүрді.
Қара жағын көрумен ағалары,
Жойылтып, жоқ қылуға аңдып жүрді.

Керуенге бакыртумен күл деп сатты,
Мысыр барып зынданда нақақ жатты.
Зылиқа ақ жағынан көріп қалып,
Өрт болып өз-өзінен күйді қатты.

Бір жағың ақ болғанда, бір жақ қара,
Тәңірің солай жаратқан, бар ма шара?!
Қара жақтаң қараушы ортасында,
Жалғыз қалдың сопайып, ей, бейшара!

Білгенге болды тамам, енді сөз жоқ,
Елуден астың анық саған жүз жоқ.
Тұр мейлің бұл жалғанда, жөнел мейлің,
Ақ жағыңнан көретін бір де көз жоқ.

Жаудың басы өз нәпсін бермейді ерік,
Қосақталып лағып тұр оған серік.
Қанша айналсақ құдайдан аз-ды саған,
Дұшпаныңа осынша қылған жерік.

Білмей жүрсін жүгінді мойнындағы,
Өмір бойы қанбаған ойындағы.
Қара жақтан, қақ басы, қараушының,
Өмір — жолдас қатының қойнындағы.

Қартаюмен жастарға болдың суық,
Бас орнында бұл күнде үрген қуық.
Емен болсын, көтерсін, қалайша үйді,
Іске қарап жалғанда жалғыз уық.

Жүрегіңнің басында қалды дағың,
Күннен-күнге жуықтап өлер шағың.
Ақ жағыңнан көруші жан жоқ болып,
Аймағыңа айқын боп қара жағың.

Бұл жалғанның жүзінде көңілің өспей,
Көрінгеннің жұртында қалдың көшпей.
Қашан көзге көрінген асыл нәрсе,
Асылдықтан қор болдың көзге түспей.

Бала күнде толумен кеудең нұрға,
Мастықпен түсіп кеттің талай сорға.
Шарқ ұрып ұшып жүрген дер күнінде,
Зерек құстай жанылып түстің торға.

Еске түсті-ау басымнан кешкен күндер,
Талай уын жалғанның ішкен күндер.
Бопаламдап ішінде кетіп жатыр,
Неше түрлі көкейді кескен күндер.

Тіршілік көрсетті бәрін мұның.
Сен қазбалап сұрайсың несін оның?!
Тілің сөйлеп, жүрегің оянғанмен,
Қайда кеткен созғанмен қысқа қолың?!
Текке шаршап, зарықта, қызыл тілім!
Салған мені бейнетке ғылым-білім.
Зеректіктің сазасын көп тартумен,
Қақсауменен дамылсыз өтті күнім.

Жарық сәуле көре алмай бір таң атып,

Кеткен күнді айтасың қашан батып!
Сату, сою жағына жарамсыз боп,
Қойға ере алмай қотанда қалдық жатып.

Арам болды жалғанда бізге базар,
Тірідей көрге түсіп болдық мазар.
Міне, осындай мән-жайы ғаріптардың,
Шарапатты ерлерден тиген назар.

МОМЫННЫҢ ӘЯЕЛІНЕ ШЫҒАРҒАНЫ

Қозғанға татулықты ауызға алдым,
Ақ өзек, бүркіттіге қадам салдым.
Өліге бата, тіріге көңіл үшін,
Қаңбақтай жел аударған момын бардым.

Һумаюн жалал жұпты өткен екен,
Әркімдер-ақ келісіп кеткен екен.
Сырты — сау, алай-түлей іші — түгін,
Өлуге өлмесе де жеткен екен.

Сөз қаттым көңіл айтып халін сұрап,
Шатпақтап онан, мұнан басын құрап.
Өздігінен кісі өлу оңай емес,
Сондықтан отыр екен зорға шыдап.

Жел сөздің тұнып жатқан кілтін аштым,
Әр түрлі тоқтау айтып көңілін бастым.
Бұрынғыдан, соңғыдан түк қалдырмай,
Уатып, жұбату ғой менің қастым.

— Мен қалып, ауыр тиді, ол өлген соң,
Қоштасып көз алдымда жөнелген соң.
Өшкен өніп, өлгенім тірілгендей,
Болды ғой, жан молдаке, сіз келген соң.

Молдаеке-ау, баста бізді даңғыл жолға,
Мен айтайын, қаламды алшы қолға.
Алпыстан асқаныңда болшы жорға,
Шын болса, толғандығы кеудең нұрға.

Жарасын жүрегімнің білдің танып,
Сөз тыңда қаламыңды қолыңа алып.
Ішкі лепті сыртыма бір шығаршы,
Мен дағы ұмытайын тілінді алып,

Көпір — антқа, мұсылман тілге нансын,
Көңіл кірі айтумен кетсін, барсын.
Ерлі-байлы кісінің ғашықтығы,
Артық-кемін тыңдап жұрт, өлшеуге алсын.

Өзіңізге белгілі бастан-аяқ.
Ата-анадан жетім боп қалған саяқ.
Қалқайған, қарайғаннан дәнеме жоқ,
Құдайдың қалғаны жоқ мұнан аяқ.

Мылжындамай қыскартып сөз айтайын,
Кешіктірмей сөзімді тез айтайын.
Алаңсыз тату-тәтті өмір сүрдік.
Бәрі бір: мың айтайын, жүз айтайын.

Қосып ек махаббатпен шын ниетті.
Еттен өтіп сүйекке дертім жетті.
Алты жыл, жеті ай он үш күнгі өмір,
Алты минут сықылды болды, кетті.

Кешпеген нені білсін өз басынан?
Қалай кетіп жүргенмін мен қасынан?
Молдеке, әлің келсе, бізді аяңыз,
Айрылған тату-тәтті жолдасынан.

Сөзіме шын ықыласпен құлақ салсаң,
Дурылық үстімдегі жүгімді алсаң.
Сіз келген соң бір түрлі шаттыққа еніп,
Тірілгендей қуандым, маған нансаң.

Керек қылмай бар-жоғын мың мен санның,
Жалғызына бұрылмай жүрген жанның.
Аза тұтып бармаушы ең өліміне.
Талай жерде құлаған арыстанның.

Ырзамын нумаюынның өлгеніне,
Құдайдың жаңа тойдым бергеніне.
Шын ұжмағы екен деп тынды көңіл,
Сіздей аза, ер ескеріп келгеніне.

Бір кем отыз жасында дүние салып,
Жаңа туған жас төлмен қосақталып.
Шәріп айдың әуелгі онында өтіп,
Акіреттің бәйгесін және де алып.

Аты арыстан, хумаюн, қарашы атын,
Құдай артық жаратқан асыл затын.
Күйгенім бе, молдеке, сүйгенім бе,
Сүйегіне түсірдім он үш қатын?

Һумаюн жиырма тоғыз жасында өтті,
Айының, ол рамазан, басында өтті.
Ыстық боп інкарланып көрген жас төл,
Бір жеті кейін қалып қасында өтті.

Салмақты, сабырлы еді қара жердей,
Сүйкімді, қылықты еді көпке бірдей.
Диянат діндарлығы өзгеше еді,
Сөйлесем, қылған ісін, кәміл пірдей.

Қалайша берген тәңірім жас басына?
Бекілген дәретсіз жер бас-басына.
Сарт, ноғай, орыс, қазақ, қожа, молда,
Бажайлап күтуші еді бас-басына.

Қадіріне түгел жетіп кәрі-жастың,
Үлкен аға, кіші іні, замандастың.
Мейманға төбесімен тіке тұрып,
Татқызып ләззатынан әр түрлі астың.

Мәуелі ағаш болып көлеңкелі,
Жиын-той, күнде сауық, мерекелі.
Келісімен отау үйі ордадай боп,
Үй болып, кетіп еді, берекелі.

Жалғанда аз күн дәурен сүре алмады,
Азайтайын: он жыл бір жүре алмады.
Екі құрсақ көтерді аз өмірінде,
Ешбірінің қызығын көре алмады.

Қызыл гүл үлгілдеген үзіліп түсіп,
Бұлбұл құс гүлстаннан кеткен ұшып.
Жүзінде кең жалғанның бір перзентті,
Еміреніп сүйе алмастан еріні тұшып.

Мыж-мыж боп аз ғана өмір кетті барды,
Келмейді, қанша айтқанмен, қайғы-зары.
Көк астын, жердің үстін жұрт: «кең!»—

дейді,

Көрмедім, ей, биона, сенен тарды!

Ауыздан қанша айтқанмен дәмі кетпес,
Не керек, жерге кетті дауыс жетпес!
Айттым не, айтпадым не — бәрі бір бәс,
Болған соң: ексе — бітпес, қуса — жетпес!

Бәйгігер болғаның ба шаппас, желмес?!
Басына түспеген жан айтсаң білмес.
Құлағың естігенді көз бір көрмек,
Осы екен: айтып болмас, қайтып келмес.

Бір нәрсе қолыңызда даяр, бардай,
Мен сөйлеп тынышыңды алдым
зарлай-зарлай.
Молдеке, жұрт көзіне дәнеме емес,
Өзіме ауырлығы болды дардай.

Дүниенің опасыздық шолағы ма?!
Ойымның, жете алмаған, олағы ма?!
«Қатын өлді, қамшының сабы сынды», —
Дейді жұрт, бір кірмейді құлағыма.

Жұмбақты анық шешкен мінекей сіз,
Сол үшін сіз құрулы болдыңыз тез.
Бар қылған бақытымызға сіздей жанды,
Құдайға өле-өлгенше ризамыз біз.

Ауырлығы өзіме бел талғандай,
«Құтылмаспын, — деуші едім, — бұл
жалғанда-ай!»
«Қырық күннен соң арқаннан түседі», —
деп,
Қуанттыңыз үстімнен жүкті алғандай.

Момыныңның осылай жайы-күйі,
Неге мұны айтпайды мырза, биі?!
Тір болсақ алармыз сізді күтіп,
Деп кетпеніз Зейнежан қонақ үйі.

Мына бір сөз барады ұмыт қалып,
Қуандым ба мен көлден жұмыртқа алып?!
Кешіп еді жетімдік басымыздан,
Өз анамыз ертерек өліп қалып.

Бір үй тола қалып ек ұл менен қыз,
Өтірік деп айтпассыз көз көрген сіз.
Бүгін келіп көрдіңіз көптен бері,
Отырмыз Ғабдұлғаппар, — міне, екеуміз.

Кайда кетті сол күнгі көрген жастар?
Қалғанымыз өлгенге болмайды астар.
Бұл келген соң үймелеп бізді тапты,
Бірді-екілі туысқан қарындастар.

Аялап әлпештеумен сыйлап күтіп,
Анасынан артық боп тәрбие етіп.
Ішімді өртеп мінезі көкейкесті,
Біреуінен, қылығы, біреуі өтіп.

Қылығының айтайын қайсыбірін,
Әр мінезі: бірінен бірі шырын.
Шер тындайтын тыңшыға кез келген соң,
Тарқатайын аз ғана іштің шерін.

Өткен өмір келмейді енді қайтып,
Басым шатсам алармын дертті ұлғайтып.
Көзі жасты, көкірегі қандыларға,
Жұбатсайшы, молдеке, ем-дау айтып.

Қасірет үшін жаратқан тәңірім арнап,
Кеуденізде тұрғандай бәрі сайрап.
Тумаса да туғаннан артық болған,
Қақсап келді-ау Шаһида, — о да зарлап.

Екі бірдей аяулы кеткен жары,
Бү жалғанда жоқ болып ешбір пары.
Өлсемдағы кететін құлағымда,
«Һумаюным!» — деп қақсап шыққан зары.

Өзі кетті, Һумаюн аты қалды,
Жер қойнына барды да жатып алды.
Жомарт патша, құдайым, берген өзі,
Деп тұрсыз ба біреуден сатып алды.

Ғабдұлғаппар десеніз, ол не дейді?
Менен артық қайғырып уайым жейді.
«Саған қатын табылар тірі болсан,

Маған келін кез болмас мұндай!» — дейді.

Жарық атқан, жалғанда, таң болғаны,
Көргендерге тамаша таң болғаны.
Қалғандардың аузында сөз боп қалды,
Жан біткенге жағымды жан болғаны.

Жанға қимас жан еді, ажал алды,
Сүп-сүйкімді кезінде құрық салды.
Шілдехана беруге қол көтертпей,
Тана, моншақ саудырып текке қалды.

Ерлі-байлы болған жан көп қой елде,
Көрдіңіз әр түрлісін жүрген жерде.
Токтатуға, уатып, жұбатуға,
Дейді жұрт: «Қатын—жолда, бала—
белде».

Жүзінде бұл жалғанның болған тәтті,
Құдай қосқан шын еді махаббатты,
Жалғанда жар табылу болар қиын,
Оң жұлдыз ізгі күнде туған сәтті.

Дүние бір бұлаңдаған қызыл түлкі,
Қалмайды қаза жетсе кімнің мүлкі?!
Махаббат баласына кіріптар боп,
Біз дағы жұрт аузында болдық күлкі.

Басына жаулық салса бәрі қатын,
Асылдың таниды ғой асыл затын.
Молдеке-ау, ауызыңыздан айналайын,
Махаббат, не екенін, білген затын.

Махаббат — сәулесі зор, құдай нұры,
Көрген жан сол сәулені қалмас құры.
Қалған соң күндізгі күн түндей болып,
Қайғының аса қалың түсті зоры.

Бола алмас мақтағанмен суыр сусар,
Біреуі — інге, біреуі көлге жусар.
Жалғанда еш қасірет көрмек емес,
Махаббат баласына болған душар.

Көңілдің, ел қалмаған, жайлауында,
Бұлбұлдың мүлтігі жоқ сайрауында.

Жалғанда бары-жоғы — бәрі бір бәс,
Нәпсінің, жүрген жанның, айдауында.

«Тар жер, тайғақ кешуде» қосылғанда,
Ер қайда көңілді аулар осындайда.
Даяр ғой ат-арбаңыз із бұруымен,
Қанекей, көңілдегі көшір қайда?!

Өтпек пе пенде шіркін бір тосылмай?!
Кез болдың қайдан бүгін жыл құсындай?!
Білгенге — жыр, қор бір дер білмегенге,
Мінекей, жалған ісі бәрі осындай.

Сенбейді ғашық оты бір жанған соң,
Екі ағаш басын қосып тұтанған соң.
Жанбайды, жалбарынсаң, жалғыз ағаш,
Айырылып қосағынан бір қалған соң.

Айтқан сөзге түсуге керек дана,
Сөзге түспей күйдірер көп жұрт жана.
Неге тұлға болмақшы, ойлашы өзін,
Жұртта бықсып бір жалғыз жатқан
шала?!

Құр сыртың сау болғанмен, ішің түтін.
Жарған ағаш жартысы болмас бүтін.
Құдай өзі күш беріп ондамаса,
Ішкеннен ем болмайды аккумулятор.

САЛДЫМ АЙҒАЙ

Салдым айғай өзеннің жағасына,
Құр табынып даланың әр тасына.
Сөйлегенмен не пайда, кім тындайды,
Көп залымың отырмын ортасында.

Тілдің тыншын кетірдім, қызыл өрттің,
Барын білмей аузымда сақал-мұрттың.
Қанша айтқанмен тіліме жан түспейді,
Ортасында жүрсем де жақсы жұрттың.

Тұрып алды боз қырау ұстап шашты,
Ала сақал шал болдық бурыл басты.
Бес оннан сегіз жасым асқан шығар,
Отырыпты кім санап өмір-жасты.

Жарлық жетсе алладан кім қалмақшы,
Құтқармайтын даяр ғой бір қармақшы;
Пұлсыз берген құдайым әуелде өзі,
Құнсыз қылып ақыры бір алмақшы...

* * * *

Жеткізер құдай, пенде, қылса талап,
Дүниені кім өткізер қолдан санап.
Үлгі жол жақсылардың әрбір ісі,
Кітаптан қалмайды екен жанасалап.

Күн өтті ғапылдықпен пенде білмей,
Не білсін мұндық жайын басқа келмей.
«Өлі тілін тірі алмас» деген сөз бар,
Сактанбас ғапыл пенде көзі көрмей.

Көп шығар әр түрлі жан біздің тұста,
Бірдей бол шамаң келсе дұшпан, досқа.
Бір басымда мың айып толып жатыр,
Сөйлеймін болғандықтан ақылым қысқа.

Аузымнан қайтармаймын келген сөзді,
Сөйлесін деп қойыпты тәңірім бізді.
Іздесеңде дүниені таба алмайсың,
Мендей қисық сыибайтын қатыгезді.

Парқы бар жақсының да жақсыменен,
Балгер бірдей бола ма бақсыменен.
Артымда ненің барын мен білем бе,
Жамандық қанша болса тапшы менен.

Парқы бар жаманның да жаманменен,
Жүйрік ат тең бола ма шабанменен.

Тимеймін мен бұл жұртқа тіпті тектен,
Не түсер сақтағанмен, өкпе, кектен.
Жамаңдап мені барып Мәжіқожа,
Алыпты бір түйені Ақылбектен.

Түйе алатын кісі ме жай да барып,
Ол да жүрген қожадан бүркіт алып.

Баянаула, Қызылтау арасына,
Қожа жүрген өсектен көпір салып.
Тере берсен, айтуға сөздер көп қой,
Бүгінгі қожа, молда арам шөп ғой...

Онан соңғы бір қасын Қожа-молда,
Олармен елдеспедің бұрын, сонда.
Бас-басына жамандап өлең жазып,
Жазған сөзім әр жерде жүрді қолда.

Қожа мен ишандарды түйрей шаныштым,
Бәрінен бойымды аулақ алып қаштым.
Аза бойым тік тұрып осылардан,
Бойында жек көрсетер барма албастың.

Ойланып қаламынды қолға аласың,
Сүнгіп жүзіп кетуге толғанасың.
Естіген кейінгіге мирас болып,
Саусағым ақ қағазға жорғаласың.

ЖАНТЕМІРГЕ

Айтпаймын мен бұл сөзді тіпті тектеп,
Келеді бір жел гулеп аспан көктеп.
Ішіме сақтауыма сөз симайды,
Айтамын сөз таратып Сүйіндіктеп.

Ақынның сөз дарыған тіл жағына,
Келтірер ойға алғанын ырғағына.
Әр түрлі әңгіме ғып сөз сөйлейді,
Жүйрік ат, шешен жігіт жұрт бағына.

Ұстанның темірінің таты бар-ды,
Ақынның артта қалар хаты бар-ды.
Сөйлеймін мен жұртыма әңгіме ғып,
Сөйленген жұрт аузында аты барды.

Байлардан қылман дәме құнан, тайды,
Біледі бұл Орта жүз біздің жайды.
Айтуға ауызға алып ерінемін,
Аты бар, атағы жоқ пысық байды.

Сөзіме ақша алмаймын, пара алмаймын,
Жалбандан әр есікке бара алмаймын.
Сахынның сүйінемін мінезіне,

Жаным қас пейлі тар сараң баймен.

Ісіне жамандардың болдым құса,
Бозбала шамаң келсе маған ұса.
Ерігіп мен үйімде ішім пысып,
Бір Сақы, бір саранды қылдым қисса.

Туған соң адам болып өмір көрді,
Бұйырған адамзатқа қара жерді.
Қолыма қағаз бенен алдым қалам,
Сөз қылып қозғайын деп жомарт ерді.

Күші бар жүйрік аттың табанында,
Болады әркім білгіш амаңында.
Сүйіндік сегіз болыс жұрт алды еді,
Секербай, кеше Мұса заманында.

Сөйлеймін өз тұсымда жұрт асқанды,
Өнері сөйлеуіме ұнасқанды.
Мен едім көрген Мәшһүр Жантемірді,
Күнінде қыстап жүрген Қарбасқанды.

Еңбегі бір кем болмай жанған шоқтан,
Опасыз өшін алып дүние б..тан.
Қайтпаған, қарсыласқан, беті ешкімнен,
Сескеніп қымсынбастан атқан оқтан.

Арыстанның аузынан айырып жем,
Болған жоқ өз тұсында ешкімнен кем.
Алты алаш сол себепті атын білген,
Жаманды үйде жатқан біледі кім?!

Біп-бітеу қабырғасы сөгілместен,
Кетті толғап бойымен төгілместен.
Келгенше жетпіс үшке жігіт қалпы,
Бүкірейіп белі биттей бүгілместен.

Жетпіс асып келіпсіз мұнша жасқа,
Келгендігің—ақ кірді кара шашқа.
Халық жұртты есіркеп аяп келген,
Мен ұлықты көргем жоқ сізден басқа.

Күтпесен жіберем деп сені айдатып,
Алдынан шабарманын айғайлатып.

Жаман-жұман нәшәндік, шенеуліктер,
Қансорпа қылушы еді ат байлатып.

Өзіне қыдыр дарып, дуа қонған,
Жері жоқ қысы, жазы мұздап тонған.
Ұрысы мен керісі бір тамаша,
Халқына ұлы думан базар болған.

Арқанын айтын айттап, тойын тойлап,
Жарқылдап жас, кәрімен күліп, ойнап.
Көз салмай аз, көбіне кете барды,
Бұрынғы парыз болған күнін ойлап.

Барады жаннан кешкен ердің ері,
Саулаумен пұшпағына ағып тері.
Сараң кейін жүреді тасаланып,
Жомарттың көзге түсер бұл бір жері.

Ер керек болар басшы сондай жайда,
Тигізіп жолдасына біраз пайда.
Бір барған Сүйіндіктен он жеті жап,
Демей ме арсаландап Жәкең қайда.

Таска қарай бет қойды қадам басып,
Өзге жаннан нығы бөлек асып,
Тік көтеріп алдына былай қойып,
Қара жолды салмай ма алдын ашып.

Шашқан пұлды таласып алып жатыр,
Жәкең қолды қалтаға салып жатыр.
Пұлға айналып қалған соң, тіл байлаңып,
Кейінгіге жол босап қалып жатыр.

Тосып, кетіп болмай ма ғайыппірім,
Сөйлеп-сөйлеп таркаттым ішкі шерім.
Жұрт көзіне көркейіп түсіп келген,
Сәтті күнде жаралып туған ерім.

АНАМА ХАТ

Алланың біз сиындық панасына,
Баянтау бара қалсаң қаласына.
Сәлемді жолыққаның көп айтыңыз,

Мәшһүрдің ғарип болған анасына.

Талпынған жақсылыққа Мәшһүр туа,
Сол кеткен атасының жолын қуа.
Сарыарқада ғарип боп жиһан кезген,
Біз пақыр баласына қылсын дұға.

Дүниеде көп жүргенмен келмен жүзге,
Жақсылық берер ме екен құдай бізге.
Әрқашан ақ тілеуден тастамасын,
Сөзім жоқ айтатұғын онан өзге.

Түзелген ақ сапарға менің бетім,
Жүргізген осылайша күдіретім.
Сәлемді қайта, қайта айтты деңіз,
Балалар қалған бізден тірі жетім.

Тапсырдым бір құдайға мен басымды,
Өткіздім ғариптікпен дер жасымды.
Қаңғырып жапан түзге шығып кеттім,
Тағдырым көрер ме деп көз жасымды.

Ешбір жан бұл сорымды сезбей қалған,
Балалар кемеліне келмей қалған.
Арманды балаларға көз қырын сал,
Қызығын атасының көрмей қалған.

Бір сапар талап ойлап шықтым мен жол,
Жалғанда өліп кетсем арманым мол.
Тірі боп көремін бе, көрмеймін бе,
Құлболды, қайран жұртым хош аман бол.

Мәшһүрдің дүр төгілер таңдайынан,
Пендені хак жарылқар қандайынан.
Жар, досқа есіне алған бізден сәлем,
Сипасын жетімдердің маңдайынан.

Сөзім жоқ, айтатұғын мұнан басқа,
Келгенде не бітірдің мұнша жасқа.
Жар, досқа есіне алған дұғай сәлем,
Айтайын қайсы бірін басқа, басқа.

Құйылар бір күн топырақ есіл көзге,
Кім жетер бұл жалғанда жасап жүзге.
Қызыл тіл осындайда безеніп қал,

Бір күндер зар боларсың сөйлер сөзге.

Нұр жауар хақтан рахмат иманды ерге,
Талпынар күн-күн сайын өнерлі өрге.
Жүзінде жалған дүние жүрсендағы,
Жатарсың әлі-ақ бір күн кіріп көрге,

Бастан ми, ақыл естен аударарсың,
Қайран көз жан шығарда жаудырарсың.
Қағазға аттай желген саусағым-ай,
Дал-дал боп кара жерде саудырарсың.

Дәрмен жок, қозғаларға қол мен аяқ,
Жақпаса сол қимылын жерсің таяқ.
Дауасын осы дерттің таппаған соң,
Жасымнан жиһан кезіп жүрдім саяқ.

Мәлтілдеп домаланған көзден бұлақ —
Сөнерсің майсыз жанған екі шырақ.
Тықырын күрт, құмырсқа естіп шыдап,
Жатарсың амал бар ма екі құлақ.

Ұл мен қыз ара тұрмас, әке, шешем,
Мен өлсем өлім шәрбәт бір күн ішем.
Қызыл тіл ыңғайымда тұрған күнде.
Алайын арыздасып сегіз мүшем.

ЖЫЛЫМ — ҚОЙ, ЖАСЫМ БИЫЛ ЖЕТПІС ҮШТЕ

Жылым қой, жасым биыл жетпіс үште,
Өң түгіл маған жалған жоқ ғой түсте.
Өткіздім мен өмірді босқа шаршап,
Салумен ақ қағазға шимай кесте.

Жабысты он бесімде өлең маған,
Түстеніп, өлеңші ата қона алмаған.
Бөктергідей босқа ұшып болдым арық,
Далақтап қор балапан түк алмаған.

Көрінгенге мен қызыл болдым түлкі,
Талайдың жаңаланған тымақ, бөркі.
Баяғыда болдың не, болмадың не,
Отырмыз көрген жанға болып күлкі.

Қыран боп іле алмадым акку, қазды,
Өмірімде көрмей өттім жылы жазды.
Көздің жасын ішумен соған мәз боп,
Белшеден кешіп жүрдік батпақ, сазды.

Көзтаныспен жауласқан жаттай болдық,
Әпірел, май болмадық, марттай болдық.
Өзен, көлден бір жүзіп су іше алмай,
Ауыздықпен су ішкен аттай болдық.

Бақ құсы маңайласпай басымызға,
Шаршадық жатқыза алмай қасымызға.
Қанша талап, бас шаршау, далақ-далақ,
Ұшырадық өзіміздің назымызға.

Өмір бойы ұшырамай бізге молдық,
Табысымыз көп болса ат пен тоңдық.
Әкемді өлтірген жаудай болды,
Кедейлік, кемтаршылық, қысқа қолдық.

Құдайым бұла өсірді өзі бағып,
Жалғанның қызығынан шетке қағып.
«Өнер алды қызыл тіл» дегенменен,
Беталды шаба бердік, текке лағып.

Ерте әзінет болғанмен алымсызбын,
Әйел болсам, құн, пұл жоқ, қалыңсызбын.
Қоға тартып көлден көп көргенім жоқ,
Ол жағынан жағдайсыз — салымсызбын

ЕРӘЛІГЕ

Бастаймын пісміләдан сөздің басын,
Екі елу он бес дейді ердің жасын.
Кей надан ғалымдарға қас болады,
Айтайын соның бірер хикаясын.

Тұрады имандыға ғылым тартып,
Дүниеге бір өлген жан келмес қайтып.
Дін күткен ғалымдарға болған жақын,
Біреудің борыш қылып аманатын.
Жасынан жүрген, тұрған әңгімесін,
Қисса ғып сөйлей берген Мәшһүр акын.

Ақындық келе жатыр шырқ айналып,

Айтуға бір әңгіме ыңғайланып,
Кенестен Мәшһүр Жүсіп тоқтай қалмас,
Қалмаса жақ қарысып, тіл байланып.

Бәйгеден күнде келген қырғын көкпің,
Сұрасаң ұруымды Сүйіндікпің.
Болаттан ағып түскен құрыштай-ақ,
Баласы Құлболдының асыл текпің.

Ұстазым молда Қамар сабақ алған,
Көңіліме ғылым нұрын тәңірім салған.
Жиырма тоғыз жасымда ғылым іздеп,
Мен едім бейнет шегіп Бұхар барған.

Сөйлеткен жастан тәңірім қалбымды ашып,
Аралап Орта жүзге үлгі шашып.
Мақтану надандарға дұрыс екен,
Сөйтсе де біраз ғана кеттім тасып.

Жоқ болған қанша айтсақ та бізде білім,
Жасымнан ала бердім біраз ғылым.
Ғылымның аз да болса арқасымен,
Сөйлеген еркелетіп қызыл тілім.

Сүйіндік қаракесек жүрген жерім,
Көп шығар бір басымда менің мінім.
Ойда орыс, қырда қазақ арасында,
Айыптап еш сөкпеген жүрген жерім.

Жасымнан таныс болдым, хан, қараға,
Самархан, Хоқан, Тәшкент, Бұхараға,
Баласы дін мұсылман қабыл алған,
Барсам да — ойға, қырға, қай араға.

Өлеңті қоныс қылдым, бір жыл қыстап,
Жасымнан қағаз жаздым, қалам ұстап.
Жүргенім қайдан, қайда жұрт білсін деп,
Өлеңмен кетуші едім соны із тастап.

Күн жылы, заман жақсы, жер қара еді.
Бауыры Ерейменнің айдала еді.
Бөгембай ауылына барайын деп,
Ал енді Мәшһүр Жүсіп ойланады.

Өлеңті айналасы мидай дала,

Өлеңге акын Мәшһүр болған дана,
Ереймен ту сыртында тұрғаннан соң,
Сол жерді тау болған соң көрдім пана.

Үйінде Сакқұлақтың отыр қожа,
Басы бар қалтақтаған соқыр қожа.
Арба салған сиырдай соқтығады,
Сірә, дені сау емес, қотыр қожа.

Кешегі ескі орын деп іздеп шықтым,
Талайдың албастысын көріп соқтым.
Ырылдап сол бетімен қабатұғын,
Кісіге бұл сапарда мен жолықтым.

Ауылында Түгенбайдың үш күн жаттым,
Бұйырған құдай айдап дәмін таттым.
Жылқыбайдың баласы бәрі мырза,
Тұқымы қанша айтсаң да асыл заттың.

Бөгенбай шұрайлысы майланды екен,
Қойылтқан қойдың сүтін айран ба екен?
Мен көрдім Сакқұлақтың Ерәлісін,
Шайқалған миы сумен айналма екен.

Тұңғыық түбі жоқ су үйірім жардай,
Деуші едім көрмеген соң әлде қандай.
Көргенде әр молданы әдеті екен,
Бұрынанан кісі өлтірген кегі бардай.

Ал бұрын Токмұхамед барған екен,
Оған да шаппа шотты салған екен,
Үйінде Тұмансайдың кәрі-жасы,
Ортаға кеу-кеулесіп алған екен.

Бас қосып кәрі-жасы құтырыпты,
Үндемей қайтсін жалғыз отырыпты.
Жауап жоқ, надандардан сөгіс естіп,
«Аллалап» жан сауғалап құтылыпты.

Бірі бай, Ерейменнің бірі мырза,
Іс қылды айтысумен болдық риза.
Ат-тұрманын алдырып жүрген елден,
Ат-көлік аман қайттық ол дағы олжа.

БАЯНАУЛА ҚОЙСАЙШЫ ЖЕРДІҢ АТЫН

Баянаула қойсайшы жердің атын,
Шыбынды, Батпақ қойсайшы көлдің атын,
Таудың атын Қызылтау, Далба қойып,
Құлболды, Қаржас қойсайшы елдің атын.
Өлеңті, Шідертіні елім жайлар,
Көк орай шалғынына бие байлар.

Қозғанда Бекқұлы мен қабыр орны,
Дүйсекей, Күреңбайлар ескі қорлы.
Бәрінің ортасында жүргенінде,
Болады енді Мәшһүр кімнен сорлы.
Орта жүз — қоңырат, қыпшақ, арғын,
найман,
Дүниенің төрт бұрышына канат жайған.
Біздердің түп атамыз ақын Қотан,
Деушіге ақын болған Мәшһүр қайдан.

Төрт арыс — Орта жүздің шын баласы,
Арқаның толған елге сары даласы.
Қарақожа бабамнан Арғын туып,
Дәулетке сондай толған айналасы.

Онан соң Мейрамсопы бабам өткен,
Қуандық, Сүйіндік, Бегендік, Шегендікпен.
Бес бала Мейрамсопыдан туған екен,
Қаракесек анасы басқа тектен.

Сүйіндіктен тарайды бір-бір санап,
Мәжік пенен Суғыныш, Ер Шоманак.
Бір халқым Малай Жәдігер жатыр өрде,
Туыпты Құлболдыны құдай қалап.

Құлболды сол бабамыз әулие өткен,
Айдабол, Күлік тұлпар онан біткен.
Жанболды Құлболдыны көп іренжіткен,
Және үлкен ағасы екен бұрын жеткен.

Жанболдыға жар кешу береді деп,
Ақбоз атпен сол ағып сырға кеткен.
Күліктің ең үлкені Тілеумбет,
Қайратты, қайсар екен, қайтпаған бет.
Бір өзінен он алты ұл туып өсіп,

Соғысып көп қалмақпен болыпты мерт.
Он алты ұлдың бәрін де қалмақ алған,
Мен өтірік айтпаймын сөзді жалған.
Бесім, Қойтан екеуі тірі қалып,
Мінеки, біз солардаң нәсіл қалған.

Ақ жігіт сол Бесімнің бел баласы,
Толықсып бірдей өскен мал мен басы.
Екінші атам аты — Сермұхамед,
Көпжасар — Көпей мағырып өз баласы,

Дүниеде кім қалады, өтпей көшіп.
Құтылмайсың уақыттан жүрген тосып.
Солардың біз қалған бір жұрағаты,
Көпеев фамилиясы — Мәшһүр Жүсіп.

ТАҚПАҚ

(әзіл)

Әліп пенен әп жәт,
Қарамаймын әрмән жат.
Әптиеке пен иманшарт,
Сені оқытқан Қожа-сарт.
Ұға алмасаң балалар,
Басқа келген пәледен,
Деген құлақ садаға.
Зекеті оның құлақ тарт.

Мәшһүр Бұхарда оқып жүрген кезінде Ташкент қаласында шығатын газеттерге өзінің өлең-мақалаларын жіберіп тұрады. Ол уақыттарда газетке сөз беру былай тұрсын, газетті оқудың өзі үлкен күнә, қылмыс, обал, ауыр айып санаған. Осыны желеу етіп Мәшһүрдің өзімен бірге оқыған замандасы Молдағали Құсембайұлы өлеңмен хат жазады:

Мүбәйттай шайырлықпен атың шыққан,
Мың сан акын сіздерден қойдай ыққан.
Самархан, Бұхар, Тәшкен бәрін кезген,
Су жұқпас сүм жігітсің жұртты құртқан.

Жасыңнан сен түрлендің әрбір түрге,
Бұхар келіп қол бердің қандай пірге.
Тоғыз айда дін ғылымын сен бітіріп,
Енді өлең жіберіпсің редакторге.

Уәзипаңыз сіздердің дін шашмақлық,

Қараңғы пенделерге шам жақмақлық.
Мұжауһар уақтыңызды Сезайх қылып,
Айып тұр газеттерге сөз жазмақлық.

Мәшһүрдің жауабы:

Мүбәйттай шайыр болдым заманымда,
Тапталған талай ақын табанымда.
Инедей істің бәрін бітірсем де,
Бойыма су жұқпаған жаманмын ба?!

Мен оқып шыға алмадым биік өрге,
Қол беріп қыла алмадым қызмет пірге.
Албарақат фи алмарақат мазмұнымен,
Кірістім бос тұрмасқа редакторге.

Күйіндің маған бала жаның ашып,
Қажыдық әр өнерден біздер жасып.
Дін шашмақ пайғамбарлар сыбағасы,
Ол жерге не қыламыз тайталасып.

ТАҚЫМЫМ ҮЙРЕНГЕН АТ ЕРТЕ МІНГЕН

Тақымым үйренген ат ерте мінген,
Қоян жыл. Елу жеті жасым үлкен.
Соған, міне, болыпты тап он үш жыл,
Білте майым таусылып, отым сөнген.

Сату, сою жағына жарамаспын,
Жолда жатса көз салып қарамаспын.
Енесінен түңілген жас қозыдай,
Жынысы әйелге — ит тиген арам аспын.

Қан шығармай кесетін ара бар ма,
Жау менен жұт алған жоқ шара бар ма?!

Ұрып таяқ, айтқанмен сөз өте ме,
Босаға ұстап тұратын балаларға.

САЛТАНАТТЫ САРЫАРҚА

Салтанатты Сарыарқа,
Сәулеленген Сарыарқа.
Кең койның кен Сарыарқа,
Сан жеткісіз Сарыарқа.
Суың шекер бал Арқа,
Майда шөбің бал Арқа.
Күрделі биік бел Арқа,

Малы-басың сай Арка,
Төрт түлікке бай Арка,
Маңырап тұрған мал Арка,
Төңірегі төл Арка.

АҒАЙЫН

Аманыңда елжіреп мактайтын да ағайын,
Алыстамай айналып жақтайтын да ағайын.
Ауырыңды жеңіл ғып жоқтайтын да ағайын,
Еркелетіп бетіңнен қақпайтын да ағайын.
Жаман атақ бойыңа тақпайтын да ағайын,
Ашыққанда рақым ғып сақтайтын да ағайын.
Сабыры қалмай сағынып жүретін де ағайын,
Есіне алып елжірей білетін де ағайын.
Мақтағанда мамыққа бөлейтін де ағайын,
Алаңсыз сұрап алыстан жөнелейтін де ағайын.
Сылдыр сөзбен сыбырлап ерітетін де ағайын,
Ұйықтап жатқан жыланды түртетін де ағайын.
Аяқ тайса алдымен көретін де ағайын,
Айтқаныңа қалтқысыз сенетін де ағайын.
Мандайдағы күніңді жоқтайтын да ағайын,
Басыңдағы бағыңа тоқтайтын да ағайын.
Адал айтқан ақылды ұқпайтын да ағайын,
Жаяу жүріп аттыға ұқсайтын да ағайын.
Кем кетікті бүтіндей жүретін де ағайын.
Адасқанда аттарын беретін де ағайын.
Туысқансып түрлі істі көретін де ағайын,
Қылға тізіп қимылды күлетін де ағайын.
Еріксіз ұстап қолыңнан беретін де ағайын.
Жолы болып жортқанда жүретін де ағайын.
Жан қысылса жатырқап үркетін де ағайын,
Көлгірсініп көз жасын сүртетін де ағайын.
Әуел баста аңдамай тартып жүрме сазайын.
Толып жатыр түрлі сөз қайсыбірін айтайын.
Түсінсе түйткіл сөзімді улы тілмен шағайын,
Өскен ордам жамандап жақсыны қайдан
табайын?
Өкпелерге орын жоқ, қараңғы еді маңайым,
Өлмеген ер табады өзгерістің талайын.

ҚАЛМАН МА ӘЛІ-АҚ БІР КҮН МӘШҲҮР ӨЛІП

Қалмай ма әлі-ақ бір күн Мәшһүр өліп,
Жалп етер жетсе қаза шамдай сөніп.

Азырақ іштің шерін тарқатайын,
Қызыл тіл тұрғанында жөнге келіп.

Жүзінде жалған дүние көп сөйледім,
Ақылға үйлестіріп дөп сөйледім.
Дүниеден біраз тұрып біз де өтерміз,
Ат қалсын кейінгіге деп сөйледім.

Мінеді иманды құл алтын тақты,
Бекерге жібермейік білген шақты.
Денсаулық, тіршіліктің арқасымен,
Безедік біраз ғана тіл мен жақты.

Күн батса, қас қарайып келеді түн,
Пенденің толып жатыр бойында мін...

Дүние үшін оқу оқып болған молда,
Болғанда сәлде баста, кітап қолда.
Білгені өз басына пайда етпесе,
Масқара көп алдында болар сонда.

Бұлар сол оқып ұқпай босқа қалған,
Шын болмай, айтқан сөзі болып жалған.
Жұртқа айтып насихатты, өзі тұтпай,
Қазақтың қой мен тайын алдап алған.

МӘШҰРДІҢ СӨЗДІ КИІНДІРІП, ЖҰРТ КӨЗІНЕ ТҮСІРГЕНІ

Айтушы мен болайын, құлақ қой сен,
Сөзде жоқ сен танырлық таңба мен ен.
Болғанда ұшсыз ұзын, түпсіз терең,
Таусылмас, шашсаң қанша, көңіл — бір кен.

Ешкім жоқ таптан озып, шеннен шыққан,
Бос сөзге білімсіздер деннен шыққан.
Білуші зер қадірін зергер болса,
Сөз асыл жауһар сондай кеннен шыққан.

Аузына кейбір жанның қыдыр дарып,
Ие бар тұратұғын кеңес салып.
Болғанда ақыл — дария, ауыз — садап,
Сөз — жауһар, сол садаптан алған жарып.

Тіл деген болат метін өткір келген,
Дал-дал қып қызыл қия тасты тілген.
Қатарлап інжу менен маржан тізіп,
Тигізген ақтан оғын кейбір мерген.

Тізілген аузындағы отыз тісің,
Бола ма тамақ жеуге онсыз күшің?
Назым сөз аузындағы тұрған тістей,
Білерсің тұрса өзінде ақыл-есің.

Кеткен соң тіс орнынан, құны қандай,
Жерде қалар, керек деп ешкім алмай.
Қара сөз сол сықылды ойлағанға,
Суырылар тәтті сөзге тіл мен тандай.

Назым сөз бакшада өскен бау ағаштай,
Жасарып жапырақтары сүмбіл шаштай.
Аузынан кей шаһбаздың шыққан сөздер,
Тойғызар ішпей-жемей ләззатты астай.

Қара сөз тауға біткен тал мен терек,
Басқаға бір отыннан неге керек?
Болмайды сөз болғанмен бәрі бірдей,
Парқы бар сөзден сөздің, болсаң зерек.

Адамның жай жүргенде бәрі теңдей,
Сөз тұғыз шешен болсаң, сөзден мендей.
Сүйкімді назым сөздің екендігі,
Бакшада үлпілдеген қызыл гүлдей.

Келіспес адам өзін жасырғаны,
О да онша емес көтеріп асырғаны.
Үлпілдеп сабағында тұрған гүлдің,
Қара сөз — түсіп жерге шашылғаны.

Таудағы емес едім зор қара тас,
Тас болсам болмас па едім бір тауға бас.
Кім бол, ол бол алушың жоқ болған соң,
Болғаның, болмағаның бәрі бір бас.

Мәлтілдеп қанды жасқа толып көзім,
Барады ішке сыймай айтар сөзім.
Алып сатар боларлық жан жоқтықтан,
Білмеймін екенімді қай тас өзім.

Өттің ғой қоршылықпен, ей, өмір жас!
Жаратқан осылай қып құдайға бәс.
Бір жан жоқ құрыш темір, қу сақтаған.
Кім нанар дегеніме мен шақпақ тас.

Атқанда тигіземін оғымды ақтан,
Оғым көп жонып жатқан тіл мен жақтан.
Өлмегенге қара жер, тиген соң сөз,
Өтірігі жоқ, бұл шын сөз, емес мақтан.

Бақ жұлдыз бәсең тартып туысында,
Нем бар еді жер ұйық қуысында.
Бақырайып екі көзім қалдым тұтқын.
Фелаз шәдадінің уысында.

БҮЛ БІР ТҮРЛІ СӨЙЛЕГЕНІ

Ішінде әбдіренің садап жатыр,
Гауһар бар ол садапта, алсаң батыр.
Ие боп сол гауһарды сақтай алған,
Бір басы неше мың сан жанға татыр.

Болғанда садап жүрек, кеуде — сандық,
Біз қашан ол гауһарды қолдан салдық?!
Кім салып, кім қойғанын біледі кім?
Ісіне күдіреттің аң-таң қалдық.

Қойдың бір құлағынан жүрек кіші,
Бір уыс қанмен толған оның іші.
Ет жүрек жаман үйде қалғандықтан,
Бұзылар өз-өзінен сонан кісі.

Құтылса ет жүректен көңіл аты,
Қандырар құлақ құрышын жазған хаты.
Қолмен жасап аларлық жұмыс емес,
Аспанға шығарсын ба жасап саты?!

Белгілі ат болары құлын-тайдан,
Болмаған құлын тайдай болсын қайдан?
Аспан түгіл өтеді ар жағына,
Күш-көмек келе берсе бір құдайдан.

Бір үй бар басып оны адам кірмес,
Ол үйде бір қапас тұр ешкім көрмес.

Бір құс бар сайрап тұрған сол қапаста,
Дауысы қайдан шыққанын бір жан білмес.

Адамның кеудесі — үй, қапас — жүрек,
Орнаса ол қапасқа көңіл зирек.
Бойынан мұның бәрін тапқан жанға,
Бұл дүние бары-жоғы неме керек.

Жұмысым өлең жазу менің дайым,
Қылмаймын бұ жалғанды тіпті уайым.
Өзімді өз басыммен алдандырып,
Осындай күйге салған бар құдайым.

Көзімнен неге ақпасын саулап жасым?!
Жатыр ғой арзанға өтіп асыл тасым.
Көк пен жер, дәнемемен жұмысым жоқ,
Таусылмай тамашасы бір өз басым.

Дүниемен болып жүрмін мен екіұдай,
Әурелік балалығым бұрынғыдай.
Қараумен өз бойыма күнімді өткіз,
Басқаға көз салдырма, патша құдай.

Қалады-ау анда-санда көңілім кетіп,
Құдайдың шеберлігін тамаша етіп.
Дағдарып дал-дал болып отырамын,
Біле алмай бірде-бірін зейінім жетіп.

Демеңдер: «Миы неге ашымайды?»
Миы өсіп жастағыдай тасымайды?!
Дағдарып дәнемеге ойым жетпей,
Атамын дамыл-дамыл насыбайды.

Бұ сағат табылмайды барсам баршы-ау!
Менікі өз-өзінен шаңқап аңсау.
Емес пе миы ашығап, алжығандық,
Отырып өз-өзінен текке шаршау?!

ДҮНИЕНІ ДОЯБЫНЫҢ ОИЫНЫНА БАЛАП ЖАЗҒАНЫ

Оттай боп қызыл гүлдің көрінісі,
Бұлбұлдың шыдай алмай күйеді іші.
Сайрайды дамыл таппай ауық-ауық,

Дәнеме жоқ оған түсер, хақтың ісі.

Бір жарық түн басына таң атады,
Мейлің Ай, мейлің Күн бол бір батады.
Дарияның толқынындай дүние жүзі,
Толқында тауып тыныштық кім жатады?

Жан біткен әуре боп жүр салын байлап,
Кім беріп тұр кеме мен қайық сайлап?
Аман-есен мың саннан біреу өтіп,
Салы суға кеткендер сору қайнап.

Астына жер, үстіңе көкті жайды,
Күндіз Күнді көр деумен, түн болса — Айды.
Мұның бәрін бекерге жаратқан жоқ,
Білмей қалсан, мойныңа бұл бір пай-ды.

Дойбының тактайындай қылды көкті,
Ай менен Күн, Жұлдыздан тасын тікті.
Күндіз, түнмен ұтысып ойнап қал деп,
Күн де бес жылда бір ай артты жүкті.

Өзге ойынның бұл ойын басы болды,
Ойнай мұны білмеген асы болды.
Жыл да екі болғанда, ай да он екі,
Жиырма төрт дойбының тасы болды.

Ал енді қарап тұрмай баста ойынды,
Түңілумен күндіз-түн қой мойынды.
Тас жегізбей жоқ саған биге шығу,
Тартып қалмай бойынды, аш қойныңды.

Тілімді алсан, қайта түс алып биге,
Ұпайке қыл өзінді тастап иге.
Бер-бердағы тасынды аямастан,
Бір отыршы қасқайып шығып биге.

Аздан жесең, жетеді қолын көпке,
Ешбір ісі жалғанның келмейді епке.
Қорғаладың, ұтылдың, қор болғаның,
Отырумен тасынды сақтап түпке.

Тартынбай соқ ойынды бұзып жарып,
Тас бетіне қарама, кетсін алып.

Бірден үшті жегізсең, тасты аямай,
Отырасың оп-оңай биге барып.

Ойын емей, бұ жалған шын деймісін,
Қалсаң биге шыға алмай үндеймісін.
Биге шығып алмасаң күні бұрын,
Көңілге алған жеріңнен тас жеймісін.

Бұ жалғанмен дойбы ойна, маған нансаң,
Сенен асар ешкім жоқ ұтып барсаң.
Су түбіне кеткенін, қор болғаның,
Қалың көптің көзінше закот қалсаң.

Тас жегізген аялбай биге барар,
Биге барған қақ төрден орын алар.
Не ұтпай, не ұта алмай қалтақтаумен,
Анда жоқ, данда да жоқ құры қалар.

Саки қайда аяғын кейін салар,
Қашан болса омыраулап озық барар.
Тегін бір тас жегізбей отырам деп,
Сараң сорлы закотте ондап қалар.

Қайда барып сөйлеймін сөзімді енді,
Бұл сөзімнен көріндім көпке мінді.
«Берік ұста, берме» — десем, жактым жұртқа,
Кім көрінген алатын онда тілді.

Жер қаз да, тышқан болып жина қорық,
Мұрныңнан қан ағызып күн-түн зорық.
Орынсыз бір тиыным шығып кетсе,
Қалам деп кедей болып аса қорық.

Ін қазып үйден-үйге жаса тесік,
«Тар болсын кіре алмастай кедейге есік».
Жалғыз тал шөп көрінсе тастамай жи,
Белад деп заман жайы әлде нешік.

«Кедейге келсін соқыр, көзің қысық»,
Жұлынып бала-шағаң тұрсын пысық.
Қалады жер астында жиған дүннен,
Бас салса бір тесіктен аңдып мысық.

Жылан бол да кен жастан, алтын жиып,
Кете алмастай, болып жи, көзің қып.

Дүние деген бір пұлдан жинай берсе,
Тыға берсе қапшыққа жатар сыйып.

Жер астында жатыр кен, көңіліне тоқ,
Ішіп-жеуге ол саған бұйрығы жоқ.
Шығып-кіріп жүргенде сен жылтындап,
Абайсызда жайыңды табар бір оқ.

Өзіңе-өзің дөп-дөкей ірісің де,
Жаның өлік, күр сұлден, тірісің де.
Азаптанып дүниені жинай берсең,
Тышқан менен жыланның бірісің де.

Дүние, мен бола алмадым сенімен дос,
Өзіңнің досың тап та, басыңды қос.
Уыстап уысыма тұра алмадым,
Астыңнан ит жүгіртіп, үстіңнен күс.

КҮНДІЗ БЕН ТҮННІҢ АЙЫРМАСЫ

Жалғанның дозакпенен бейіші бар,
Бір күн тыныштық, кей бір күн кейісі бар.
Кейісі дозақ болғанда, тыныштық — бейіші,
Міне, осындай муафық келісі бар.

Таң атып, күн шыққан соң тыныштық қашар,
Бай, жарлы — бәрі отырмай тыпырласар.
Жоқ жүрер кешке ішіп-жер ауқат үшін,
Бай да отырмас бар ғой деп ораза ашар.

Дені сау жан талпынып қыбырласар,
Білінбей кімнің байы, кімнің нашар.
Біреу өзін бұқтырып жер түбіне,
Біреу өзін әуре ғып аспанға асар.

Ақшалы бай жүреді төмен бұғып,
Қолдан кетсе бір тиын жаны шығып.
Көрінген жан бір нәрсе сұрайды ғой,
Деуменен өзін-өзі інге тығып.

Елден-жұрттан дүниесін қашырғаны:
Өзін өзі түнекке жасырғаны.
Кедей байдан тіленіп борыш алғаны:
Өзі-өзінен дарға сол асылғаны.

Бұл дүние құтқармайтын дозақ болды,
Бейнеттіге құрғыр күн ұзақ болды.
Дамыл, тыныштық бір жанда болмаған соң,
Есебі күндіз өзі дозақ болды.

ТҮН ҚАНДАЙ?

Түн болса, алар тыныштық біраз жатып,
Шаршағаннан сілесі әбден қатып.
Қол-аяғын ұйқы — жау жіпсіз буып,
Серейтіп алып соғар табандатып.

Бай, жарлыға — бәріне бірдей ұйқы,
Жым-жырт болар күндізгі ұйқы-тұйқы.
Жан біткен жерге жамбас жабыстырар,
Жалғызы жоқ күндізгі қықы-жықы.

Ұйқыменен болады бәрі де мас,
Мастықпенен жастыққа қояды бас.
Түн — бейіші жалғанның білген жанға,
Тағы мұнда және бар бір дәурен жас.

Көз танысың кез болса көш-жөнекей,
Сүйіп алсаң суырылар тіл көмекей.
Түсін ашпай қояйын ендігісін,
Ағызбайын аузыңнан құр сілекей.

Мұнан да бар қасында жақын дозақ,
Қоймағанмен не керек атын дозақ.
Екі көңіл бір жерден шықпаған соң,
Әр мінезі зәмғарир қатын дозақ.

МӘШҰРДІҢ ӨЗІ-ӨЗІ ЕРТЕГІ ҚЫЛЫП СӨЙЛЕГЕНІ

Шыкпайды ертегісіз жел оңына,
Түсейін жарық алып мен соңына.
Ертесі ерте, ешкісі бөрте күнде,
Бір сұңқар түскен екен хан қолына.

Хан оның балақ бауын алтындатты,
Күнге жарқ-жүрк еткізіп жалтылдатты.
Алғанына қызығып, салғанына,
Талай атты сабылтып, салпылдатты.
Бұл сұңқар бір құс болды, құста бақты,

Хан оған сап алтынан қонырау тақты.
Қант бүркіп ерте-кеште жегізген соң,
Мейлінше алғыр болып ұшып бақты.

Әлінен асты дейді, тасты дейді,
Алып жүру қиын ғой басты дейді.
Аса сыйлап күткенді көтере алмай,
Желігіп хан қолынан қашты дейді.

Әуелеп алғыр сұңқар аспанға ұшты,
Туған жер болып оған көкейкесті.
Аспанға шыққан құсқа жер алыс па,
Ұшқан ұя, мекеніне келіп түсті.

Көзіне ыстық көрініп тауы, тасы,
Қуанғаннан домалап көздің жасы.
Балақ бауды жем ғой деп салақтаған
Алып жеуге жиылды ұяласы.

Жем емесін білген соң күдер үзді:
— Құдай сендей қылмасын, — дейді, — бізді.
Сылдыраған қоныраудан үрейі ұшып,
Жиреніп, тітіркеніп бәрі безді.

— Міне, жоқ салпылдаған бізде аяқ-бау,
Немене шылдыр-шылдыр сұмдық қонырау?
Кет қонырауды байлаған жеріне, — деп,
Бірі ұрсып, бірі түртіп, көбейтті дау.

Бұл байғұс туған жерден кете алмапты,
Елдесіп туысқанмен біте алмапты.
Балақ бау аяғына байлау болып,
Еркімен жем алып жеп түте алмапты.

Сазайын хан қолынан қашып кетіп,
Балақ бау пәле болып, түпке жетіп.
Ортасында ұялас көрген күні:
Иттен қор қып өлтірді жұлып түтіп.

Біледі өз басынан кешкен кісі,
Талай уын жалғанның ішкен кісі.
Жалғыз шала болумен бықсып қалып,
От боп лаулап жаңа алмай өшкен кісі.

Қуғаным бала жастан — ғылым жолы,
Емес пе ғылым жолы — ханның қолы.
Жазасы хан қолынан қашқандықтың,
Ит қорлықпен күнелттің оны-мұны.

Әуре боп алас ұрдық тыныш жата алмай,
Жалғаннан ауыз тұшып нәр тата алмай.
Өзін-өзі ұрлайтын қарақшымын,
Бастас боп өмір бойы түн қата алмай.

Сылдырлап тұрғаннан соң қоңырау зері,
Өлсе маған жолар ма ұятты ұры.
Балақ баудан қорғалап бір ұша алмай,
Қызығынан жалғанның қалдым кұры.

МӘШҰР ЖҮСІПТІҢ АЛПЫС СЕГІЗ ЖАСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ

Түзелер қашан жұрт боп мына қазақ,
Қылмаған кім бар дейсің бізді мазақ.
Кешегі өткен дәуірде тұншығумен,
46. Өлуге өлмесек те, қалдық аз-ақ.

Аяқты бір баса алмай емін-еркін,
Өтті ғой ит қорлықпен өмір, шіркін.
Жүргенбіз өліп қалмай не ғып шыдап,
Қарашы, күдерідей жанның беркін.

Жыландай ысқырумен төгіп зәрін,
Тыныштықпен тата алмады ешкім нәрін.
Көз соқыр, құлақ саңырау болғандықтан,
Біз білдік қызық дәурен соның бәрін.

Алай-түлей ұйтқыған боран соғып,
Ақыл, сезім жылқыдай кеткен ығып.
Кеткен нәрсе орнына бір келмеді,
Күн канша жадырағанмен шуақ шығып.

Бұл жалғаннан біз көрдік дұшпандықты,
Емен талқы ағашпен қысқандықты.
Жынысы әйел мен жас ұлан, кедей тобы,
47. Алып тұрсың еркіндік, бостандықты.

Жүрдік-ау тіріміз деп біз де ұялмай,

Өздігіңнен өлуге жан қия алмай.
Өнер, білім, талапқа жол жоқтықтан,
Хайуанша қаңғып қалдық оқи алмай.

Мен жастан болдым ақын өлең дарып,
Кететін сөйлемесем ішті жарып.
Ауызға ерте ілініп, түстім көзге,
Қылған титтей пайдам жоқ мұнан жарып.

Бай кедейге көрді ме мойын бұрып?
Өмір бойы жем қылды қанын сорып.
Бұл күнде есіктегі жалшылары,
Төре айтты өздеріне төре отырып.

Не боларлық сабаздар жүр ғой өспей,
Өмір бойы желкеден жауы түспей.
Мен көрмесем, кейінгі заман көрер,
Дәметейін түңіліп үміт кеспей.

МӘШҰР ЖҮСІПТІҢ ЖЕТПІС ҮШ ЖАСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ

Жылым — қой, биыл жасым жетпіс үште,
Өң түгіл, маған жалған жоқ қой түсте.
Өткіздім мен өмірді босқа шаршап,
Салумен ақ қағазға шимай кесте.

Жабысты он бесімде өлең маған,
Түстеніп өленші ата қона алмаған.
Бөктергідей босқа ұшып болдым арық,
Бау ашпай, көр балапан түк алмаған.

Көрінгенге мен қызыл болдым түлкі,
Талайдың жаңаланған тымақ, бөркі.
Баяғыша болдың не, болмадың не,
Отырмыз көрген жанға болып күлкі.

* * *

...1928 жылы январьдан бастап науқан шығып, байлар жиған-терген мал-мүлкімен суға кетіп, толқын жұтып тып-типыл болды.

Кедейге үлес болды құнан мен тай,
Теп-тегіс болып типыл құрыды бай.

«Дүние кезек» деген сөз аққа шығып,
Бәрін қылған өзінсің құдайым-ай!

Құдай ұрып бай біткен кері кетті ғой,
Жиған дүние түбіне бір жетті ғой.
Құлақ бұрын шықса да құр салбырап,
Соң шыққан мүйіз өсіп, ер жетті ғой!

Істің бәрі аллаға аян болды,
Сөйлеушіге әңгіме баян болды.
Көзі қимай жинаған бай дүниесі,
Өзіне жылан менен шаян болды.

Бір тамшыдан су жинап дария етті,
Түзу қарап ешкімге бұрмай бетті.
Жел тұрып, толқын қатты тулап,
Жиған бай өзі ғарық боп суға кетті.

Ай, Мәшһүр, туа қастас болдың баймен,
Бай көрінсе, қашушы ең қолат саймен.
Байдың түбі боларын біліп мұндай,
Сөйлесіп қойғансың ба бір құдаймен.

Онан соңғы бір қасың: кожа, молда,
Олармен елдеспедің бұрын-соң да.
Жамандап бас-басына өлең жазып,
Жазған сөзің әр жерде жүрді қолда.

Қажы менен ишандарды түйрей шаныштың,
Бәрінен бойынды аулақ салып қаштың.
Аза бойың тік тұрып осылардан,
Арапшы жек көрсетер бар ма албастың?!

Осымен бәрі бірге деп қатын-бала,
Үйір-шүйір болмадың оған және.
Бұ жалғанда үйлеспей ешкімменен,
Жұртқа жынды дегізген хақ-тағала.

Мың тоғыз жүз, міне, отыз бірінші жыл,
Жылқы кетті, қой келді, мұны ырым қыл.
Қойдан қоңыр заманды көріп тұрсын,
«Қой анасы — бестен» деп, бусайшы бел!

Таусылып сабырым менің түгел бітті,
Аң біткен адал, арам — бәрі кетті.
Орнына арыстанның қалып қасқыр,
Аңға ертті тазы орнына төбет итті.

Орнынан көтеріліп ақылым ұшты,
Қайғы ғам болғандықтан аса күшті.
Қарғалар көгершіннің зікірін салып,
Құдайым дәуірлетті арам құсты.

Көрдің бе көзімізде жас болғанын,
Ерімес жұрттың көңілі тас болғанын.
Көріп тұр көзі жіті қырағылар.
Бас-аяқ, аяқ барып бас болғанын.

Қуат жоқ, қылар бұған күшіміз де,
Ынсап жоқ қылып жүрген ісімізде.
Тізеден басқа басты қояр жер жоқ,
Қасіретпен бармағымыз тісімізде.

Жасымнан өлең еді баққан қойым,
Жақсылар бас қосқан жер — айт пен тойым.
Гүл жүзді, шырын сөзді ерлер кетіп,
Тұрарға жер таппады ақыл, ойым.

Күс біткен қонағына кетті қайтып,
Осындай қыс боларын біздерге айтып.
Таусылып қызыл гүлдер, қалды тікен,
Сайрайды гүлстансыз бұлбұл қайтіп?

Бар еді жақсылармен жақындығым,
Жаманмен ежелден жоқ мақұлдығым.
Кеткен соң ақыл, сабыр қалай тұрсың,
Жөнелді бірге каша ақындығым.

Үйде мүлік өлең болған, түзде — малым,
Баршаға мағлұм болған менің халім.
Кеткен соң ақындығым тұра алмадым,
Құр сүлде денем қалып, жоқ боп жаным.

Тіл қаттым ақындыққа мен сөз бастап,
Шынынмен кеткенің бе мені тастап?!

Ескі дос, көптен қимас жолдас едік,
Жылады о да қайтсін көзін жастап.

— Замана жылдан-жылға болды өзге,
Бір жан жоқ құлақ қояр жақсы сөзге.
Сүйсініп сұхбаттасар жан қалмады,
Менің бар не керегім, — деді, — сізге?

— Соқырлар қайдан білсін көз қадірін,
Танитын жан қайда бар сөз қадірін?
Танысын қарға, бұлбұл қайсысы оңды,
Жамандар білмей жүрген өз қадірін.

Сақтамас, қадіріме ешкім жетіп, — дейді.
— Таусылды бастас кісім бітіп, — дейді.
— Тікенге қонақтауға арланғаннан,
Барамын мен бұл жерден кетіп, — дейді.
Ғаламға жарқырадым шыққан күндей,
Бетімде болмай кіршік жалғыз меңдей.
Басқа жан жарқанаттан болмаған соң,
Қараңғы айсыз болып болдым түндей.
Наданмен өмір бойы жүрдім дауда,
Соғыста, жүрген жандай, қалың жауда.
Біледі астың дәмін ауыз байғұс,
Жүргенде өз басы аман, дені сауда.

Бәрі ауру, жүрген жанның басы катып,
Арбалап бейнет жиып, тыныштық сатып.
Көбінің бұрылуға мұршасы жоқ,
Білмейді бал екенін дәмін татып.

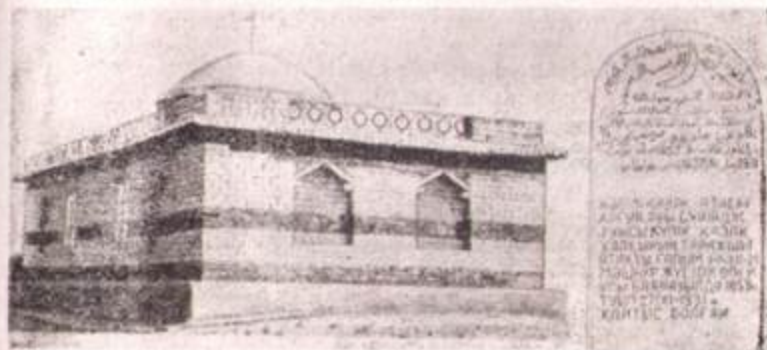
Көп адам сенделіп жүр бостан-босқа,
Ала алмай жақсы сөзден үлгі нұсқа.
Ақшасын шығаруға қимай көзі,
Кісідей кемтар болған қолы қысқа.

Бай қимай, жоқ таба алмай, бос жүр бәрі,
Өлімге бәрі бірдей жас пен кәрі.
Кеш болса бір-біріне айтысады,
— Жұмысың, жүрмісің, — деп, — бітпей әлі?

Таркасады күнде: — Ертең аламыз, — деп,
— Алмасақ құр алақан қаламыз, — деп.
Ертеңі жоқ бір күнге душар болса,

Ойламайды қалай құр барамыз деп.

Бізді құдай бар қылып қойды жоқтан,
Құтылмаймыз тура атқан қалақ оқтан.
Жамандыққа келгенде білгіш-ақпыз,
Құлақ саңырау, көз соқыр — жақсылықтан.

Мәшһүр Жүсіптің мавзолейі.

Денемізге жан берді жарық нұрдан,
Нәпсімізді жаратты күшті зордан.
Қызыл көрсек, шабамыз айлық жерден,
Тіпті пәруай қылмаймыз жайған тордан.

Нәпсі залым болар ма мұндай күшті,
Ерікке қоймай бізді отқа алып ұшты.
Жайған торға шабамыз, бір жем үшін,
Көрсек те торға түсіп жатқан құшты.

Бозбала, бір көрерсің өлім бетін,
Тіл алсаң, өлім бетін көрмей күтін.
Өлімнен күні бұрын күтінбесең,
Бұрқылдап әр тесіктен шығар түтін.

ОЙЛАСАМ ОСЫ БІР СӨЗ ДҰРЫС ЕКЕН*

Ойласам осы бір сөз дұрыс екен,
Деп айтпас мны бар жан бұрыс екен.
Бірі күндіз, біреуі түнде жортқан,
Ай менен Күн өмірдің ұрысы екен.

Біреудің кеш, біреудің ерте уақытын,
Талай жанның басынан алған бақытын,

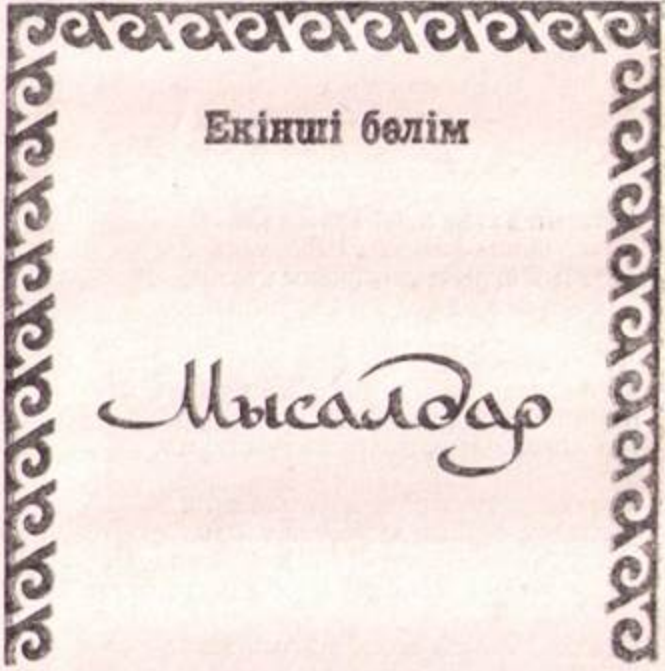
Ұрлап жүрген осы екен ғұмырымызды *,
Патшалардың ұрлаған тәж бен тахтын.

Сықылды қашқан қоян күнім зырлап,
Болмайды қанша айтсам да тұра-тұрлап.
Кеткен күн, өткен өмір қайда десем,
Жүр екен білдірместен бұлар ұрлап.

Кешегі кетіп қалды-ау күнім өтіп,
Айрып алып қала алман, қуып жетіп.
Күні кеше алғаны есінде жоқ,
Ертең тағы келеді жылтың етіп.

* Ақынның осы өлеңі Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қорынан (1170-б. папка, 513-бет) алынды.

Екінші бөлім

Мысалдар

ЖАРТЫ НАН ХИКАЯСЫ

Айтатын дәлел сөзді адам қайда?
Дүние үшін ойлағаны амал, хайла.
Айтайын бұрынғының нақыл сөзін,
Қайырдан аз да болса көрген пайда.

Дүние өтер бәйге атындай желіп шауып,
Шөп шығар тақыр жерге жанбыр жауып.
Бір адам жолаушы боп келе жатып,
Бір сандық жарқыраған алды тауып.

Қуанды алтын ғой деп көрген заман,
Ұқтылды алайын деп соған таман.
Жалтырап жатқаннан соң қолына алды:
«Жоқ жерден кез болды деп қайдан маған?!»

Сандықтың, ала сала, ауызын ашты,
Сап-сары көрді ішінде асыл тасты.
«Көп олажа болды ғой, — деп, — енді маған!»
Шаттанып өз-өзінен судай тасты.

Қуанып, ол сандыққа салды қолды,
Қолына алып еді жылан болды!
Бір сәтте өсіп кетті айдаһардай,
Таппады құтылуға қашар жолды.

Жылан айтты сен қайдан душарластың,
Жай жатқан сандық едім, аузымды аштың.
Тірілттің мені қозғап қолыңа алып,
Құйрығын жатқан жылан өзін бастың.

Қолыңа алдың ойлап нені? — дейді,
— Осынша әуре қылып мені, — дейді.
Ауызға ашылған соң қорек керек,
Жұтамын енді амалсыз сені! — дейді.

— Мекенім менің еді сандық іші,
Жеаламай кетуші еді мылы кісі.
Тынбайтын қолға алғанның басын жұтпай,
Құдайдың бұл әзелден жазулы ісі.

Кез қылды сені құдай маңдайыма,
Бұйрықты болғаннан соң таңдайыма.
Сен менен құтыламын деп ойласаң,
Сыйғызып бұрынғыдай сал жайыма.

Бекітіп бұрынғыдай аузымды жап,
Боламын өсе берсем мен күпі, қап.
Енді сені жұтудан басқа ісім жоқ,
Кәнеки, болысатын кісінді тап!

Қайралып шықыр-шықыр азу тісі,
Қарасы көрінбейді таудан кіші.
Әлсіреп, сасып адам тұрғанында,
Көрінді көз ұшында отыз кісі.

Қуанды берді ғой деп құдай жәрдем,
Табылды бір отыз жан жоқтан, бардан.
Жалынды байғұс жаяу алдын тосып:
— Құтқар деп, мен сорлыны айдаһардан!

Мән-жайын бастан-аяқ көрді байқап,
Айдаһар жолатпайды бәрін жайқап.
Бәрі де көп тұра алмай кете барды:
«Болмас, болмас!» — десіп, басын шайқап.

Келеді қалай жұтсам, саған шамам,
Бастырман аяғыңды жалғыз қадам!
Деп айдаһар ақырып тұрғаныңда,
Кез болды құдай зыдап бір бес адам.

Жалынып оларға да жылап бақты,
Зар тұтып, басындағы мұңын шақты.
— Бір лаж, бұған айла, табыңдар! — деп
Карасып бір-біріне нек қакты.

Бірі айтты: бұл айдаһар емес кіші,
Жиылса, бүтін дүние келмес күші.
Бесеуміз бұған айла, не табамыз?
Біз түгіл түк қылмапты отыз кісі.

Келмейді саған лаж қолымыздан,
Алмайды, берсек, ат пен тонымыздан.
Бұлар да көп тұра алмай кете барды,
— Өзіміз қалмайық, — деп, — жолымыздан!

Айдаһар ақырумен жақын келді,
Өлерін сорлы жаяу анық білді.
«Кеттім ғой су түбіне!» — деп тұрғанда,
Селтендеп бір жарты адам шыға келді.

Басына бір қиын іс түскен шағы,
Тыңбайды жалынудан тіл мен жағы.
«Тал қармар суға кеткен» дегендейін,
Жалынды жан қайласы бұған тағы.

Жарты адам ыңғайланып тұра қалған,
Сөзіне мұның айтқан құлақ салған:
— Айдаһар, айтқаныңның бәрі өтірік,
Нағбаймын мен орынсыз сөзге жалған!

Қыспаққа бұл сорлыны алып тұрсың,
Сен қалайша өтірікке қанып тұрсың!
— Ішінде көздей сандық жатып ем», — деп,
Жоқ жерден бұған пәле салып тұрсың!

Ыңсапқа қарасайшы есін жиып,
Өтіріктен ау жасап, бұрыш қиып.
Көрінген мынау тұрған денемменен,
Жатасың сен сандыққа қалай сыйып?

Нағдырдың талай жанды таңырқатып,
Өтірігін болды әшкере таңдай атып.
Сөзінді әуел маған рас қылшы,
Сандықты қылдың мекен қалай жатып.

Жұлқыды, айдаһарды ашу қысты,
Жұлындай түтін болып аспанға ұшты.
Ұшқыны түтін болып көзге түсіп,
Сандыққа ұшып келіп қайта түсті.

Ойда жоқ жерден ойлап ақыл тапты,
Сандыққа айдаһарды сүйтіп сапты.
— «Бәрекемді, айтқаның рас екен!»—деп,
Сандықтың тарс еткізіп аузын жапты.

— Кұтылдың халас, — дейді, — мұнан аман,
Бұл өзі малғұн еді сондай жаман.
Манайына енді қайтып жолай көрме,
Қарасын анадайдан көрген заман.

— Жүрегім менің корқып, дүрсілдейді,
Сен неткен тайсалмайтын ерсің? — дейді.
— Пері мен періштенің бірісің бе?
Жөніңді айт, жаным, жарты кісім? — дейді.

— Ақымақсың, ақылың жоқ сенің өзің,
Осыған жетпей тұр ма әлі көзің?
Не дейсің, бұл айдаһар дәнеме емес,
Аузыңнан абайсызда шыққан сөзің.

Жамандық алтындай боп түсер көзге,
Қызықты нәрсе жоқ боп онан өзге.
Шығарсаң аузыңнан жаман сөзді,
Қаларсың әр орында жанжал сөзге.

Жамандық қайдан туар, тілден туар,
Әркім де ақыл болса, тілін буар.
Шығарсаң бір жаман сөз сен аузыңнан,
Артыңнан айдаһар боп сені куар.

Оразаң отыз күңгі — отыз кісің,
Бес кісі — бес намазың, білемісің.
Жоқ қылып жамандықты жойылтуға,
Бұлармен дәнемеге келмес күшің.

Қысылды, мен болмасам, шыбын жаның,
Дәрменің қалмап еді, құрып әлің.
Танып қой, танымасаң, мен боламын,
Дүниеде қылған қайыр — жарты наның!

Шықпаған сараңдықтан, бүтін қолдан,
Қалмас ең болса бүтін, мұнша жолдан.
Дүниеде қылған қайыр, ыксаныңыз
«Тар жол, тайғақ кешуде» пана болған.

Бозбала, бір көрерсің өлім бетін,
Тіл алсаң, өлім бетін көрмей күтін.
Өлімнен күні бұрын күтінбесен,
Бұркылдап әр тесіктен шығар түтін.

Жиылса бір араға тамам түтін,
Түтіннің не болатын көрдің бетін.
Қайыр, ыксан, сауапты жарты қылмай,
Қыла гөр күні бұрын соны бүтін!

мәшһүр жүсіптің тырнамен айтысы

Қағазға жазған Жүсіп қалам тартты,
Қайғысы гашықлықтың жанға батты.
Жаз өтіп, күздің айы мизам болып,
Ең алды жыл құсының тырна қайтты.

Қиқулап салды хабар тамам құсқа,
Кітапта құстың тілі болған нұсқа.
Дәуысы құлағыма естілген соң,
Қидім де кебісімді шықтым тысқа.

Қайтуға бетін түзеп салды ғой жол,
Тырна екен жүз елудей бір ауыл қол.
Жұртқа айтып жүрген сөзі мынау болды:
«Біз қайттық, көріскенше, қош-аман бол!»

Ауылдан айналады ұзай алмай,
Жаныңды адам алмас, құдай алмай.
Айналып жүргендігін көргеннен соң,
Бір кеңес қыла салдық шыдай алмай:

— Жаз келіп, күз болған соң қайттың, тырна,
Амандық ел мен жұртқа айттың, тырна.
Келуіңнен қайтуың оңай болды,
Көбекей, не бітіріп, қайттың тырна?

Сөз басы — құдай сөзі, тырна құсым,
Мінеки, қонақ болсан, даяр, құсым.
Елінді жау шапқандай қиқулайсын,
Жанына неден мұнша келді қысым?!

Тырна:

Қосыңнан дауысымды естіп шықтың көре,
Біздерді жолаушы деп сәлем бере.
«Мойны ұзын, анадайдан көреді», — деп,
Сайлаған құс біткенге бізді төре.

Біздерден естір болсан, мінеки, кеп,
Түнде ұйқы, күндіз күлкі көрмедік көп.
Төре боп құс бастаған шағымызда,
Бермедім көпке дамыл: «Болшы, бол!» — деп.

Көп құстың «Жүрші, жүр!» — деп тынышын
алдым,
Көрінсе қайда қара қиқу салдым.
Мақал бар: «Беймазаның түбі — наза»,
Көпке жақпай қаңғырып босқа қалдым.

Тамам құс бізді шетке байлап кетті,
Жамандап бәрі бізді сайрап кетті.
Патшаға самұрықтай арыз беріп,
Бізді тастап, аққуды сайлап кетті.

Сонда мен қапаланып, болдым наза,
Қылғам жоқ ұрлық, өтірік, бұл не жаза?
Айырылып төреліктен қалғанымда,
Қырық күндей жылап хаққа, тұттым аза.

Жөнелген тамам құсты аққу бастап,
Кетіпті керек қылмай бізді тастап.
Сендермен бас қосып жүрмейін деп,
Серт қылдым мен де қастан.

Тұр тауы — Мұса көрген хақтың нұрын,
Бейіштен иманды құл алар орын.
Сертіме сонда қалған жетейін деп,
Ұшамын өзге құстан қырық күн бұрын.

Өз ойым өзгеге теріс, өзіме оң,

Көрмеймін қайда барсам мүз бенен тоң.
Ұшсам да қырық күн бұрын айнымас көп,
Жетуім қалай барсам, тап қырық күн соң.

Мәшһүр Жүсіп:

Кикулап, елеңдетіп, көңілім бөлдің,
Тұсыма құдай айдап душар келдің.
Басыңнан ондай күндер кешкен болсаң,
Не көрдің, бұ жалғанда нені білдің?

Тырна:

Біз келдік шөбі тәтті жерлер бар деп,
Жұртқа айттық: «Қыс келеді, күзем ал!»—деп.
Үстінен әр ауылдың бір айналып,
«Қазағым, жаман болма, жақсы бол!» — деп.

Мәшһүр Жүсіп:

Жыланды үзіп жейсін, екі бүктеп,
Айтасың қныстырып сөзінді ептеп.
Қаңғырып неге келдің сонша жерден,
Тағы да қайттын, айтшы, нені жүктеп?

Тырна:

Ауырттық ұшып-қонып алақанды,
Өткіздік зауза, шілде, сары атанды.
Ыстықта тау саялап, су жағалап,
Өсіріп алып қайттық балапанды.

Мәшһүр Жүсіп:

Деген сөз естілмейді: «тырна шешен»,
Өзің де адал болмайсың жылан жесен.
«Жер ойылар, — деуші едің — басқаныма»
Қайттың ба, жер ойылмай, аман есен?

Тырна:

Біз неге есен болмаймыз ел аманда?
Әркім аман тұрмақшы оң заманда.
Келген дәулет емес пе, кеткен — бейнет,
Өзің де айт: «Халайық тыныш, жұрт аман ба?»

Мәшһүр Жүсіп:

Халайық: аманы бар, жаманы бар,
Көп малдың жүйрігі бар, шабаны бар.
Біреу жылап, біреулер күлген заман,

Жан бола ма таймайтын табаны бар?

Тырна:

Табанды, тұрақтаулы жалғыз құдай,
Бұл дүние бір күн олай, бір күн былай.
Бізде де алдырған бар, шалдырған бар,
Мақұлықпыз біз де өзіндей болған солай.

Мәшһүр Жүсіп:

Сендер құс аспандағы ұшып жүрген,
Жерлерге көңілің сүйген түсіп жүрген.
Қанат жоқ ұшып кетер, біз болмасак,
Сендерге не пәле бар ұшып жүрген?!

Тырна:

Болды ғой «дей бергіштік» міне, сөзің,
Алжитұғын қартайған емес кезің.
«Азажад әл—қаста ғұми әлджәр»
Қазз келсе, — деген бар — көрмес көзің.

Мәшһүр Жүсіп:

Рас, біз көрмейміз, келсе қаза,
Шымылдық—көзімізге күнә, жаза.
Күнәсіз сендер неге көре алмайсың?
Көнеки, жауап берші, бұған таза!

Тырна:

Әдетпен бұл ауылды бір айналдым,
Сөзінді естіп кимай, шыр айналдым,
Қонайын десем маңыңа тіпті ыңғайсыз,
Қылма айып, тұрмады деп, жүре айналдым.

Мәшһүр Жүсіп:

Құс болған сенен мықты сол бүркіт пе?
Кикулап, надан тырна, елді үркітпе.
Ұшсаң да қанша айналып қанатың бар,
Сұраған сөзіме тіл бермей кетпе!

Тырна:

Рас, біз оқымаған Ами надан,
Шүкір, ғапыл емеспіз бір алладан.
Ұстадың не сөзімнен, айтшы жігіт,
Болады надан деген қай түрлі адам?

Мәшһүр Жүсіп:

Надан сол: жаксы пейіл, ісін жойса,
Ішіп-жеп, күр мәз болса, қарыны тойса.
«Алда ғой бәле, дәлел батыл», — деген,
Сөзінің басын айтып, артын қойса.

Тырна:

Қыркүйек — қыстың басы, үш ай күз бар,
Құс жолы көк жүзінде салған із бар.
Ал енді дәлел десен, мен айтайын,
Сүлеймен пайғамбардан қалған сөз бар.

Сүлеймен патша бір күн сейіл құрды,
Жабайы ұшып жүрген тоты көрді.
Көп бала қыл мен жіптен тұзақ байлап,
Тотыны түсірмекке жайған торды.

Тоты құс көреді екен: ұжмақ, тамұқ,
Не барын жер мен көкте — бәрін анық.
Ғақылға өзі дана, шешен екен,
Балалар шыдатпапты тынышын алып.

Сүлеймен тұра қалды жылдам өтпей,
— Ай, тотым, қалай жүрсің қашып кетпей?!
Ішінде балалардың жүргенін бе,
Жерлерге адам бармас ұшып жетпей?!

— Балалар киналады тартып азап,
Таксыр-ау, қаш деменіз мені қажап.
Тор түгіл, оқ атса да ұстасам ба,
Бұларды қылып жүрмін ойын, мазақ.

Сүлеймен естіп мұны кете берді,
Тотыны ақылсыз деп өте берді.
Арада бірнеше күн өткізбей-ақ,
Тотыны ұстап біреу алып келді:

— Ей, таксыр, ұстап келдім бір тоты құс,
Торғайдан түсуі оңай бір добал құс.
Жеп еті жоқ, тұрымтай, қырғи емес,
Керексіз жасайды екен құдай да бос.

— Бұл өзі — Үндістанның құсы, — деген,
— Кісіні көргенім жоқ мұны жеген.

Сатпа, сойма, капаска сал да байла,
Бұған керек сыбаға — осы! — деген.

Тоты айтты: — Өлсем не етті сізді көрмей?!
Төренді қисайттың ғой түзу бермей.
Тақ астында қоймада көп алтын бар,
Алдырыңыз, кетерсіз бәрін білмей.

— Рас, тоты, білемін ақылды ісін,
Анау күн сен тіл алмай, ерегістің.
Ғайыпты болжайтуғын дана екенсің,
Бадырайып жатқан торға неге түстің?

— Мен торға түспейін деп аспанға ұштым,
Сізбен емес, баламен ерегістім.
Жер жүзін өрт алыпты, тегіс күйіп,
Көздей жер сау көрінді, келіп түстім.

Көрінген өрт боп маған сор екен сол,
Бір тосу хактан даяр түр екен сол.
Сау жер болып көрінген титтей ара,
Балалар құрып қойған тор екен сол.

Ілініп қыл мен жіпке қалды аяғым,
Ұмыт боп ойдан шығып сол баяғым.
Далақтап ұшып жүрген бір уыс жүн,
Сендей — жүзік, Мұсадай — жоқ таяғым.

Өлтірсең де қалайын шығарып үн,
Бар ма ойында жүзіктен айырылған күн.
Шикі сүт емгендігің шықты есіңнен,
Әйтпесе мен не десем, дер едің жөн.

— Міне, алтын уыс-уыс құны, — дейді,
— Тұрмайды түкке ет пенен жүні, — дейді.
— Тоты айтыпты деген сөз хат боп қалсын,
Босатып, қоя берші мұны! — дейді.

Міне осындай сөз қалған тоты құстан,
Біз бен сен сөйлескелі хактың қосқан.
Ал, енді риза бол, насихат сол,
Бәріміз тоңбайық, — деп, — қашып қыстан.

* * *

Мәз болып құр атаққа Мәшһүр Жүсіп,
Қаңбақтай домалаған желмен ұшып.

Тотыдай торға түскен біз қаламыз,
Бармақтың көлеміндей жерге түсіп.

Солай деп өте шыққан тамам тырна,
«Қазағым, жақсы бол! — деп, жаман болма!
Кенітсең пейілінді дәулет артар!
Тарылса, бір түсерсің киын жолға!

Мен дағы:

— Қош-аман бол, тырна! — дедім.
— Біз ұтылдык, сен ұттың, тұрма! — дедім.
— Сәлем айт, әулиеге барша жұртқа!
Барсандар, есен-аман Сырға! — дедім.

МӘШҮР ЖҮСІПТІҢ АЛА ҚАРҒАМЕН АЙТЫСЫ

Бала оқытатұғын қоста жалғыз таңертеңгі тәтті ұйқыда жатқанда, ала қарға арбаға қонып алып, қарқ-қарқ деп, мазаны кетіргенде, долданып қарғамен айтысқаны:

Түн ұзап, күн қысқарып, болды қазан,
Бес намаз, жанның бәрі — иман, азан.
Арбаға ала қарға қонып алып,
Қаркылдап ертең ерте кетті мазам.

Тұғырың, қарға, сенің тартқан арба,
Қақсайсың ертеменен жының бар ма?
Немене айтып тұрған былшыл сөзің?
Айт маған анық қылып, ала қарға!

Қарға:

Келмейді тілім сақау, айтқан сөзге,
Фарағат, рақат жазған жоқ-ты бізге.
Қысылып бір жанымнан қақсап тұрмын,
Килігіп қалғандықтан суық сөзге.

Мәшһүр Жүсіп:

Кім тігер сен тоңды деп ақ шатырды,
Болса да көңіл қорқақ, тіл — батыр-ды.
Осынша жұрттың тынышын кетіресің,
Арқаға кел деп сені кім шақырды?

Қарға:

Құс едім жүнім ала, атым — қарға,

Көрінер алтын тақтай маған арба.
Қанғырып қорлықпенен күнім кешкен,
Бейнетке жазды құдай, шарам бар ма?

Мәшһүр Жүсіп:

Ей, қарға, ойын сөзге болма наза,
Қарқылдап ертеңменен алдың маза.
Жалғанда тыныштық саған бермегендей,
Құдайға қылып едің қандай жаза?

Қарға:

Көп құстың мен жаралдым бірі болып,
Қыдырдым бұ дүниені сері болып.
Ұшырап қап Нұқ пайғамбар қарғысына,
Өкіндім жүргеніме тірі болып.

Мәшһүр Жүсіп:

«Қарқылдақ, қара мойын қарға» атандың,
Таңертең қақсаған боп мазамды алдың.
Қалайша қарғысына душар болып,
Айт маған: Не себептен бүйтіп қалдың?

Қарға:

Айтайын, естір болсаң, енді сырды,
Топан боп жан-жануар бәрін қырды.
Арасы жер мен көктің сумен толып,
Алты ай, алтын күндей толқып тұрды.

Кемесін Нұқ пайғамбар тышқан тесті,
«Кім табар сол тесікті?» — деп кенесті.
Тесікті жылан тауып кіріп алып,
Аузына сол тесіктің бүке түсті.

Тесіктен су жібермей жатып алды,
Халайық кеме ішінде аман қалды.
«Берсін, — деп қалағаным, уәде бар»,
— Деп жылан еңбек сұрап қолқа салды.

Бұл хабар жетіп қалды пайғамбарға,
Олардың сөздерінде жалған бар ма?
— Не тілесе, тілегін алсын! — дейді,
— Көңілінде қалағаны мал ма, жан ба?

Мұны естіп жыланға кірді хайла:

— Жалғанда ішпек, жемек жанға пайда,
Тәтті етті мақұлықтан корек берсін,
Кәнеки, еті тәтті мақұлық қайда?

— Жарайды, бұйырайын, алыс! — дейді,
— Іздеуге оны біреу барсын! — дейді.
— Қиямет қайымғаша корек болып,
Жыланға еті тәтті қалсын! — дейді.

Дүниеде жерік асым — жемтік тамақ,
Алдымнан бәрі даяр табак-табақ.
Тауықты кепіл қойып сенімдікке,
Кәнеки, кеттім ұшып далақ-далақ.

Қыдырсам, тартылған соң топан суы,
Қырылған мақұлықтың жасы, қуы.
Жарлығы пайғамбардың шықты есімнен,
Жемтіктің мастандырды мені буы.

Ойыма түссін қайдан маған қайту,
Есімнен шықты қайтып хабар айту.
Жемтікке қызыққаннан алысқа ұзап,
Күдірден асып кеттік арту-арту.
Тауыққа сонда мені: Шақыр! — депті,
— Қанат қағып сол келе жатыр, — депті.
— Ұша алмас осылайша бұл, — деп айтқан,
— Қиямет қайымғаша, ақыр! — депті.

«Шақыр» десе кикулап айғай салған,
Естісін кеткен қарға оны қайдан?
Тамам құсқа бір тауық кепіл болып,
Кепілінен жазылмай кентте қалған.

Қарғаның қайтатұғын мезгілі асты,
Қайдан қайтсын сол тастап жерік асты?
— Сен тауып, сол қарғаны алып кел, — деп,
Жіберген ұшқыр ғой деп қарлығашты.

Қарлығаш жетіп сонда маған келді,
Бірге еріп оқпақ, сона — тамам келді.
— Тәтті екен ненің еті бұл жалғанда?
Білдің бе татып бәрін, қарғам? — деді.

Жоқ қылған патша құдай құстың сүтін,

Болады иманды құл тілге шетін.

— Қарлығаш, қанша жанның таттым етін,
Тәтті екен, — деп мақтадым, — адам етін!

— Япырым-ау, тәтті ме екен адам? — дейді,

— Жыланға болғаны ма тағам?! — дейді.

— Білейін мен иісінен, қалай екен?

Иіскетші аузыңды аш та маған! — дейді.

Сонда мен аузымды ашып, тұрдым қарап,

Тілімді жұлып алды, ақты қанап.

Тілім жоқ енді сөйлер, сақау болдым,

Қарадым сасқанымнан алақ-алақ.

Оқпақ сонда:

— Айтамыз мұны! — дейді.

— Тілінің түсер саған құны! — дейді.

Оқпақтың тілін жұлып, «ох!» дегізіп,

Сонаны ызылдатып қоя берді.

Таласа қарлығашпен мен де салдым,

Алдына Нұқ пайғамбар жетіп бардым.

— Не ғып мұнша кешіктің? — деген шақта,

Қарқ-қарқ деп сөйлей алмай, сөйтіп қалдым.

Пайғамбар қарлығаштан сұрап қанған:

— Сөйлемес қарға тіпті ұялғаннан!

Жолда келе жатқанда маған айтты,

«Шөл-бақа тәтті екен, — деп, — барша

жаннан».

Адамға қарлығаштың іші бүрды,

Жыланға шөл бақадай жем бұйырды.

Атар таң, шығар күн жоқ мен сорлыға,

Қайнатты сөйтіп маған қалың сорды.

— Ей, қарға, үндемейсің, оның үшін,

Тіліңді мұнан жаман тәңірі кессін!

Қиямет қайымғаш, қарқылдап өт,

Әрқашан көкейіңді жемтік тессін!

Қарлығаш мені шетке байлағаны,

Қатты екен пайғамбардың қарғағаны.

Ғұмырыма мирас қалды тұқымыма,

Қалың сор сонда мені айдағаны.

Мәшһүр Жүсіп:

Құдай-ау, әзәзілден бізді сақта,
Алдырма сол дұшпанға өлер шақта.
Мен емес, тілінді алған — өз сазайың,
Ступай, пошел, қарға, баска жакка!

АҢҚАУ АДАМ ТУРАЛЫ

Иесі білер сырын мінген аттың,
Көз жетпес қулығына адамзаттың.
Іш пысып еріккенде күлмек үшін,
Айтайын әңгімесін аңқау сарттың.

Ертемен сарт үйінен шықты дейді,
Бар екен бір есегі мықты дейді.
«Өзімнен кетіп дәрмен шаршағанша,
Есегім, мінбен саған», — депті дейді.

Есегін сарт бейшара жетелепті,
Арасын тау мен тастың төтелепті.
Жолменен жалғыз қаңғып келе жатып,
Куларға кез болыпты өңшең епті.

Адамда ақыл, айла көп-ті дейді,
Әр түрлі білер, кулар, епті дейді.
— Аңқиған ақылы аз, ақымақ сарттың,
Ұрлайық, кел, есегін, — депті дейді.

— Жол үсті, түссек жаман көзге, — дейді,
— Мал жоқ па алсақ мұнан өзге? — дейді.
— Жүп-жуан аяқ-колы дығырдай сарт,
Есегін ұрлата ма бізге? — дейді.

Бірі айтты:

— Мен ол сартқа барамын, — деп,
— Есегін барсам ұрлап аламын, — деп.
— Еріп жүр меніменен, көр қызықты,
Ойлама: колға түсіп қаламын деп.

Аяндап сарт бейшара жолмен жүрді,
Екі ұры — бұ да жаяу соңына ерді.
Бұлармен артындағы жұмысы жоқ,
Ынылдап әшула айтып жүре берді.

Ұрының сонда жетіп бірі барды,
Есектің басындағы ноктаны алды.
Қиді де өз басына кете барды,
Сол жерде есекті алып бірі қалды.

Ұрының есекті алып бірі қалды,
Біреуі еріп сартпенен кете барды.
Есегім жетегімде келеді деп,
Деп қиял, көрместен, сарт ойына алды.

Бұл ұры есекті алған қалды кетіп,
Қарасы көрінбейтін жерге жетіп.
Есек әбден орнықты-ау деген кезде,
Тартынып тұра қалды кекең етіп.

Дүниеде болсаң жақсы, ат қалады,
Ұстадан — тат, молдадан хат қалады.
— Арам өлгір, немеге жүрмейсің?! — деп,
Ажырайып артына сарт қарады.

Қараса сарт артына есегі жоқ,
Есегін мінбесе де көңіліне тоқ.
Қолында нокталаулы бір адам тұр,
Орнында есегінің есектей боп.

Сонда сарт аң-таң қалды аузын ашып,
Болғанға есегі адам жаман сасып.
— Сен өзің неменесің жөніңді айтшы,
Кез болып, маған қайдан болдың нәсіп?

— Мен сенің есегіңмін еріп жүрген,
Екенін менің есек әркім көрген.
Біреуден біреу алып саудаласып,
Өтумен қолдан қолға саған келген.

Мен өзім дәл өзіндей адам едім,
Шешемді көп ренжіткен надан едім.
Жұмсаса, тілін алмай, қарсыласып,
Даракы, бейпіл ауыз жаман едім.

Бір күні шешеммен қарсыластым,
Бетіне жерден алып топырақ шаштым.
Қарғады сонда мені: «Есек бол!» — деп,

Есек боп, амал бар ма, жүре бердім,
Бейнетке неше түрлі көне бердім.
Тәуба қып бір құдайға көп жалынып,
Көңілді, шешемді ойлап, бөле бердім.

Аяды шешем мені ойына алып:
«Балам, — деп, азап тартып, жүр ғой налып.
«Оңал, — деп, — адам болып! — тілек қылды,
Мінеки, болдым адам енді оңалып.

Мұны естіп сарт бейшара кетті шошып,
Адырайып екі көзі зәресі ұшып.
Есегің қолыңдағы адам шыкса,
Мал түгіл кетерсің сен жаннан кешіп.

Үйіне сарт сол жерден кетті қайтып,
Қоржынын ол-пұл нәрсе үстіне артып.
Сөйледі бастан-аяқ катынына,
Әңгіме бастан өткен кебін айтып.

Қатын айтты:
— Ей, байғұс, неткен жаисың?!
Білмеген неге мұны мұсылмансың?!
Мойныңда қанша сенің ақысы бар,
Есек деп талай оны қинағансың!

Қой сойып, құрмалдық бер бұған, — дейді,
— Көп бейнет тарттырғансың оған, — дейді.
Есектен айырылғаны есінде жоқ,
Әйтеуір бұ да білген б...ы жейді.

Өйтті, бүйтті, әйтеуір есек кетті,
Қой сойып, құрмалдық деп, әуре етті.
Есек жоқ ермек қылар сарт байғұсқа,
Отырумен үйде босқа өмірі өтті.

Бір күні қатыны айтты:
— Базар бар! — деп,
— Бір тәуір, жөні түзу есек ал, — деп.
Сарт болған соң, есексіз жөні келмес,
Басқаны ол есектен бакпа мал деп.

Тұрды да сарт басына сәлде салды,
Тастамай нағашысын қолына алды.
Үш жерден орамалмен белін байлап,

Бір есек алайын деп базар барды.

Базарға бұрын да сарт барып жүрген,
Нәрсесін керек-жарақ алып жүрген.
Есегін әнсе күнгі көрді дейді,
Сатуға жорғалатып салып жүрген.

Есегін көргеннен соң білді танып,
Қасына жақындапты жуық барып.
Сыбырлап құлағына айтты дейді:
— Пәлеге тұтылдың ба тағы қалып?

Іштің бе үйге барып арақ? — дейді.
— Болыпсың тағы мұндай харап, — дейді.
— Адам деп тағы сені әуре болсам,
Қалармын дат деп бір күн қарап, — дейді.
— Сен, есек, көп жолама маған! — дейді
— Ренжіттің неге анаңды, надан?! — дейді.
— Кетуің адам болып саған оңай,
Өлсем де жоламаймын саған! — дейді.

Үйіне, айтып соны, қайтып кетті,
Аяңдап кеш болғанда зорға жетті.
Солар да бір қатынға не болып,
Әйтеуір бұл жалғаннан өмір өтті.

Ұқпасқа айтқан сөзім кетер ағып,
Талайды қан қақсатқан тілім шағып.
Базарға бір ешкіні сарт айдады,
Мойнына ешкісінің қонырау тағып.

Және бір есегі бар жетектеген,
Ежелден сарт қой сорды етектеген.
Табаны талқыдай боп жалаң аяқ,
Мініп ап есегіне тепектеген.

Жүрмеді жалғыз ешкі айдауына,
Сорының, енді кара, қайнауына.
Ешкінің мойынында бар ұзын жібі,
Есектің құйрығына байлауына.

Есекке ешкі тіркеп байлап алды,
Екеуін көп жүретін жолға салды.
Алдына екеуінің өзі түсіп,
Аяңдап әшула айтып кете барды.

Біреуі адам, біреуі малдың қоры,
Сарт пенен арылған ба есек соры?
Жолменен жалғыз қаңғып бара жатса,
Кез болды жол үстінде бір ұш ұры.

Бірі айтты:

— Мен бұл сартқа барам, — дейді.
— Ешкісін ұрлап мұның алам, — дейді.
— Бұл сартты аман-есен қоя беріп,
Не қылып тірі болып қалам? — дейді.

— Жарайды, сен ешкіні ал, барып, — дейді,
— Алуың ебін тапсаң, анық, — дейді.
— Сен ешкісін бойыңа сіңірген соң,
Қалайың мен есегін алып, — дейді.

Бірі айтты:

— Кетті бұ сөз ұнап, — дейді.
— Барады сарттың несі курап? — дейді.
— Ешкісін есегімен сендер алсаң,
Алайың мен киімін тонап, — дейді.

Үш ұры осылайша сөз байласты,
Бір сартты тонап алу болып қасты.
Білдірмей арт жағынан бұғып барып,
Біреуі ешкісіне жақындасты.

Ешкінің мойнындағы қоңырауды алды,
Есектің құйрығына байлай салды.
Қоңырау дауысы естілсе, бәрі түгел,
Сөйтіп ұры ешкіні алып қалды.

Жоғалып ешкіні алған кетті көзден,
Құлақтың құрышы канар мұндай сөзден.
Алуға енді есекті бірі ойлады:
«Осы аман кетеді, — деп, — не ғып бізден?»

Бұ жолда сарттан бөтен еш кісі жоқ,
Дауысы бар, қоңырауының, көңіліне тоқ.
Караса бір мезгілде сарт артына,
Есекке тіркеп алған ешкісі жоқ.

— Бұ жануар қайда кетті қашып? — дейді,
— Кетті ме шөлдеп, қарыны ашып? — дейді.
— Кешікпей, келсе керек хайуан өзі,

Қонырауын кеткен екен асып, — дейді.

Ұрының сонда жетіп бірі келді,
— Ешкі сен, — көрдің бе? — деп сұрайды енді.
— Бір ұры алып қашып бара жатыр,
Ішіне мынау бактың жаңа кірді.

— Жерде ме жететұғын жақын? — дейді,
— Есекті мен келгенше, бакқын, — дейді.

Беремін, байлап тұрған ақын, — деді.

«Ұрыны, ешкіні алған, келдім көріп», —
Деген соң сарт асығып кетті жүріп.
Есекті алып, зып беріп бұл жөнелді,
Сарт нанды өтірікке құдай ұрып.

Ешкі мен есек шығып кетті қолдан,
Ер азығы ақымақ пен бейнетқордан.
«Кнімді алам» деуші алдын тосып,
Салар судың бойынан тосты жолдан.

Сарт байғұс олай шапты, бұлай шапты,
Алқынып алғаны сол тырлап қапты.
Ешкі онда, есек мұнда тып-тыйпыл боп,
Адаспай өзі келіп жолды тапты.

Ұрғанын құдай әбден білді дейді,
— Есікке ешкі тіркемен енді дейді.
Мерзімді су алдынан оқтай ұшырап,
Салар судың бойына келді дейді.

Таусылмастай сарт соры — мидай татыр,
Аз болса, оған қосылсын тұзды шақыр.
Екі көзі суда боп етпетінен,
Қарсы алдында көлденең біреу жатыр.

Осынша аңқау сарт сорлы қайдан туды?
— Талай көрген Жакеңмін сендей қуды.
Суға түсіп бірдемең жоғалды ма?
Көзің тесіп барады аққан суды.

— Айтайын, сен сұрасан, менің жайым,
Құл едім қызмет қылып жүрген дайым.
«Ертеңмен ерте тұрып бір қап алтын,

«Келтірі!» — деп жарлық қылған сол
қожайын.

Толтыра бір қап алтын салып едім,
Ұйқыдан өлген сорлы ғаріп едім.
Келгенде осы арықтың жағасына,
Кішкене ұйықтап, тыныштық алып едім.

Түбіме жүрген жанмын ұйқым жетіп.
Көремін байдың бетін енді не етіп?!
Біле алмай не қыларым отырғаным,
Қабымен суға алтыным түсіп кетіп.

Жиренбей кім түседі суға салқын,
Айтамын саған ғана сөздің салтын.
Қабымды судан алып берген жанға,
Бір уыс берер едім қызыл алтын.

Сол жерде сарт ойлады әртүрлі ой:
«Алтыңға ешкі түгіл, алармын қой.
Ешкі мен есегімнің төлеуі үшін,
Құдайдың маған қосқан жылуы ғой.

Суым ғой күнде өзімнің түсіп жүрген,
Басы мен аяғынан кешіп жүрген.
Барсын деп үйге ұялмай абыроймен,
Құдайдың олжасы ғой маған берген!»

Жұлкынды киімінің бәрін шешіп,
Уыс алтын алам деп көңілі өсіп.
Қолдай гөр, я, ер Құбби сұлтаным! — деп,
Күмп беріп аққан суға кетті түсіп.

Түбіне сүңгіп судың барды жетіп,
Алтынды алам ғой деп үміт етіп.
Бұл суда азаптанып жүрген шақта,
Киімін жинап алып кетті жытып.

Сабырлап бір мезгілде судан шықты,
Киім мен кісі түгіл сайтан жоқ-ты.
Ақымаққа адам, сірә, күлер емес,
Өмірінде қарға жемес мұндай бокты.

Ешкі мен есек бірге мана кетті.

Қосылып оған киім және кетті.
Біреуді үйтіп, біреуді бүйтіп алдап,
Құдайым әрбір жанды тентіретті.

Мырзалық жұрттан асқан ноғайда бар,
Шошқаның не қабаны тоғайда бар.
Қазағым, сарт дегенге күле берме,
Қас аңқау сенен басқа со қайда бар?!

СӘЙГЕЛДІ, СОНА, БӨГЕЛЕК ТУРАЛЫ

Сәйгелді, сона менен бөгелек-ті,
Үшеуі халфе сайлап көбелекті.
Мекен-жай, қоныс қарап тұрақ үшін,
Кезіпті дамыл көрмей төңіректі.

Жолдас боп бірі-бірін қимас болды.
Дәнеме ғұмырында жимас болды.
Ұшып — құс, жүгіріп аң бола алмады,
Ешкімге керексіз боп, сыймас болды.

Дүние кезді әркімнен сұрап қоныс,
Желге ұшырып өмірін босқа жүріс.
Ешбір мақұлық маңайына жолатпайды.
Көрмеді төртеуін де бір жан дұрыс.

Жауабы сұрағанға беретұғын,
Соңынан жүгіргеннің еретұғын.
Сәйгелді айтты:
— қонамын деген жерге,
Инем бар етіне кіргізетұғын.

Сона айтты:
— жер бар ма, — деп мен қонатын?
Сөзімді бар ма, — деп, — жан аңғаратын?
Дәрігермін жергілікті хатымгерде,
Банкам даяр бойда қан алатұғын.

Бөгелек ойламайды: мен қалам деп,
— Жеңілмін, биттей желмен қозғалам деп.
— Жыршымын неше түрлі күй білетін,
Тынбастан талмай жағым ән салам! — деп.

Көбелек мақтанады: — шұбармын! — деп,

— Мен ұшпай неге карап тұрармын! — деп.
— Би мен болыс білгіштер қондырмаса,
Қайда мисыз, ойсызға қонармын! — деп.

Көтерді сиыр мұрнын мақтанумен,
Ісі болмай ойланып, сақтанумен:
— Сәйгелді, инең болса, маған келші,
Мүйізім бар шыңылдаған қақталумен.

Үмітім бар тиер деп маған пайдан,
Жұртсың ғой толып жатқан әр түрлі айлаң.
Қона бер мүйізіме түк етпейсің,
Инең түгіл қырық жерден болса найзаң.

Түйе тұрып мақтанды:
— құлақ салың!
Мен емес шыдамы жоқ күйкі малың.
Ничего, банқаң маған түк қылмайды,
Икемге көнбейтін терім қалың.

Тоса берді жылқы да мақтанып жон,
— Менде бар, — деп боранда тоңдырмас тон.
Айғайға дәуірлейтін жыным бар-ды,
Жыршы болсаң, бөгелек, кел, маған қон!

Орын алған ақылының көзінде орыны,
Ес болмай төрт аяқты хайуан құрлы.
Шұп-шұбар боп тұрған соң құмар болып,
Шақырды көбелекті қазақ сорлы.

Сәйгелді қонды сиыр сауырына,
От тисе байқатпайды бауырына.
Шыбын-шіркей боп жонға шығып кетті,
Келуге, қолы тимей, ауылына.

Түйенің қанын келіп сона сорды,
Қайнатты қалай қылып қалың сорды?!
Шарасынан шығумен екі көзі,
Қарсы алдында тұрса да көрмей орды.

Жылқының жыршы үйелер ауызына,
Ем тапшы енді мұның жауырына.
Бөгелек қонар жерін өзі біліп,
Шап етті шап пен қолтық, бауырына.

Әніне бөгелектің мас боп қалды,
Көкіректе, көзінде жас боп қалды.
Ызылдап бір бөгелек жетіп келсе,
Бір мың жылқы іріліп тас боп қалды.

Асындай атасының даяр тамақ,
Тамақсыз ашылмайды бір күн қабақ.
«Оқымзай молда болған тақсыр-ай!» — деп,
Қазекен көбелектен алар сабақ.

Маз болып көркейткенге ат пен тонын.
Тосырайтып ту биедей сыртқы жонын.
«Жетілдік, жетістік!» — деп маз боп қалды,
Көбелек қанатына сүйкеп қолын.

Қазақтың молдасы бар көбелектей,
Жүреді қайда от болса төңіректей.
Дайын жоқ, тұрақ та жоқ, ойсыз, мисыз,
Ұшады, тек жел болса, ебелектей.

Қазақтың хаққа мағлұм білімі азы.
Арсалан, әр қоянды қуған тазы.
Сәйгелді қуған сныр сықылданып,
Жүреді шапқыласып қысы-жазы.

Болады: киім киіп, белін буған.
Өнерден қазақ қолды ерте жуған.
Далаға, қалаға да шапқылайды,
Түйедей тайраңдасып сона қуған.

Талап қып ұмтылмайды не керекке,
Көз салып қарамайды төңірекке.
Шұлғып, қалғып қалады басын изеп,
Тас болған жылқыдай боп бөгелекке.

Сен түспейтін парсы мен араб тіліме,
Ерегессең, ерегес, білме-білме!
Көбелектен жоқ биттей бөтендігі,
Халық қатары жаралған қазақ тіліме?!

ШАЙТАННЫҢ САУДАСЫ

Сөз салып жаза бердім жоқтан-бардан.
Далаға от жандырдым қалап қардан.

Бір накыл, жұртқа тансық жәдігер сөз,
Қазіреті Ғайса рухолла пайғамбардан.

Бос сөзді ауызға алып айтпаймыз біз.
Ынсапты шын құлақпен тыңдаңыз сіз.
Базарға жұрт жниылған келе жатқан,
Лағынға жол үстінде ұшырапты кез.

Қысқа айттым, қылмай мылжың сөзді
ұзартып,
Тыңдаушы кетпесін деп жалқау тартып.
Ол малғұн келеді екен жолмен айдап,
Он қашыр, бес есекке жүгін артып.

— Жаныңа шын сөйлесен пайда, — дейді.
— Дінің қатты, күр тілің майда, — дейді.
Сұрады тақсыр Ғайса тұра қалып:
48. — Барасың лағын, айтшы, қайда? —
дейді.

— Сен шықтың тура жолдан асып, —
дейді.
— Біздерге жол қисығы нәсіп, — дейді.
— Жалпақ жұрт бара жатқан ду базарға,
Барамын мен де қыла кәсіп, — дейді.

— Топыраққа бас ұрмаймын, — деп қылып
ар,
Бұрынғы дәуреніне сен болдың зар.
49. Жұрт барса, тері-терсек, жүн сатады.
Сататын малғұн сенің не пұлың бар?

— Жүгім бар, көрмейсің бе, он бес көлік.
Келемін айуанға артып екі түлік.
Жұрттың тыныштық, бүтінін ойламаймын,
50. Саламын бас қосылған жерге бүлік.

— Қашырды есек пенен танып тұрмын.
Өтірікті шындай қылдың, нанып тұрмын.
Біле алмай артқан жүгің не екенін,
Тамаша, айран-асыр қалып тұрмын.

— Артқаным бір есекке ылғи жалған.
Жалғанда өтірік жоқ мұнан қалған.
Напбасаң еріп бірге көзінмен көр,

Базарға қызығымды қалай салған.

Жүгім бар бір есекке мекер-хайла.
Мұнымнан келтіремін үлкен пайда.
Бір тиыннан он тиын пайда аламын,
Көптің басы қосылған жиын жайда.

Күншілдік бір есекке тиіп артқан.
Жібек, кендір арқанмен буып тартқан.
Базарға мұнан бұрын көп барғанмын,
Жерім жоқ бұл саудадан залал тартқан.

Артқаным бір есекке өңкей зорлық.
Есепсіз мал табамын қылмай ұрлық.
Мен алмай оның малын кім алады,
Иттер бар көріп жүрген малдан қорлық.

Пайдасыз бос орынға жүрмеймін тек.
Көрінген бір жерім жоқ ешкімге жек.
Мастанып артқандықтан тәкаппарлық,
Жүре алмай бара жатыр мынау есек.

- Мұны естіп таксыр Ғайса таң қалады.
51. Көзбен көріп, көңілмен аңғарады:
— Киер киім, ішер ас, тамақ емес,
Керек қып бұларыңды кім алады?

— Базарға айдап барып салсам қатар,
Алдымен жетіп келер алыпсатар.
Түк қоймай өтірігімді талап алып,
О да алдап көрінгенді, дәмін татар.

Көтерме өтірікпен менен алған,
Бар күшін сап олар да сөйлер жалған.
Кім болса бұл заманда сол әкетер,
Қор болып қашан өтірік жерде қалған?!

52. Білмейді ешкім менің улығымды,
Майлық пен көріп бірдей сулығымды.
53. Қатынның ең жаманы ит аң кетер,
Талау мен мекер-хайла, қулығымды.

Закон жоқ мұны жерде қалдыруға,
Оларға өзім ерікті алдыруға.

Білмейтін дәнемені жамаң ұстар,
Мекермен алдап байың нандыруға.

Базарға алып барса не қалады?
Қараумен әр нәрсеге көз талады.
Білетін күншілдіктің қадір-құнын,
Оқыған көп оқуды молда алады.

Шаршарсын базар барсаң басың қатып,
Сөйлеп тұр өз білгенін әркім шатып.
Жұрт билейтін ұлықтар таласумен,
Алады зорлығымды пұлға сатып.

Неге болыс болады малын шашып?
Кашан болып шыққанша жаңталасып.
Текке тиын біреуге кім береді,
Зорлықпенен алмаса үкімі асып.

Қарсы келсе бетіне басын шайнар,
Құнсыз-пұлсыз кедейдің соры қайнар.
Өзі анарып ұлыққа тығар малын,
Ішпес, жемес, шық бермес Шығайбайлар.

- Біреуі ұн, біреу пұттап май алады,
Біреу кой, біреу тайынша, тай алады.
54. Тәкаппарлық «жүгімді» қалтасы мол,
«Жетілген» надандыққа бай алады.

- Томпитып қалтасына жүрген сыймай,
Беруге ешбір жанға көзі қимай.
Алған соң тәкаппарлық сатып менен,
55. *Дүрдиер* өз үйіне өзі сыймай.

Бай біткен болғандықтан қарабауыр,
Арқасы ер салмастан болар жауыр.
Не айтып, не қойғанын білмес өзі,
Тырнадай өзін өзі көріп ауыр.

56. *Сиырдай* қатып жүрер дәл болған құрт.
Көмейде жоқ, бос сөзбен толтырып ұрт.
Еңтігіп желбірейді екі танау,
Семіз деп құр көрумен айтсын деп жұрт.

Жүргенін білмес өзі батпақ, саздап,

Үлкендік айтып қояр аздап-аздап.
Арлан тазы бұтындай бұлтиюмен,
Едірейіп, екі көзі шыға жаздап.

Гайса айтты: — Тоқта малғұн, болды! —
деді.

Айтқан сөзің құлаққа қонды — деді.
— Апарып оны қайда өткізесің,
Он қашыр тиіп артқан пұлды? — деді.

Бұл күнде тіліңді алған жас пен кәрі.
Азған жұртқа боп тұрсың бір ем, дәрі.
Жүгің не он қашырға артып алған,
Немене толып жатқан соның бәрі?

— Ол бір жүк шиыр емес, соны деді.
57. Бұлардан он есе артық құны деді.
— Бұл жерде алушы жоқ, шаршамаймын,
Өткізіп қайтқанда айтам оны, — деді.

Мұнымен шайтан лағын базар барды.
Он бес көлік жүкпенен топты жарды.
Лезде апа-сапа қылды бәрін,
Ұйқы-тұйқы көбейтіп дау мен шарды.

Алдынан алушылар даяр жетті,
Қолдан қолға түсірмей талап кетті.
Қайтқанда тағы ұшырады Рухоллаға,
Мән-жайын саудасының баян етті.

— Бес есек өзді-өзінің орнына өтті.
Жүк еді он қашырда бір ретті.
Артқаным бәріне де тамғ еді,
Біреуін тіленшілер талап кетті.

Иініне ала қоржын салған алды.
Қайыр сұрап, жұрт тынышын алған алды.
Пірге қол берген сопы пірадарлар,
Жұрттан пұл жинап қажыға барған алды.

Бір қашыр жүк бәріне түгел жетті.
Тоғызы өтпей біраз тентіретті.
Қожа, молда, ишандар елді жеген,
Дағдарып тұрған шақта солар жетті.

Ақсақал, қажы, қожа саттым шалға,
Бейнетпен мал таппаған жүріп жалға.
Қожа, молда көтеріп алды бәрін,
Еңбексіз тапқан жұрттан тегін малға.

— Біз үйде қалай шыдап жатамыз деп,
— Мұны алсақ қарық олжаға батамыз
деп.
— Шайтанның көтерме алған бұл тамияты,
Қыдырып үйден-үйге сатамыз деп.

Бұл пұлмен бірі мешіт салмақ болды,
Бірі мүлігіп ишан боп қалмақ болды.
Біреуде шай, біреуде ет қайнатып,
Жұрттан пайда шығарып алмақ болды.

Олардың және айтайын қылған ісін,
58. Кейбіреуі бұлдайды сатып түсін.
Бас-басында бір мүсуәк омырауында,
Егеп өткір қылуға тамия ісін.

Басына дағарадай сәлде салды,
Жұрт қоршап: — Ой, тақсыр! — деп ортаға
алды.
Түлкінің құйрығындай бұлаңдатып,
Құйрығымен сәлденің тапты малды.

Тәспіні жыбыр-жыбыр серпіп тастап,
Надандық қисық, қыңыр жолға бастап.
Онысы — жерге шашқан бидай, тары,
Торғайды келу үшін торғай бастап.

59. Бұлардың қылған ісін қылмайды ұры,
Құйылған кеудесіне шайтан қоры.
Мол қылып жайнамазды жайып салып,
Алғуам, кәл һауамға жайған торы.

Мал табу бәрінің де болып хасты,
Мал сойғыш, мырза болып қазан асты.
Жұрттың басын шынжырлап айналдыру,
Максаты сол: мойнына құран асты.

Тамия үшін түгелдеп қару-жарак,
Надандық жасап алып бұдан арақ.
Тамияның тырнауышы болсын деп сол,

Қажы барып алып келген сақал тарақ.

Қапшығын қайыршылық тоқып алған,
Өнер жок бұлар білмей қапы қалған.
Жұрттан зекет алуды дұрыстауға,
Байлар бала оқытты, жиып жалған.

Бір шай мен бір табақ ет беріп пара,
Үміті сонда қылған бір-бір қара.
Жүзқараның айтам деп арсыздығын,
Қылмайын ақ қағаздың жүзін қара.

Шайтаннан қылды сауда көтерме алып,
Орнына бұлар жүрді, шайтан қалып.
60. Басында бак, үйінде дүние мол,
Алдына жүздеп, мындап малын салып.

Байқамай жазып өттім бес-алты жол,
Еркіме қоймаған соң қызығып қол.
Ақ қағаз, қара сия басын қосып,
Түсірдім жұрт көзіне, риза бол.

Дін қайда, осы күнде ғылым қайда?
Тұрған жоқ анық көңілім бір құдайда.
Лақ, тоқты алам деп жүрген жаннан,
Ойлайсың тиенді деп кімге пайда.

Дүниеден қалған жан жоқ аяп күшін,
Қайраумен шықыр-шықыр отыз тісін.
Айт, тауып, жастанайын босағасын,
Молданы бала оқытқан құдай үшін.

Айтсаң тілді алмайды қатын, бала.
Енді мұны айтамын кімге ғана.
Өзіңді «жынды» дейді, «шайтан» дейді,
Не қылсаң, өзің қылдың хақ тағала.

Бет алдына мен лақтым, ауыз бакпай,
Бетімді жіберген соң ешкім қақпай.
Хақлықта, туралықта тұрамын деп,
Жалғанда жалғыз қалдым жанға жақпай.

Ежелден болып өстім байға өш, қас,
Қожа, молда, ишандар — бәрі бір бәс.

61. Катын бала солармен қабат бірге,
Далада қалған жалғыз мен — тесік тас.

Тас едім жергілікті құдай тескен.
Жалғанда жан емеспін көңілім өскен.
Белгісіз не боларым болдым бір жан,
Кісі боп бір жерім жоқ көзге түскен.

Ел озып шықпасам да өзім қырға,
Айтқан сөзім құлаққа болды сырға.
Сусының қандыраулық болдым кеңес,
Еділ, Жайық, Ертіс пен Су мен Сырға.

Деймісің тесілген тас жерде қалар.
Шам-шырақ хақ жандырған саулап жанар.
Асыл — жасық екенін білмесе де,
Желекке тағу үшін біреу алар.

Дүниеде көрдім бәрін — жұмсақ, қатты.
Бес жаста қалам ұстап жаздым хатты.
Ат беріп, ақша беріп шашқаным жоқ,
Жүзіне жалған дүние Мәшһүр атты.

Бұл атты жоқтан бар ғып тәңірім шашты.
Сөзімді жұрт сырға ғып құлаққа асты.
Бой тұмар басқаларға болған сөзім.
Өзімді қылмас тіпті аяқ асты.

Мен өзім өз сөзіме уанамын,
Ләйлі жоқ, қоржын да жоқ, дуанамын.
Көрінбесем илаһи көрінбейін,
Ешкім керек қылмаса қуанамын.

ТЫРНА МЕН ҚАСҚЫР

Бір қасқыр сапар шекті елден жырақ,
Неше күн таппай азық қалды жарап.
Жемтіктің жақын жерде нісін сезіп,
Қасекен келе жатыр соған қарап.

Қасқырдың кім білмейді қомағайын,
Көңілден жемтік көріп кетті уайым.
Келді де бір сүйекті салды аузына,
Шеткері жырағырақ жатқан дайын.

Кемірді қалыбынша жұтып қалды,
Тамаққа бармай сүйек тұрып қалды.
Қақалып, дем ала алмай сасқанынан,
Алақтап жан-жағына көзін салды.

Кадалды жүрмей сүйек тамағына,
Болмады әртүрлі еткен амалына.
Жанынан күдер үзіп тұрған шақта,
Көзіне көрініпті жалғыз тырна.

Тыرنаны шақырады ишаратпен,
Мен сені жүруші едім тілеп көптен.
Бұрынғы мықтылықты былай қойып,
Жалынып сөз сөйлейді кішілікпен.

Білуші ем әкеңді де тырна сенің,
Жүруші ем кез келген деп тілеп көптен.
Дүниеде сенен артық досым болмас,
Құтқарсаң мені қазір осы дерттен.

Естіп мына сөзді тырна састы,
Қасқырдың тамағына тықты басты.
Суырып сүйекті алып тастап еді,
«Уһ» деп қасқыр сонда көзін ашты.

Құтқарған зор пәледен тырнасына,
Ол бірақ көрсетпеді ықыласты.
Еңбегін бер деп тырна сұрап еді,
Қасекен сау күндегі әнге басты.

Мен саған олжа болар ерің бе едім,
Құтқардың сөзім сыйлап ерінбедің.
«Сыйға сый» деген маған таз басыңды,
Ауызға салып тұрып кемірет ме едім.

Көрінбей жөнел шапшаң көзіме енді,
Түсініп айтқан менің сөзіме енді.
Ашығып неше күндей жүрген қасқыр,
Ұялмас тап беруге өзіне енді.

Естіп мына сөзді тырна састы,
Айтар деп қасқыр олай ойламас-ты.
Садаға бастан құлак деген мақал,
Бейшара жан сауғалап тұра қашты.

Ит жиреніп жеместі біз асадық,
Өрмекшідей ау құрып, тор жасадық.
Он екі қаюан бағып мазаттанып,
Жылында бірін жеумен көп жасадық.

Басы, он екі болды харам,
Ойлап көрсек оның да алтауы «арам»
Ішкен, жеген нәрсені есепке алсам,
Мұныменен боламыз қайтсек адам?!

Өткен күнді түсірсек есімізге,
Жылан, тышқан кетіпті ішімізге.
Өңімізде жиіренбей-қалай жедік,
Шошырлықты көргенде түсімізде.

Кей жаман білмейді өткен өмір жасын,
Анықтап біле алмайды дос пен қасын.
Жанылмасам, жегенім рас шығар,
Жолбарыстың төртеуін мүжіп басын.

Жылан, тышқан кім көрген соны санап,
Кім жүріпті ескеріп қадағалап.
Есепсізден деген бар есек артық,
Сол себепті ескеріп білдім санап.

Мақал бар «Ешкі егіз, ит сегізді»,
Қатса бетін кім баспас көл, теңізді.
Жылан, тышқан аралас жедім бәрін,
Екеуінен шын анық мен сегізді.

Күдай білсін, болғанын әлде нешеу,
Туған күнде анадан тудық үшеу.
Өмір бойы санасам жегенімді,
Адал малдан мен жеппін қойдан бесеу.

Артық емес бұл саннан жылқы, сиыр,
Бір сырлы жок, мекенім болды шиыр.
Жаз кетіп, қоңыр салқын күз болғанда,
Жан біткеннен оңаша қондық қиыр.

Жегенім жоқ өмірімде түйе сойып,
Жүргенімді білмеймін пемен тойып.

Он екі айға бір қоян болыпты азық,
Төрт қоянның жейінші мнын ойып.

Өмірбойы жегенім төрт-ақ балық,
Жемегім бесеу еді құдайға анық.
Хожасынан тауықтың жедім бесеу,
Семіз келді төртеуі, біреуі арық.

Ести берсен, табылар біздерден кел,
Жағанды ұстап шошырсың «япыр-ау» деп.
Қайда жүріп білмеймін жегенімді,
Маймылдан да қойыпның бесеуін жеп.

Бір араға топтанып бас қос, жныл,
Жан болсайшы бұлардан дейтін тиыл.
Шәуілдейтін, үретін жарықтықтан,
Төртеуінен біреуін сойдык биыл.

Мен жиренбей жегенмін соны нағып,
Бойға сіңген тамақ боп қалай жағып.
Посөлкенің қадірлі аюанының,
Төртеуін жеп, біреуін тұрмын бағып.

Мұныменен онайын қайда барсам,
Бұл күйменен не болдым өліп қалсам,
Бар денемде бармақтай дәлелім жоқ,
Ішкен, жеген нәрсеменен есеп алсам.

Анық өзім білмеймін есеп санды,
«Іште жаттың — дейді, — жұрт бес ай
жанды».
Онда мен немен ауқат қылдым десем,
Қорек ғып жаттың дейді қызыл қанды.

Тәңірім бізді қадірлеп жақсы күтті,
Қандай жерден біздерге қоныс етті.
Жарық дүние, жалғанға келген шақта,
Ал дегенде татыппыз шикі сүтті.

Мен өзім өмір бойы тойда жүрмін,
Қырға шыққан жерім жоқ, ойда жүрмін.
Ит жүрегім төзуге бір айланбай,
Ұйтқып соққан борандай ойда жүрмін.

Боталы түйе болды ғой көлігіміз,
Онан басқа бір болмай керігіміз.
Ешқайда жүре алмадық, тұра алмадық,
Жанашыр болмаған соң серігіміз.

Қорадан өлсе шықпас боталы інген,
Бір жанды көре алмадық көлік мінген.
Бет алып екі-үш күндік барсаң жерге,
Бұрылып ботасына қайта келген.

Көлігім бар деп мен жүрмін көңілім
тойып,
Өмір бойы бір жемей оны сойып,
Көзім көріп, қолым бір ұстамайды,
Күні-түні бордақыға байлап қойып.

Қайдан қалдым қызықты мұндай қуға,
Жаным құмар жасымнан әртүрлі уға.
Долтай басым аркалап таудай жүкті,
Апарамын аркалап от пен суға.

Мінсем арып қалар деп ер салмаймын,
Міну жағын өмірде еске алмаймын.
От пен судан аузын бір айырмай,
Бағып суын күтуден бір талмаймын.

Тәңірім бізге беріпті мін деп көлік,
Жергілікті жаратып қылып серік.
Міну түгіл, жүрмеймін жетектеп те,
Соны аркалап жүруге өзім жерік.

Жасымнан мен аркалап қылдым машық,
Болғандықтан боталы түйеге ашық.
Есі-дертім бұл итке кетіп қалып,
Қызығынан жалғанның қалдым қашық.

Енді, міне, картайдым елу астым,
Енді табан алпысқа қадам бастым.
Мен арық та, ол семіз, күнде өсуде,
Қалжырап арқалаудан енді қаштым.

Ауырар деп аяумен мұрнын теспей,
Бота болған бойымен қала ма өспей.
Үлек болды, нар болды, бура болды,
Жата ма қыстауында бұл ел көшпей.

Бұған арба салмадық не жүк артып,
Ноктаны быт-шыт қылар бірақ тартып.
Басын ұстап бір нәрсе қылмақ болсақ,
Шап береді өзіне көз алартып.

Семіртіп бордақыға мұнша байлап,
Артасын атаң басы сен жүк жайлап.
Жоласаң манайына енді бірақ,
Басыңды быт-шыт қылар бірақ шайнап.

Ал енді мұныменен бітпеді ғой,
Мінем десен көресің айт пенен той.

* * *

Бір қарға бес балапанына лашын алып жеп кеткен
үйректің қалған тамтығын алып келіп тастай беріпті.
Сонда балалары бұрын жеп көрмегендіктен шошып ке-
тіп «қайдан алдың» дегенде:

- Үйрек етін же-дағы қарқ бол енді,
Құс жаралған жоқ шығар шешең теңді.*
Анаң байғұс аспаннан іліп еді,
Бір ерні көк, бір ерні тіреп жерді.
- Әуеде ұшып жүрген акку мен қаз,
Шешеке, өтірік айтсаң өмірің аз.
Жанменен атам жеген қан шоқымай,
Есен-сау өтсең игі еді биылғы жаз.
- Әй, балам, мен тіріде не көрмессің,
Қаз, үйректен басқаны бір жемессің.
Шүрегей, жұдырықтай үйрек түгіл.
Аспаннан акку, қазды ілер шешең.
- Ала қарға, сауысқан құстың қоры,
Ақырзамаң болады жылқы жылы.
Атам жеген жынменен қан шұқымай,
Есен ұшсаң игі еді осы жылы.

* Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапха-
насының сирек кездесетін қолжазба қорынан (№ 1170-п. 668-б.)
алынып берілді.

— Қанаттыда үлкен жоқ мен байғұстан,
Салымым бұрыннан-ақ ұшқан құстан.
Қылғалы мұны мекен жиырма жыл,
Балалар сенен бұрын есен ұшқан...

Үшінші бөлім

Қисса

ГҮЛШАТ — ШЕРИЗАТ

Жігітке кұдай берген киын емес,
Болғаным менің акын биыл емес.
Бетіне ақ қараздың салып шимай,
Қиссасын «Гүлшат-Шеризат» қылдым кеңес.

Нәсілім Сүйіндік, елім Күлік,
Жасымнан шыға қалдым өнер біліп.
Ғаріптің жұрт ішінде көңілі өссін деп,
Сөйледім қыз Гүлшатты өлең қылып.

Сөзімді естіген жан ұғып алсын,
Қапалы ғаріптердің мейірі қансын.
«Байғұстың бір сөйлеген сөзі ғой» — деп,
Кейінгі бозбалаға мирас қалсын.

Жүйріктің сөз сөйлейтін келді кезі,
Ойласам дөп-дөнгелек дүние жүзі.
Қыз Гүлшат Шеризатпен ғашық-машық,
Бозбала, енді тыңда қисса сөзі.

Ішімде бара жатыр өнер қайнап,
Кетемін сөз сөйлесем оттай жайнап.
Дүниеге кім келмеген, кім кетпеген,
Қалайық тірлікте күліп-ойнап.

Ертеде бір патша өткен аты Көркін,
Өзіне берген кұдай дүние мүлкін.
Билеген жеті жұртты асып күші,

Тұрақтап кімге тұрар дүние, шіркін.

Уақытында ондай болған патша жоқты,
Жігіттер, әуес қылма бұзықтықты.
Болмаған мұнсыз пенде бұ жалғанда,
Сол патша перзент үшін болған дертті.

Тұрады кімнен өтпей дүние жалған,
Әртүрлі патша Көркін сарай салған.
Келгенше ел ортаға бала көрмей,
Қайғымен бала үшін қапаланған.

Қайғысы патшаның болды қатты,
Үйінде 40 күн тұрмай жылап жатты.
«Құдайдан маған перзент тілендер» — деп,
Жидырған пақыр, мүскін жамағатты.

Құдайға ғарип пенде қылады наз,
Жалғанда кім бар дейсің қайғысы аз.
Кедейдің ол күндегі тілеуі оң ғой,
Катыны патшаның болды буаз.

Патшаға буаздығы болды мәлім,
Аямас шаһи Көркін дүние малын.
«Әр қамалға бір зауал» деген сөз бар
Айтайын қалай болған енді халын.

Әруағы жақсылардың маған жұққан,
Жас едім, қариялардың сөзін ұққан.
Қапалы шат болған соң көңілдері,
Ат мініп шаһи Көркін аңға шыққан.

Он түрлі сайман алған бір басына,
Қырық жігіт жолдас алған өз қасына.
Далада құлан аулап келе жатып,
Килікті қалың орман ағашына.

Жігіттер, естісеңіз сөзім майда,
Сөз есіт қызықпенен осындайда.
Ішіне қалың орман барып кірсе,
Айбатты бір арыстан болды пайда.

Арыстан қарсы алдынан ақырады,
Патша мұны көріп тоқырады.
Ат үркіп арыстаннан жығып кетті,

Күдайдың күдіретіне не қылады?!

Жығылып аттан патша жерге түсті,
Қырық жігіт қашып кетті, зәресі ұшты.
Патша аттан жығылып түскенінде,
Арыстан жағаласып бірге түсті.

Арыстан патшаны басып қалды,
Шошынып патша жаман сасып қалды.
Ақ алмас қылышымен шауып еді,
Арыстан өліп, патша аман қалды.

Қиындық мұндай патша көрмегенді,
Қылышты қысылған соң сермеген-ді.
Арыстан өліп қалды қылыш өтіп,
Ажалсыз патша мұңдық өлмеген-ді.

Жиылып келді бұған нөкерлері,
Құм болып көрмедік деп жігерлері.
Патшаны теңге салып алып кетті,
Ағаштан жасап теңді шеберлері.

Патшаны алып келді теңге салып,
Жылайды мұны көріп халқы налып.
Патшадан әділетті айрылдык деп,
Шуласып, зар жыласып барша халық.

Жиылып елі-жұрты бәрі келді,
Патшаны жараланған көзі көрді.
«Өсиет бір сөзім бар жарандарға» —
Деп патша жылап тұрып жауап берді.

Жылайды жұрты көріп мұндай халді,
Салған соң басқа күдай қайғы-зарды.
Патшаға аса жақын жүретұғын,
Парахзат деген бір қу уәзір бар-ды.

Сөйлейді сөз болсын деп жамағатқа:
— Болдық деп біз болмақшы ақыратқа
Мал-мүлкім, несіз қалған ел жұртымды,
Тапсырдым аманат қып Парахзатқа.

Парахзат, ал қолына мал-мүлкімді,
Таза қыл адамдықтан іш — құлқынды.

Іренжітпей халқыма тыныштық қыл,
Билеп тұр аздырмастан ел-жұртымды.

Аманат саған қойдым малы-жаным,
Билерсің мен өлген соң мүкәмалім.
Халқыма дәл өзімдей әділдік қыл,
Іренжітпей жетім қалған ғаріпларым.

Ей, халкым, риза бол, бәрің маған,
Кешіндер, жерім болса ұнамаған.
Аманат адамдықпен сақтар болсаң,
Парахзат бір сөзім бар айтар саған:

Ел-жұртым, құлағың сал, бұл сөзіме,
Толмайтын күм кұйылды сұм көзіме.
«Орынсыз аңға шығып келемін» деп,
Қапыда іс қылдым ғой мен өзіме.

Дүниеден жиренбестен құрыдым ба,
Түсімді жамандыққа жорыдым ба?
Парахзат, бұл сөзімді қабыл тұтып,
Өзімнің патша болсаң орыныма.

Басыма заман қайғы салып еді,
Көңілімде ойлағаным анық еді.
Ұл туса патша сайла өз орныма,
Қатыным екіқабат қалып еді.

«Артымда буаз қалды ханым» дейді,
«Көп еді-ау жиған-терген малым» дейді.
«Ұл туса хан көтерсең орным»,
Аруағым риза болар менің» дейді.

Халайық, ризамын бәріңізге,
Тағдыр іс келді осылай енді бізге.
Қыз туса, күтіп-сыйлап теңіне қос,
Айтатын сөзім осы бәріңізге.

Ел жұрты күп тыңдады «пәлі» десіп,
«Ұл туса хан сайлаймыз оны» десіп.
«Дүниеден шаһи Көркін өтті» дейді,
Өлімнің тағдыр жазған суын ішіп.

Тағдыр жетіп шаһи Көркін дүние салды,
Парахзат патша болып орнын алды.
Бұл дүние жеті басты жалмауыз ғой,

Жалмаған жақсы-жаман, патша, ханды.

Жаназалап патшаны халқы көмді,
Парахзат қалған елді билейді енді.
«Иесін ит құтырса кабар» деген,
Жігіттер, соған мысал бір сөз келді.

Парахзат патша болып орнын алған,
Аздырған қызыл желдей дүние жалған.
«Хан болмақ өлгенімше артық ғой» — деп,
Көңіліне көп күпірлік шайтан салған.

Ханымның айы жетіп, күні толды,
Осыдан табғалса ханым ұлды.
Патшаның айтып кеткен өсиеті бар,
Ұл туса Парахзатты қоймас болды.

Бұзылды бұрынғыдан ел мінезі,
Ханымның бала табар болды кезі.
«Қалайша патшалықты аламын», — деп,
Парахзат ойға кірді жалғыз өзі.

Ойлайды сонда тұрып бұл ақылды,
Ұл таппай өлтіртейін бұл қатынды.
Ханымды ебін тауып өлтірейін,
Өзіме табайын деп бір жақынды.

Кім шебер, ойлап тұрсам құдай шебер,
Бір құдай салғанына пенде көнер.
Бұрынғы шаһи Көркін қазнашайы,
Бар екен Барыс атты жақсы нөкер.

Шақырған Парахзат қу Барыс ерді,
«Кешікпей тез келсін» деп хабар берді.
Шақырса хан тез кел деп кешіге ме,
Барыс ер сәлем беріп, кіріп келді.

— Келдің бе, шақырған соң Барыс, жаным,
Ақылға болған дана данышпаным.
Азырақ саған айтар бір сөзім бар,
Аянба, менің үшін келсе халім.

Тұз жедің менен Барыс ақтайсың ба,
Жоқ болмаса біреуді жақтайсың ба.

Айтамын құпия сыр саған, Барыс,
Сыйғызып соны ішіңе сақтайсың ба?!

Жұмсаймын бір жұмысқа сені қыстап,
Әдейі мен шақырдым сені қақтап.
Ханымды бала таппай өлтірсеңіз,
Екеуіміз тұрамыз ғой көп жұртты ұстап.

Өлтір жылдам ханымды, бала таппай,
Ұл туса кетер деме бізді қақпай.
Неміз кетіп барады, Барыс жаным,
Екеуіміз өмір сүрсек алтын тақта-ай.

Мінеки, ұқсаң бала, айтар сөзім,
Күшті боп осы күнде тұрған кезім.
Тұтпасаң жасырып айтқан бұйрығымды,
Ойылар сонда бастан екі көзің.

Барыс ақыл ойлайды есін жнып,
Өлтірем деп ханымды неғып қнып.
Аруақ пен тұз жібермес мұны өлтірсем,
Барады бейшараның іші күйіп.

Өлтірмесем Парахзат кек көреді,
Оныменен қоя ма жек көреді.
Жайға мені қоя ма бұл қалыппен,
Не өлтіріп, не бейнет шектіреді.

Жарайды деп уағданы қылып шықты,
Жылап жасқа көздері толып шықты.
Олай-бұлай ойланып қараса да,
Өлтірмекші ханымды болып шықты.

Үйіне жылап Барыс тура барды,
Шақырып бір он жігітін қасына алды.
Жігіттер, бүгін бір іс қылындар,
Бәріңізге, міне, сый, ақша дейді.

Ақшаны, ей жігіттер, алыңыз деп,
Олжаға үлкен батып қалыңыз деп.
Ханымды бала таппай өлтірсеңіз,
Барыңыз, азат болып бәріңіз деп.

Құлдардың қуанғаннан шығып есі,

Бұзылып бәрінің де өні-түсі.
Сау етіп он қара құл кіріп барды,
Ханымның отыр еді ауырып іші.

Ынтық боп «бір жұтсам деп сарымайдан»,
Анық сөз ақ теңгедей маған айдан.
Қуанды өз-өзінен ханым сонда,
Білді деп еш хабарсыз, бұлар қайдан?

Ханым айтты отыр ем ауырып ішім,
Жанымда жұмсайтұғын жоқ боп кісім.
Қиналып өз-өзімнен отыр едім,
Аяқты бір басуға келмей күшім.

Ерітіп қазан-казан сарымайды,
Қылуға жарыс қазан сойып тайды.
Жүріңіз жайлы орынды біз табайық,
Толғақсыз табатұғын жақсы жайды.

Ұстады біреу қолдан, біреу белден,
Біреуі орамалмен ұстап тілден.
Төбеге «хан көтеріп» алып шықты,
Көрсетпей тірі жанға ұрлап елден.

Ақшаны құлдар алған жарайды деп,
Сіз жұмсасаңыз өлтіреміз талайды деп.
Сарайынан ханымды алып шықты,
Сарайда өлтірсек біреу қарайды деп.

Алып кетті далаға он құл ұрлап,
Барыс жүгіріп келеді тұра-тұрлап.
Айтқан сөзін Барыстың тыңдамады,
«Мұны өлтірмей біздерге бар ма тұрмақ».

Құлдарың бір тоғайға алып барды,
Қол-аяғын ханымның байлап салды:
Басын кесіп, қылышпен бір-ақ тартып,
Ағызып жүре берді қызыл қанды.

Солайша өліп қалды ханым бейбақ,
Сұм дүниені болар ма көзі қимақ.
Қалайша өлтірді екен көрейін деп,
Тоғайға келді Барыс жанын қинап.

Дәретін Барыс батыр тамам алды,
Қорыққаннан Парахзаттан обал алды.
Бейшара сорлы ханым не болды деп,
Ханымға келіп Барыс көзін салды.

Көреді қылышпенен бір-ақ тартқан,
Басын кесіп бауыздаудан қаны аққан.
Бір жас бала ханымнан туа сала,
Емшегіне өрмелеп бара жатқан.

Қызыл ханға боялып ханым жатыр,
Өрмелейді емшекке бала пақыр.
Бұған рақым етпес пе мұсылмандар,
Болса да көңілі қатты, дінсіз көпір.

Барыс барды ханымға жақындасып,
Жас бала зар жылайды аузын ашып.
Нәсіпсіз жан құдайым жаратқан ба,
Емшектен сүт шығады судай тасып.

Қүдіретке шек келтірер қандай пасық,
Парахзат өлтіртті ғой қара басып.
Қалтаға гауһар салды Барыс мұңлық,
Баланың жайы-күйі, атын жазып.

«Уақытында туып жатқан көрдім» депті,
«Қорыққаннан Парахзаттан жүрдім» депті.
«Кімде кім бұл баланы асырап күтсе,
Он гауһар мен қарызсыз бердім» депті.

Осылай тастап кетті жазып хатын,
Бала туды, жарандар, өліп қатын...
Барыс қайтып келеді үйге таман,
Кімдерді жоқ қылмаған сұмырай заман.

Бір арыстан сол жерде пайда болып,
Он жігіттің өлтірген бәрін тәмам.
Тамаша қылып Барыс мұны көрді,
Арыстан да көріп тұр Барыс ерді.

Бек қатты қорықты ғой Барыс сонда,
Арыстан өз бетіне жүре берді.
Он жігіт өліп қалды құдай ұрып,
Тамаша қылды Барыс мұны көріп.

Бұлар енді бұлайша тұра тұрсын,
Сөз есті Парахзаттан мойын бұрып.
Парахзат жеті жұртқа патша болды,
Уайымсыз бұл жалғаннан көңілі толды.

Өзінің патша болып тұрған күнде,
Үйінде ұйықтап жатып бір түс көрді.
Түс көрді ұйықтап жатып сонда жаман,
Саласың кандай күйге түрлі заман.

Оянып сол төсектен түрегеліп,
Жоруын сол түсінің біле алмаған.
Оянып түрегелді, таң да атып,
Қорыққандығы түсінен сондай болды.
Айта алмас көрген түсін өзі батып.

Шошынып тұра сала жиды халқын,
Не болар бұл сөзімнің тыңда артын.
Барма екен түс жорушы шақырың деп,
Пақырға ғаріп-ғасыр беріп алтын...

Парахзат ұйықтап жатып түс көріпті,
Түсінде әрбір түрлі іс көріпті.
Көрген түсі көңіліне қатты тиіп,
Жоруын сол түсінің күш көріпті.

Оянып тұра сала жиды халқын,
Түсінер тыңдаған жан сөздің артын.
Шақырып Барыс ерді өз қасына,
Айтады түсте көрген сөздің салтын:

— Түсімде бір айдаһар келді бізге,
Күйдірді шашып зәһәр жүзімізге.
Айбатты өрт қаптап күнбатыстан,
Сол жерде көрінді өлім көзімізге.

Айдаһар бір ақырып ұмтылды ғой,
Көзіне көрген жанның күм толды ғой.
Шәһәр халқын ойлап ем жұта ма деп,
Дүниеден көрген күнім сол болды ғой.

Ешбір жан оған қарсы бара алмады,
Қолына қару-сайман ала алмады.
Бір інжу-маржан сонда көктен түсіп,

Алдына айдаһардың аяндады.

Бір інжу түсті жерге аспан көктен,
Айдаһар мұны көріп есі кеткен.
Жоруы қалайша екен бұл түсімнің,
Білмедім көрінгені не себептен?

Жиылған сол арада үлкен-кіші,
Толыпты кәрі-жасқа үйдің іші.
Ойлайды ақылы дана қариялар,
«Патшаның не болды», — деп көрген түсі

Жориды сонда түсті жариялар,
Жасы үлкен ақылы дана қариялар.
— Түсінің жоруын мен айтамын, — деп,
Барыс ер патшаға берген хабар.

Көрінген айдаһар боп ер екен сол,
Ойланып саған қастық жүр екен сол.
Қолыңнан тақтыңды тартып алар,
Япырм-ау, кім екенін білмеймін сол.

Тұрмайды бір тыныға айтқан сөзің,
Бет жуар қанды жаспен екі көзің.
Дегенің інжу-маржан көктен түскен,
Бір сұлу ғақыл камал болар қызың.

Бір батыр шығар біздің кезімізде,
Өнер жоқ жастан басқа көзімізде.
Нақақтан кісі өлтіріп, қан арқалап,
Әдейі алдық тілеп өзімізге.

Сол қызды алады екен осы батыр,
Тігілер басына оның алтын шатыр.
Осы қыз өлтіртпеске себеп болып,
Өлімнен құтқарады біздерді ақыр.

Бетіне ешбір адам келмейді пар,
Қанша әскер жабылса да қылмайды қар.
Патшалықты қолымыздан тартып алар,
Кен дүние енді бізге болады тар.

Ұмтылса Айдаһар боп біздің елге,
Бір батыр келер деймін осы жерге.

Өлтірем деп ойлайды әуел сізді,
Қоймайды тығылса да көрден-көрге.

Мен білсем, түсіңіздің жоруы осы,
Кетпейді акыр бастан дәулет құсы.
Патшам арты жақсы, ешнәрсе етпес,
Таппаса ханым бір қыз сонан шошы.

Тамам жұрт мұны естіп тарап кетті,
Көруіне жоруы ұнап кетті.
Көңіліне Парахзаттың қорқу түсті,
Жалықпай тындасаңыз, арты нетті?!

Ханымдардың біреуі буаз болды,
Тақалып айы жетіп, күні толды.
Қыз туса көп сүйінші беремін деп,
Парахзат тілемейді перзент ұлды.

Туыпты Ай мысалды бір қыз бала,
Тәғдырдың жақсылығы бұған қара.
Болмағы жақсы-жаман жұлдызынан,
Қыз артық, жаман болса надан ұлдан.

Той қылып тойғызады тамам елді,
Бата қып қағыс қыл деп көз бен тілден.
Беріпті жақсы қатын тәрбиеге,
Тигізбей сақтасын деп күн мен желден.

Молдалар «қыз Гүлшат» деп атын қойды,
Парахзат аямастан қылды тойды.
Ұстаздан сабақ оқып білімді боп,
Тәрбие таза сақтап күтіп бойды.

Бұлайша осы қызды тәрбие етті,
Парахзаттың қайғысы ойдан кетті.
Ақылды парасатпен ес білетін,
Дегендей оннан он бір жасқа жетті.

Хат жазып атасына айтады сөз,
Бұл жерде қапа болып тұрмайық біз.
Бір сарай салдыр бізге жақсы жайдан,
Құлақтар естімеген, көрмеген көз.

Бір сарай сонда патша салдырады,

Әр жерден ұста болса алдырады.
Кірпішінің бірі — алтын, бірі — күміс,
Көргенді таң-тамаша қалдырады.

Гауһардан әр жеріне шеге қакты,
Орнатты тамаша қып алтын тақты.
Қырық кездей шарбағы бар сап алтыннан,
Қылады бейне ұжмақ бұл шарбақты.

Әр жерден накыш өрнек шеге ойыпты,
Қараса тамашасын көз тойыпты.
Бір ұжмақ дүниедегі болғаннан соң,
Жаннат әл-фердаус деп ат қойыпты.

Бұл қыздың заманында асқан шағы,
Ешкімнің келтіре алмас тіл мен жағы.
Осы екен деп ойлайды көрген адам,
Дегендей аты шулы Иранбағы.

Токталып сөзім мұнда тұра тұрсын,
Парахзат қуанышта бола тұрсын.
Баланың не болғанын біз айтайық,
Тындаушы енді бұған мойын бүрсын.

Сол жерде қатын өліп қалды бала,
Өзі аяп қылған рақым хақ тағала.
Бұлақтай қайнап жатыр емшек сүті,
Өрмелеп емшекке ауыз салды бала.

Өлтіріп өңшең жауыз тастап кетті,
Өлі жаннан тірі жан қорек етті.
Ешнәрсе сүттен басқа қорек қылмай,
Талпынып екі мен үш жасқа жетті.

Далбаса әрнәрсеге көңіл қойып,
Жүгініп малдас құрып, жатып-тұрып.
Бір күні бір арыстан душарласты,
Соңынан бұл қалмады еріп жүріп.

Арыстан аң-таң болып тұра қалды,
Жас бала іркілместен жетіп барды.
Құдайым рақым көңіл бергеннен соң,
Аяп кетіп баланы ертіп алды.

Орнына жататұғын ертіп барды,
Алдына жейді ғой деп шикі ет салды.
Жемей бала лақтырып тастаған соң,
Көрген соң жемегенін қайтып алды.

Аңдардың төресі екен бұл арыстан,
Өзі дана, ақылды һәм данышпан.
Шақырған соң алдына келді бәрі,
Аю, барыс, бөрі мен түлкі, тышқан.

— Бұл басқа түсті дейді бір қиын іс,
Бір бала тауып алдым асырауы күш.
Аяп жетім болған соң ертіп келдім,
Ебін тапсаң, айтарлық, міне, жұмыс.

Тышқан айтты: «Көтектің масқарасы,
Адамның сүт емеді жас баласы.
Құлан, бұлан сүтімен асырау керек,
Жоқ болған соң қиын ғой ата-анасы.

Ішкізді алып келіп құлан сүтін,
Бұл баланы асыраудың білді бетін.
Ым менен ишараға әбден түсініп,
Қолынан жейді бала берген етін.

Соңынан арыстанның ерген екен,
Бұйырған тұз-нәсібін көрген екен.
Құланның еті менен сүтін ішіп,
Екі жыл арыстанда жүрген екен.

Бұл дүние қала берген барша жаннан,
Бай, жарлы, төре, кара, патша, ханнан.
Бұлайша арыстанмен бала тұрсын,
Келеді енді бір сөз керуеннен.

Алыстан бір жолаушы керуен көрді,
Арыстан керуенге қарай жүрді.
Соңынан баланы ертіп жақындатып,
Керуенге бар деп енді жүре берді.

Ойлайды енді мұны қосайын да,
Адамзатқа қосып өзім босайын да.
Олар алмаса, алармын өзім тағы,
Бір жерден мұның алдың тосайын да.

Екі жыл арыстанмен сейіл етті,
Кез болып бұл араға керуен жетті.
Жас баланы керуенге косты-дағы,
Арыстан өз жайына жүріп кетті.

Саудаға қанша керуен жол салады-ау,
Баланы көріп түзде таң қалады-ау.
Баласы жоқ екен, «мен аламын», — деп,
Баланы керуен басы қолға алады-ау.

Жияды жұрттың бәрін керуен басы,
Теп-тегіс жиналыпты кәрі-жасы.
Кенесіп ойланады жамияттар,
Баланың кім болды? — деп ата-анасы.

Баланы керуендер тауып алған,
Асыраған арыстанды көріп қалған.
Балаға «Шеризат» деп ат қойыпты,
Әйтеуір алдық қой деп арыстаннан.

«Шеризат» деп баланың атын қойды,
Бұл іске қожә Сағит көңіл қойды.
Молдаға оқытуға мұны беріп,
Білгізді Шеризатқа ақыл-ойды.

Бес жасында оқиды әліп-биді,
Жетім қалған байғұсты тәңірім сүйді.
Жеті жаста бұл бала болды ғалым,
Балаға қожә Сағит көңілі толды.

Жетіпті Шеризат бала он жасына,
Жетіліп оқып жүрген молдасына.
Әр түрлі өнерлерден өрнек алып,
Алланың батып үлкен олжасына.

Он жасында оқуға болды жетік,
Бағдат шәһәрін жүрді сейіл етіп.
Ойынға батырлықпен не істемейді,
Асатын қандай жігіт мұнан өтіп.

Он төрттен он бес жасқа Шеризат жетті,
Көп керуенмен саудаға жүріп кетті.
Жол жүріп, сапар шегіп көп керуен,
Түбінен Шын-Машынның керуен өтті.

Көп керуен Шын-Машында тұра қалды,
Кенесті «қонайық» деп құра қалды.
Патшадан біраз күнге орын сұрап,
Тағы да сауда қағаз сұрап алды.

Патшадан сонда сұрап елші келген,
Ажалы жетіп тұрған бір сұр мерген.
«Керуендер елдеріне айтсын» деп,
Жай берді шарбақ алды құрық жерден.

Ішінде көп керуеннің Шеризат бар-ды,
О-дағы қосын тігіп жатып алды.
Шарбағын Фердаустың көрейік деп,
Он жігіт жолдасы бар даярланды.

Мойнына салды мылтық аң атарға,
Он жігіт алтынды ер бір қатарда.
«Аң аулап келеміз» деп шықты түзге,
Әр жерден нәсіп болса дәм татарға.

Он жігіт жолдасы бар Шеризат ердің,
Қозғалтар жүрсе бойын қара жердің.
Фердаус шарбағына душар келіп,
Көп жақсы тамаша етті көрген жерден.

Ойлайды бұл Фердаус кім шарбағы,
Бұл шығар ұста соққан Иранбағы.
Кіріп ішін тамаша қылар ма еді,
Бұларға түседі енді қайғы-дағы.

Үрікпей-қорықпай жүріпті оңашада,
Шарбақты көріп бәрі тамашада.
Сонда Гүлшат шығыпты сахараға,
Жіберу тілдестірмей ұнамаса.

Шеризат он жігітімен Фердаус шарбағын тамашалап жүргенде
қырық қызымен Гүлшатты көріп, жолығуға құмарланғаны. Гүлшат
қыз шарбақ күзетшісін жіберіп, Шеризатты шақыртқаны. Гүлшатты
сипаттап сөйлеуі:

Гүлшат сынды қара көз,
Қалам қасты нұрлы жүз.
Ақ бетіне пар келмес,
Сарт тоқыған аппақ бөз.
Ұзын бойлы, қыпша бел,

Тал бойында бір мін жок,
Шыны айианың көзіндей.
Түзу ағаш құрған тез.
Тысқа шықты бұралып,
Тал жібектей оралып.
Айдай балқып нұрланып,
Жұрт көзінен ұрланып.
Әбжыландай толғанып,
Ақ орамал қолға алып,
Бар сәулетін құрынып,
Жын соққандай ұрынып.
Құс болып көкке ұшқандай,
Аяғымен басарға,
Қара жерді ерініп.
Кер маралдай керіліп,
Оймақтай аузы бүріліп.
Алтайы қызыл түлкідей,
Токсан түрлі құбылып,
Тысқа шықты көрініп.
Тартқан сымдай бармағы,
Сап күмістей тырнағы.
Сұлулығы санамдай,
Хатшылар қиған қаламдай.
Ондай жан жоқ ғаламда-ай,
Ұжмақтың қор қызындай.
Жылқының шаңқан бозындай.
Айдын шалқар көлдегі,
Иілген аққу-қазындай.
Қараған жан үніліп,
Шыбын жаннан түніліп,
Көреміз деп ентелеп,
Мойнынан шайтан жетелеп,
Бір-біріне соқтығып,
Сасқанынан сүрініп.
Шықты бір Гүлшат далаға.
Сахара майдан араға.
Қырық нөкерлі хандайын,
Аққу кұстай бөлініп.
Не түсед деп көзіме,
Ынтық болсын халық деп,
Басып кеткен ізіме.
Үйден бір шығып жөнелді,
Көргеннің көзі кенелді.
Табысатын жер болса,

Еркін туған ер болса,
Қиын емес оңай-ақ.
Өзінен өзі беріліп,
Офицердей әсеммен,
Асықпай-ақ бәсеммен,
Тәңір берген екі аяқ,
Бір басарға ерініп.

Көп қызбен Гүлшат шықты айдалаға-ау,
Қарасып жан-жағына көз салады-ау.
Алыстан Гүлшат сұлу көзі түсіп,
Шеризатты көріп сонда таң қалады-ау.

Шеризат та қыз Гүлшатқа салды көзін,
Көрген соң толықсыған айдай жүзін.
Армансыз болар еді деп айтты,
Құшақтап сүйсе қысып ару жүзін.

Көзіне қыз Гүлшаттың Шеризат түсті,
Ғашықтық оты жанып күйдірді ішті.
Сол жігіт көзге түскен келер ме деп,
Қайғысы Гүлшат жанның болды күшті.

Қыз Гүлшат енді ойлайды ғашықтықты,
Қызығы көріп жүрген ойдан шықты.
Армансыз соны құшсам болар ем деп,
Көңіліне басқа дүние алмас тіпті.

Адамға ғашық деген бәле екен,
Аллаға жасырынсыз мәлім екен.
Бағбан шал қыз Гүлшаттың күзетшісі,
Қасында сол уақытта дайын екен.

— Ей, бағбан, алтын-күміс берейін деп,
Өзіңді жақсы сыйлап жүрейін деп.
Жігітті анау жүрген шақырып кел,
Кім екен, мен жолығып көрейін деп.

Бағбан бір ақсақал адам екен,
Күзетіп Фердаусты қылған мекен.
Не қылса да бағбанмен ақылдасар,
Іс қылмас Гүлшат сұлу мұнан бөтен.

— Ей, Гүлшат, атаң білсе болар қиын,
Не етесің, шақырғанмен жәйі-күйін?

Шақырып көңілің үшін келтірейін,
Шырағым, ақы алмай-ақ жалғыз тиын.

Жіберді жылдам келсін біздерге деп,
Неткен жан шығып жүрген түздерге деп.
«Білгейсің жөнін сұрап елі-жұртын,
Сөз айтып, жөн сөйлесіп оларға» деп.

Бағбан байғұс барады маң-маң басып,
Шеризат сәлем берді жақындасып.
Сәлемін жастың берген құп алды да,
Отырды бір-бірінен жөн сұрасып.

— Далаға шығып жүрсіз не себепке,
Көрген сон сұрамасақ біздерге еп пе?
Ханының қай шәһәрдің баласысыз,
Әдейі келіп едім жөн білмекке.

Махбұздың қандай атты сіз құлпысыз,
Қандай бағы Иранның бұлбұлысыз.
Асылыңыз төре ме, ханзада ма,
Бұлбұлдың алып жейтін қай гүлісіз.

Жігітсін әжептәуір өзің жаным,
Келесің қай шәһәрден жаным өзің.
Барасың сапар шегіп енді қайда,
Біздерге баян қылшы, балам, сөзің.

— Мен өзім ер емеспін елден асқан,
Жаманға жан емеспін жақындасқан.
Хан да емен, төре де емен, қожа да емен,
Керуенмін ел аралап мал алысқан.

Сұрасан, шәһәріміз еді Бағдат,
Атымды сұрасаңыз дейді Шеризат.
Иесі жер мен көктің бір құдай ғой,
Сөйтсе де кімдікі еді мынау шарбақ?

Енді жөнін сөйледі бағбан тұрып,
— Сұрасаң есті жігіт мойның бұрып.
Бұл шарбақтың иесі — Гүлшат сұлу,
Сахраға шығып жүрген сейіл құрып.

— Ажал деген қаршыға, адам жемдүр,
Пейлі тар сараң байдың аты кімдүр.
Қандай жан Гүлшат деген мұның өзі,
Шәһәрі патшасының аты кімдүр?

Бұл дәурен бастан өткен қайтып келмес,
Жаманды үйде жатқан адам білмес.
Ей, ата, жасырмастан шыныңды айт,
Шарбақтан адам көрдім өзім теңдес.

— Парахзат бұл шәһәрдің патшасы,
Шарбақтың гауһар, болат босағасы.
Қорғаны өрт келмеске сап алтыннан.
Ғаламнан асып тұрған тамашасы.

Біледі Парахзатты дүние жүзі,
Ақылмен жеті жұртты биледі өзі.
Бір басын миллион ұлға бағалайтын,
Сұрасаң осы Гүлшат жалғыз қызы.

Бұл шарбақ Гүлшаттікі, ешкім де емес,
Жайын жүр, құрбысы жоқ келмей теңдес.
Алпыс екі айлалы ол бір түлкі,
Ей, балам, сұрағанмен күшің келмес.

Бағында Фердаустың ол бұлбұл құс,
Құр көңіл далбасалық бір көрген түс.
Бұлбұлы Фердаустың теңдесі жоқ,
Мен білсем, дәл өзіндей жігітке өш.

Мен айтсам әңгімемді көңілің қош,
Көрінгенге айтпағын әңгіме бос.
Мысалы, теңіздегі ол бір гауһар,
Ал тауып ақыл-қайрат, қуат пен күш.

— Сөзінді, атам, айтшы ойлап қана,
Асықпай-ақ ақырын жайлап қана.
Басқа қару-айланың керегі не,
Бір айкассам болмай ма ондап қана.

Бес күндік өмір-керуен ерте-кеш пе,
Түлкісі Фердаустың кісіге өш пе?
Көзіме бір көрсетсең сол түлкіні,
Өлмек түгіл, жеп қойсын, ара түспе.

Атқан аңым шарбаққа кетті кіріп,
Кіре алмадым соңынан мен бірге еріп,
Керек деген нәрсенді алшы менен,
Қансыратқан аңымды алып беріп.

— Кедей емен, өлмелі таңсық малға,
Жағымдымын күзетші өзім ханға.
Жырылмай шын оғыннан кеткен болса,
Өліп жатса ұстатпас мендей шалға.

Сарайдың айналасы алтын, күміс,
Зүбәржат терезесі гауһар тегіс.
Кетсеңіз қонақ болып құп болады,
Болмаса бір асығыс үйде жұмыс.

Бұл сөзге Шеризат бала мойнын бұрған,
Гүлшатқа ғашық болып көңілі тынған.
Бағбанмен бірге жүріп келе жатыр,
Ақсұңқар құтылар ма жайған тордан.

Келіпті Гүлшат бала көрген жерге,
Қасында он жігіті о да бірге.
Қыз Гүлшат түрегеліп құрмет етті,
Шығарды кілем жайып, бәрін төрге.

Бұларға Гүлшат қойып махаббатты,
Алдына ас келтіріп балдан тәтті.
Жемістер дастарқанда неше түрлі,
Жеп қараса, бірінен бірі тәтті.

Ас жесіп қайтпак болды енді бұлар,
Пендеге не қылса да құдай қылар.
«Бүгін біздерге қонып кет» деп,
Шеризатты Гүлшат сұлу алып қалар.

Шеризат қалды, өзгесі бәрі кетіп,
Құп сыйлады қыз Гүлшат құрмет етіп.
Дүниенің шын рақатын көрген екен.
Мұратқа екі байғұс сонда жетіп.

Екеуі ойнап-күліп қызық көрді,
Аралап шарбақтарды бірге жүрді.
Жатқаны күні-түні жылы қойын,
Біраз күн Шеризат бала сонда тұрды.

Жәрдем бер қадір сұхбан тіл-жағыма,
Бір нұқсан болмағайды ер бағына.
Бір жігіт шыр айналып жүреді екен,
Гүлшаттың күзетшісі боп шарбағына.

Гүлшатқа о да ойында ғашық екен,
Ғашықтық ол уақытта машық екен.
Күзетшілік ойламай дәрежесін,
Отты көрсе балқыған жасық екен.

Шеризатты бірге жүрген көзі көріп,
Күншілдік сол көңіліне кеткен кіріп.
Жаманның қайда болса әдеті ғой,
Патшаға білдіріпті хабар беріп.

— Ей, тақсыр, Гүлшатқа ерген қырық бір
нөкер,
Мен айтсам, көңіліңізге қатты келер.
Қызыңыз бір жігітпен қосылып жүр,
Наибасаң көріп келсін кісі жібер.

Парахзат есітеді қыздың жайын,
Басты деп қандай сұмдық көңіл майын.
Шақырды Алмас, Қоймас екі алыпты,
Болғанда бірі айдаһар, бірі жайын.

Шығыпты Алмас, Қоймас жарлық алып,
Айдаһардай ақырып қаһарланып.
Қасына жүз әскерді ертіп алып,
Шарбақтан жігітті ұста жылдам барып.

Жазасын келгеннен соң мен берейін,
Кім екен сол жігітті бір көрейін.
Біздерге біреу келді хабар беріп,
Оны мен ақыретке жіберейін.

Келеді Алмас, Қоймас күліп ойнап,
Айбатты арыстандай көзі жайнап.
Алдына қақпасының келіп тұрып,
«Шақырды кім бар мұнда» деп айқайлап.

Бұларды көрейін деп бір қыз шықты,
Екеуін көргеннен соң қорқып кетті.
Ол жерге қорыққанынан кіре жаздап,

Бір ауыз сөз, дәнеме айтпас тіпті.

— Шығыпсыз көп қызбенен Гүлшат түзге,
Бір жігіт жолықты ғой келіп сізге.
Патша алып кел деп жарлық етті,
Жігітті жылдам жібер енді бізге.

Гүлшатқа бір қыз барды жылдам басып,
— Кіргелі Алмас түр деп есік ашып.
Атаңыз жіберіпті алып кел деп,
Қыз Гүлшат мұны естіп қалды сасып.

Гүлшат тұрып жігітке кеп айтады,
Ақылын өзі білген көп айтады.
— Сіз мұнда жасырынып отырыңыз,
Атама өзім барам деп айтады.

— Бұл сөзді не деп айттын, Гүлшат,
япырым-ай,
Ала алмас Алмас, Қоймас батырың-ай.
Тумақ, өлмек екеуі тағдыр ісі,
Мен қорқып отырмаймын жаркыным-ай.

Қасыма келе алмайды менің олар,
Қандай жан мені жеңіп байлап алар.
Қуанышым — көзім нұры қайғы жеме,
Өзімнен артық емес бозбалалар.

Елімнен шығып келдім өз бетіммен,
Халқыма жағушы едім қызметіммен.
Келсе де жүз мың әскер жұмыс емес,
Жатамын жасырынып не бетіммен.

Ал, тұрып Шеризат бала қалқан алды,
Басына дулыға мен сауыт салды.
Қыз Гүлшат сусын-шарап оған берді,
Шеризат ішіп соны мейірі қанды.

Жаксыға жаман адам жанасар ма,
Жамандар жаксы болсаң таласа ма?
Шеризат айтты сонда қыз Гүлшатқа,
— Қарап тұр, енді қызық — тамашаға.

Көп қызбен Гүлшат шықты түзге тамам,

Қолына қару-сайман алды тамам.
Түр екен қақпа алдында Алмас батыр,
Қоймас та тыста тұрып дайындалған.

Алмас түр өткір қылыш байлап алып,
Қаруын өткір қылып қайрап алып.
— Тезірек кел, қашкын, деп ақырады,
Барам деп патшаға байлап алып.

Алмас батыр Шеризатқа барды жетіп,
Қолында қылыштары жарқ-жүрқ етіп.
Қаһарланып Алмасты Шеризат шапты,
Өзі түгіл, атынан кетіпті өтіп.

Сыйынып Шеризат тұрды бір құдайға,
Адамзат тәубені іздер көңіл жайда.
Жығылып екі бөлек Алмас түсті,
Судай боп ақты қаны жатқан жайға.

Қалыпты Алмас өліп сол арада,
Тамаша қылды қыздар дүр дараға.
Алмасты екі бөліп тастаған соң,
Шығады әлемденіп айдалаға.

Ашуланып сол жерде Қоймас келді,
Күші жетсе шокпармен ұрмас па енді.
Мын жаныңнан бір жаныңды мен қоймаймын,
Иманыңды айта бер, жігіт, енді.

Жамандарға өлімді еп көргенмін,
Төс майын жамандардың жеп көргенмін.
Не былшылдап сөйлейсін, кара қарғам,
Сендей есер немені көп көргенмін.

Ақырып Қоймас батыр ұмтылады,
Қолымнан қандай жан деп құтылады.
Килігіп Шеризатпен жолыққан соң,
Болмады екпіні әуелгідей, тоқырады.

Әуелі қылышпенен Қоймас шапты,
Басына Шеризат бала қалқан жапты.
Қалқаннан өтіп қылыш басқа тиді,
Сонда да құдай сақтап аман қапты.

Ер Шеризат ашуланып бұ да шапты,
Жан қамын Қоймас батыр қылып бакты.
Қоймастың тау денесі қақ бөлініп,
Түп-тура жаһаннамды жаны тапты.

Шеризат қырды әскердің енді бәрін,
Жүз жігіттің басына төкті зәрін.
Қойға кірген аш бөрі сықылданып,
Жок қылыпты сол жерде баршаларын.

Өрттей қауға кірген жандырады,
Қалың қарды басына жаудырады.
— Патшаға хабарымды айта бар деп,
Жүз кісіден екі адам қалдырады.

Қырылып жүз жігіттің бәрі жатты,
Таң қалды көріп қыздар Шеризатты.
Батырдың көңілі ашылып басылсын деп,
Жыр-жырлап сонда қыздар ғазал айтты.

Қыздардың Шеризатты мақтап айтқан жырлары:

Ашылған гүл солар ма,Басына бұлбұл қонар
ма,
Құдай берген дәулетке,
Келіп тұрмын нәубетке,
Пенденің көңілі тола ма?!

Ешбір дүние ғаламда,
Бұрын-соңғы заманда.
Ей, Шеризат, нұр жігіт,
Сіздей бағылан жаралып,
Енді анадан туар ма?!

Жеті ықылым патшасы,
Төре, кара баршасы.
Қарсы алдыңа келгенде,
Келбетіңді көргенде,
Сіздей шаһи ғаламға,
Осы тұрған заманда
Қуанышты болмай тұрар ма?!

Сізге мойынсұнбаған,
Иіліп тұрып сынбаған.

Не бұйырған пәрменін,
Көңілдегі арманын,
Қабыл тұтып алмаған,
Мұсылман, сірә, болар ма?!

Дүниедегі сарайлар,
Алтын, күміс көп жайлар,
Бағы Ирандай болса да,
Басына бұлбұл қонса да,
Фердаус бағы болар ма?!

Заманның түрлі шағында,
Шарбағы гауһар тоғайда,
Гүлшат сынды сұлу қыз,
Сахраға шығып ешбір жан,
Мұндай сейіл құрар ма?!

Ау, қыздар, «сайқал», оқындар...

Көңілге жаттап тоқындар.
Әңгіме, жырлар көп қисса,
Шеризат-Гүлшат сөзіндей.
Жазылған қағаз жүзінде,
Бажайына келтіріп,
Мен сөйлеген кезімде.
Жүз жыл қисса оқысаң,
Мұндай кайғың ашылып,
Тасыған көңіл басылып,
Көңіліне шаттық толар ма?!
Мейірің қанып сүйсініп,
Бойың балқып иісініп,
Қапалы мейірің қандырып,
Жүрегінді жандырып,
Қызығы мұндай болар ма?!

Шеризат қырған жүзден қалған екеудің сөзі:

Мана бір екі жаман қалып еді-ау,
Қалғаны сіздерге де анық еді-ау.
Күн батқанша бір шұңқырда бұғып жатып,
Түн болған соң артына қарай-қарай барып
еді-ау.
— Жарлығыңызбен біз сіздің бардык дейді,
Алмас пен Қоймасты басшыға алдық дейді.

Қауға түскен бір өрттей лаулап жанып,
Қырылып бәріміз де қалдық дейді.

Көрмеген батыр екен бұл ғаламда,
Қой болдық ұшырап қалған топалаңға.
Болса да жүз мың әскер бұйым емес,
Бүгінгі болар емес тірі жанға.

Екі кісі әскерден елге барды,
Патшаға жеткізіпті бұл хабарды.
Өлгенін батырлардың естіген соң,
Парахзат тұрып сонда қайғыланды.

Сонда патша Барыспен ақылдасқан,
— Қайдан шыққан бұл күшті, батыр асқан.
Нақақ жұртты қырғызып қан төкпейік,
Деп патша ашуын өзі басқан.

Батырым, Алмас, Қоймас олар қайда,
Бұл жігіт қайдан мұнда болды пайда.
Не болса да жан емес жайға жүрген,
Бекер жүрген жан емес тіпті жайға.

Барыс, барып біліп кел, өзің жөнін,
Жәйі-күйін сұрап біл және де өзін.
Анықтап сен сұрай гөр білгенінше,
Шәһәрі, халқы, патшасы, шыққан жерін.

Бұл Шеризат көп әскерді қырған екен,
Гүлшатпенен кеңесті құрған екен.
Жалғыз болсам көп дұшпан келе ме деп,
Жолдастарын жинап алып тұрған екен.

Керуеннің кожа Сағит ақсакалы,
«Ата» деп Шеризат жүрген сол күнде оны.
Патшадан елші болып Барыс келіп,
Шеризатты шақырыпты, кіреді енді.

Бұларға сәлем берді көрген жерден,
— Кімсің — деп кожа Сағит сұрай берген.
Жаксыға әр уақытта жолдас болып,
Қайырылған ғаріптерге Барыс ермен.

Сонда ақсакал кісесін қолға алады-ау,

Сол кісенің ішінен дорба алады-ау.
Бір хатты дорба ішінен алып сонда,
Таптым деп дорба ішінен айдалада-ау.

Қағазды алып Барыс оқып көрді,
Оқи сала орнынан ұшып тұрды.
— Айналайын, шырағым, сенбісің, — деп,
Шеризаттың мойнынан күшып тұрды.

Уақытында туып жатқан көріп едім,
Қорыққаннан Парахзаттан жүріп едім.
Артыма бір қарауға мұршам келмей,
Сонымен өз жөніммен жүріп едім.

Кезінде көріп едім туып жатқан,
Тамағы бір тоятын нанға сатқан.
Алсаң бас, алмасаң бас, алдияр бас,
Тірі боп отырмын ғой мен ант атқан.

Ажалға басшы болған бір тілім нан,
Күнінде екікабат өліп қалған.
Парахзат пейілі азып өлтіртті ғой,
Дегенде жыламаған болмапты жан.

Шеризат орнынан ұшып тұрды,
Тәңірі осылай жеткізер талапты ерді.
Қайғының арты шаттық болады екен,
Екеуі амандасып отырды енді.

Амандасып Барыс ер айырылады,
Хабар алып патшаға қайрылады.
Барыс келіп білдірді жігіт жайын,
Парахзат естіген соң қайғырады.

Парахзат келмек болды Шеризат ерге,
Өлтіртті неге анасын буаз күнде.
— Бір кате болды бізден кешіңіз деп,
Хан басын құлдық деумен қойды жерге.

Алыңыз менеп түгел мал-мүлкінді,
Аманат атаң қойған ел-жұртыңды.
Мейлің сат, мейлің ат, енді өзің біл,
Өзің біл, не қылсаң да өз еркінде.

— Бер тегіс атам қойған аманатты,
Гауһар таж, көп жұртымен барлық затты.
Аманат атам қойған атам қайда,
Парахзат, бұл сөзіме бер жауапты.

Тірі боп отырмысың, ей, ант жеткен,
Шешемді өлтірттің сен не себептен.
Жазықсыз жан анамның кестің басын,
Мен үшін анам байғұс сапар шеккен.

Парахзат төмен карап үндемейді,
Қайырып Шеризат сөзін сөйлемейді.
Зынданға жап деп мұны бұйырады,
Арызын не қылса да жөндемейді.

Зынданға Парахзатты сонда жапты,
Биледі Шеризат патша алтын тахты.
Кешегі патша болған Парахзатың,
Зынданда қорлықпенен жатып қапты.

Келіпті жұрт жиылып хандарына,
Алдына қылып қызмет жалбарына.
Атасын өлтіретін болғаннан соң,
Гүлшаттың қайғы түсті жандарына.

Бір күн олай, бұл дүние бір күн былай,
Парахзат зындандағы жатсын солай.
— Атамды өлтірме деп Шеризат ерге,
Қыз Гүлшат келеді екен қолқа сұрай.

Айтады Гүлшат жанға Шеризат батыр,
Сен ойла қайда кетті анам пақыр.
Десемде өлтірмейін шыдата ма,
Қайғысы сол анамның іште жатыр.

Жарайды, ашуынды бермегенін,
Көп шығар бұл дүниеде көрмегенін.
Кұдайдың шүкірлік қыл бергеніне,
Өлседе анаң өліп, өлмегенін.

Парахзат өз пейлінен өзі тапты,
Жек көрсін жақсы неге ытымақты.
Токтатқан қыз Гүлшаттың айласымен.
Ол күні өлтіруден аман қапты.

Шеризат екінші күн ашуланған,
— Мұны мен өлтірем деп қатуланған.
Ашуын қайтармаққа Гүлшат сұлу,
Әңгіме, кисса сөйлеп, көңілін алған.

Тоғыз күн хайламенен тоқтатыпты,
Болғанда оныны күн таң атыпты.
Жанына Шеризат ердің сол уақытта,
Қайғысы анасының бек батыпты.

Гүлшат пен Шеризат сөйіл құрды,
Екеуі Фердауста бірге жүрді.
Өлгені анасының ойға түсіп,
Жатады Шеризат құшып қара жерді.

Жылап Шеризат айтады: «Ей, Гүлшатжан,
Сен-дағы қапа болдың бұл қайғыдан.
Анамды не себепті өлтіртті бұл,
Қандай жаза боларлық қылсам бұған.

Шарифат үкімімен жоқ па обалы,
Берейін не ғып қиып мен сізге оны».
— Құп айтсаң, құлақ салып Шеризат жаным,
Сізге бір мен айтайын әңгімені.

Гүлшаттың Шеризатты жұбату үшін айтқан хикаясы:

Әуел бастан туған соң
Бір өлмек бар-ды
Дүниеге келіп жан болған соң,
Хақ ісіне көнбек бар-ды.

Ай мен Күнді көрген соң,
Дүниеге келіп жүрген соң,
Құдай бір, пайғамбар ақ,
Мұсылманға білмек барды.

Дүниеден демі біткен соң,
Аз дәурен өткен соң,
Дәм таусылып біткен соң,
Алла тағдыр еткен соң,
Ажал оғы жеткен соң,
Бендеге бір өлмек бар-ды.

Өлім берді бенделерге,
Кім кірмейді қазған көрге.
Қанша жанды жұтсадағы,
Тойымдық жоқ кара жерге.

Баска қылыш тиседағы,
Жанар отқа күйседағы,
Уайым емес жігіт ерге.
Жамандыққа жақсылық ет,
Не болсада құдайдан күт.
Жақсылардың сөзін ұқпай,
Ақылсыздай болма нәмарт.

Сырынды айтпа ғаурекке,
Ішін толар қайғы-дертке.
Жолдасыңды тастамағың,
Лаулап тұрған қалың өртке.
Батыр жігіт ұрыс болса,
Қалқан алып шығар шепке.
Жамандыққа жақсылық деп,
Бұрынғы айтқан өсиет пе?!

Жақсы сөзбен тоқтатпасаң,
Ашуыңды жұтпасаң.
Бәрін хақтан күтпесең,
Шеризат сынды жанымыз,
Ақылға диқан ханымыз,
Біле білсең бұл қылығың,
Өзіне де қасиет пе?!

Бір жасыңда, Шеризат,
Анаңнан тудың аңырап.
Жетім қозы сияқты,
Жаттың жерде маңырап.
Алланың білсең бергенін,
Білсең атаң өлгенін.
Өліп жатқан шешенің
Кеудесіне өрмелеп,
Емшегін тауып емгенін.
Анаң сүтін ас етіп,
Аяқ басып жүргенін.
Үш жасына жеткенде,
Асыраған сені арыстан.
Тәңірі нәсіп бергенде,
Ыстық күнге күймедің,

Суыққа тағы тимедін.

Қарның ашып жатпадың,
Жаман асты татпадың.
Отқа түссең жанбадың,
Суға түссең батпадың.
Қазасыз пенде өлген бе,
Төрт жасыңа шыққанда,
Ақылды ойың ұққанда,
Әр нәрсеге жүгіріп,
Малдас құрып жүгініп,
Отырып, тұрып, үйреніп,
Арыстанның соңынан,
Жүгіре басып жүргенін.

Бес жасыңа жеткенде,
Арыстан қашып кеткенде,
Жүгі бар көп керуен,
Тұсыңнан сенің өткенде.
Сені барып көрісіп,
Ауыр жүгін токтатып,
Жүгіре басып, жүрісіп.
Қайдан жүрген бала деп,
Қүдірет шебер қара деп,
Ата-анасы мұның жоқ,
Не ғып жүрген және деп.
Шақырып алып өзінді,
Көріп айдай жүзінді.
Адамзаттан шыққан деп,
Қара наркес көзінді,
Қожа Сағит ақсақал:
— Маған байла, халқым, — деп,
Жол болатын салтым, — деп.
Бұл арадан өткенде,
Еліне барып жеткенде,
Медресеге бергенде,
Оқу оқып ұстаздан,
Қылыш ұстап болаттан,
Жеті жасқа жетпей-ақ,
Оздың шығып санаттан.
Қамшат бөркің басында,
Барлық қыздар қасында.
Жүргенінде жағалап,
Сенің қадір-бұлынды,

Мың мен санға бағалап,
Оннаң шықтың он бірге,
Саудамен келдің бұл жерге.
Артық жүзің көрерге.
Шыбын жаным аз болды-ау,
Құрбандық саған берерге.

Менің саған тигенім,
Жүзіңнен сенің сүйгенім.
Атама хабар бергенің,
Сіз бен бізді көргенің,
«Қосылды» деп дұшпандар,
Он екі, он үш жасыңда,
Он жолдасың қасыңда.
Сені менің көргенім,
Бірігіп сонда жүргенім.
Фердаустың шарбағы,
Бұлағының басында,
Он алты, он бес жасымда,
Душар болдым бір іске,
Атам айтып жарлықты,
Көрсетем деп тарлықты.
Сізді өлтіріп қарлықпен,
Саламын деп салмаған,
Қайғыдан қиын зарлықты.

Алмас пенен Қоймасты,
Жанында бар жүз батыр,
Оларға қосып жолдасты,
Сізге таман жіберіп,
Алып кел деп арнапты.
Алмас, Қоймас келген соң,
Жүз жігітті көрген соң,
Жаныма менің батқаны.
Арыстандай айбатпен,
Рүстемдей сипатпен,
Майдан жерге сіз барып,
Кесіп басын, оны алып,
Кеудесінен жан алып,
Бәрін бірден қырған соң,
Алмас, Қоймас, жүз жігіт,
Жазасын бәрі тартқанда,
Жамандық та құдайдаң,
Жақсылық та құдайдан,

Жамандық қылған адамның,
Ойлап тұрсақ ниеті,
Қайсы өзіне жакқаны?!

Кездін бүтін ғаламды,
Жаксы менен жаманды.
Табанында қор еттің,
Жамандық қылған адамды.
Жаксылық құдай бергенде,
Дұшпаныңды жеңгенде,
Кәне, мүйізің шыққаны?!

Осы күнде төресің,
Өз еркіңмен жүресің,
Біреуге қылған жаксылықтың
Күн-түн аумап пайдасың,
Асықпасаң көресің.
Сойып жеген жоқ шығар,
Анаңыздың денесің.
Хақтан келген жарлықты,
Оны кімнен көресің?!

Қатесіз беңде болар ма?
Бір қалыпта адамзат,
Біле-білсең тұрар ма?!
Қысылғанды сүйер болсаң,
Тәңірім сізді демесің.
Бір ашуыңды бермесен,
Менің қадірім білмесен,
Ашуыңды сөндіріп,
Нәпсіңді жолға көндіріп,
Маған бермей кеткенде,
Жан жолдасым, шырағым,
Енді кімге бересің?!

Деп тамам еткен екен, енді басқадай түрмен айтады:

— Кабыл қыл, жан шырағым, бұл сөзімді,
Сарғайтпа, қайғылы қып гүл жүзімді.
Көңілің ашылғандай қисса сөйлеп,
Құп жаксы, шат қылайын мен өзінді.
— Қыз Гүлшат, айтқаныңа мен көнейін,
Әңгіме айтсаң, жаксы, құп көрейін.
Көңілім ашылғандай қисса болса,

Әкенді босаттырып жіберейін.

Сайрайды сонда Гүлшат бұлбұл үнді,
Жігітке сол уақытта Шеризат сынды.
Сандығаш самандардың дауысындай,
Қандай қыз сөйлер дейсің Гүлшат сынды.

...Патша Рұм жерінде хан бар екен,
Әскері неше миллион сан бар екен.
Бар екен сұлу қызы ай мен күндей,
Тілі яхут, тістері маржан екен...

Дүниеде ондай сұлу қыз туған жоқ,
Айтайын нұр сипатын естімей-ақ,
Дидары Зылихадан кеткен асып,
Болмаған оның нұры бізге нәсіп.
Жамалы Пабозшында Күләндамдай,
Көрген жан дидарына болар ғашық.

Бек көркем сұлулығы санамдай бар,
Салдырған алтын-күміс көп сарайлар.
Жаһанда ондай абзал жан болмаған,
Аты екен сол сұлудың Маһиманзал.

Болмаған ондай абзал бұ жалғанда,
Соларда бұл жалғаннан өтті арманда.
Жарандар шын ғашықтан дуана боп,
Көрген жан «бәлі» десіп қалар таңға.

Сол қызына салдырған алтын сарай,
Жайылған оның өзі жұртқа талай.
Ішінде алтын үйдің алпыс қызбен,
Онаша тұрады екен Манзал бала-ай.

Көп қыздар болады екен оған жолдас,
Ондай ешбір адам дәурен құрмас.
Қыздары қасындағы бәрі сұлу,
Сипатын қанша айтсам да тамам болмас.

Бір күні Маһиманзал тысқа шықты,
Үстінде алтын сарай сауық қыпты.
Он төртте туған айдай Манзал түрін,
Көрді де Ақтараяр есі кетті...

Қасында жолдасы жоқ байғұс Ақтар,
Манзалға ашықтығын ішке сақтар.
Жүргенін ашық болып кім ойлайды,
Айналып бау-шарбақты Ақтар жақтар.

Азғана Ақтараяр сабыр етті,
Пәйдасыз салды бұған құдай дертті.
Атағы Маһиманзал жұртқа шықты,
Жарандар, естіңіз мынау кепті.

Сол кезде бір патша тағы да өткен,
Үлгі айтып, шәһәріне үкім еткен.
Бар екен сол патшаның жалғыз ұлы,
Хабарын Маһиманзал о да естіген.

Ұлының Маһрасар қойған атын,
Сол кезде он бестерге жетті жақын.
Ғашық боп Маһиманзалға түседі бет,
Әскермен көрсетпекке салтанатын.

Екі жүз нар түйеге жүк артады,
Қазына алтын-күміс көп артады.
Бір жұртты тойғызғандай қазына алып,
Шәһәріне Маһиманзал жол тартады.

Қосшысы екі жүз ер, басшысы бір,
Мінгені бәрінің де алтынды ер.
Жүз қара нарға артқан ақша бөлек басқа,
Нанбасаң салтанатын көзіңмен көр.

Рұмға ауыр әскер келіп қонған,
Патшаға хал-ахуалын баян қылған.
Сөйлесіп Маһрасар басшысымен,
Сұлуды Маһиманзал бермек болған.

Патшасы той қылады қазына алып,
Қуанды Маһрасар көңілі тасып.
Сыртынан Маһрасарды Манзал көріп,
Ішінен құп ұнатып болды ғашық.

Екеуі ынтық болды көргенінше,
Сөйлесіп бір-бірімен жүргенінше.
Жалғыз-ақ күн жақсымен жүрген артық,
Жаманша жүз жыл өмір сүргенінше.

Той қылды шартараптың бәрін жинап,
Қосылды бір-бірінің көңілін сыйлап.
Қосылмақ Мәһрасарға болғаннан соң,
Түрленді Мәһманзал сәнін жинап.

Патшасы той қылады жұртын жиып,
Екеуін қоспақ болды тәңірім сүйіп.
Жатқанын ұзатқалы анық біліп,
Келеді Ақтараяр іші күйіп.

Қыз жатыр сарайында айдай балқып,
Қараңғы үйді жарық қып нұры шалқып.
Ну қамыстан жол тартқан жолбарыстай,
Кіріп келді сарайға Ақтар аңдып.

Қыз мұрнына талдырып дәрі ніскетіп,
Ақтараяр күзетші басып кесті.
Салады осы жолда барлық күшті,
Жапан түзге көтеріп алып ұшты.

Киімнің үстіндегі бәрін шешкен,
Дәрі ніскетіп айырды ақыл-естен.
Үш күн, үш түн жол жүріп алып барып,
Сахара жапан түзге барып түскен.

Үш күн, үш түн жол жүріп Ақтар барды,
Сол уақытта Мәһманзал демін алды.
Түскен соң демін алып, есін жиып,
Кеш болып, түн ортасы болып қалды.

Жапанда қала берді қайран бала-ай,
Бұрынғы қала берді-ау алтын сарай.
Оянған соң ғашықтығын есіне алып,
Тыңдаңыз, Мәһманзал болды қалай?

Шақырды қызметкерін көзін ашып,
Біреуін келіндер деп жылдам басып.
Далада жатқандығын анық біліп,
Сол жерде Манзал байғұс қалды сасып.

Ойлайды бұл жатқаным қандай жер деп,
Құдай-ау, тілегімді өзің бер деп.
Қарайып басқа адам қасында тұр,
Шақырды өз кісім деп, бері кел деп.

Шақырған соң жанына келеді Ақтар,
Сүйемін деп Манзалға жақын жақтар.
Манзал шошып қарады «мынау кім» деп,
Әр жерде беделерін құдай сақтар.

Болғанын бір бәленің Манзал білді,
Көңіліне бейшараның айла кірді.
Күліп сөйлеп Аярды еліктірді,
Тыңдаңыз, сөйлегенін не деді енді:

— Қадірлі Ақтар едің биге ылайық,
Ақ орда, алтын жабдық үйге ылайық.
Мен сізге ынтық болып күн бұрыннан,
Өзіме деп білемін сізді ылайық.

Жаманнан қашушы едім бойым тартып,
Мен сізді көруші едім сондай артық.
Сол көкпен тілегенім, жерден болды-ау,
Қуанышымды бітіре алман тілмен айтып.

Жан едім жамандардан безген дейді,
Құдайым жолықтырды түзден дейді.
Жалғыз мен қайда барып күн көремін,
Құдайым айырмасын сізден дейді.

Алдағанға нағады байғұс Аяр,
Хайламен алдай білді Маһиманзал.
«Мен сізге ғашық едім» дегеннен соң,
Ішер ас, киер киім қылды даяр.

Әрбір сөзден айтады әңгіме кеп,
Барады күннен күнге Манзал жүдеп.
Сонда Аяр ойланып бұған айтты,
Халап деген шәһәрге барайық деп.

Қызды аркалап Аярын жаяу салды,
Жаяулап күні-түні көп жерді алды.
Неше күн дем алмастан тынбай жүріп,
Бір үйіне Халаптың кіріп барды.

Еркегі жоқ осы үйде бір кемпір бар,
Тынығып ұйықтап қалды байғұс Ақтар.
Қарны ашып жүдеген соң ол кемпірге,
Сырласып сөз айтады Маһиманзал:

— Қалжырап, шаршап келдім, шешекежан,
Шыққалы бес күн болды, татпадым дәм.
Қарным ашып барады, көңілім бей-жай,
Бар болса, құдай үшін бір тілім нан.

— Базарға ерім кетті ұн алам деп,
Бір жерге жұмыс қылып жиналам деп.
Наным жоқ қарыз берер деп айтады,
Токтай тұр, сабыр қылып, ай, балам, — деп.

Маһиманзал қарны ашқанын біледі Аяр,
Өзіне өзі ойланып қайран қалар.
Сөйлесіп Манзал менен Актараяр,
Бір қосты екеумізді пәруардығар.

Келейін мен аралап базарына,
Сататын тамақ болса азалында.
Халаптың барса Актар базарына,
Кез кепті бір құдайдың қаһарына.

Актар да жетіп барды алдарына,
Қосылып базар толған жандарына.
Патшасын дәл сол түні кісі өлтірген,
Кездесті соның Актар мандарына.

Кетіпті патшасын бауыздасып,
Қалыпты күзетшілер дауыстасып.
Базарда жүргенінде Актараяр,
Алады мұныменен жөн сұрасып.

— Бәлені бұл шәһەرге келтірдің деп,
Патшаны әділетті өлтірдің деп.
Сенен баска жат жұрттан еш адам жоқ,
Сұрайды қайдан келдің, атың кім? — деп.

Бір адам жиһан кезген бұған келді,
Айналдырып Актарды қарап көрді.
Талай жерде ол мұны көрген екен,
Дегенбайдың дәл өзі Актар деді.

Зынданға жасауылдар мұны салды,
Пәлеге құтылмастай енді қалды.
Қыз түгіл, шыбын жәниан үміт үзіп,
Басына салды құдай қайғы-зарды.

Қандай жан бұл жалғанда зарлаңбаған,
Адам жоқ жалған риза болған саған.
Дүниеде арманда боп патша да өткен,
Артында орнын басар ұл қалмаған.

Патша білген екен өлетінін,
Аз күнгі аманатын беретінін.
Өзінен туып қалған перзенті жоқ,
Халқына айтып кеткен өсиетін:

— Жиылсаң бай-жарлы мен кәрі-жасың,
Аллаға қойып тұрсаң шын ықыласың.
Атыма алтын шылбыр тағып жібер,
Бос жүріп ішіңізді араласың.

Майданға алып барып бос қой басың,
Қалмаңыз сол майданнан кәрі-жасың.
Етегін кімде-кімнің ат ұстаса,
Арнаңыз патшалыққа соның басың.

Әруағым риза болар халқым сізге,
Өсиет айтқаным сол бәріңізге.
Патшаның осылайша жарлығымен,
Жиылып ертең халқы шықты түзге.

Жиылып кең далаға жарлы-байы,
Шәһәрдің елге толды өзек-сайы.
Кешегі Ақтараяр келмеген соң,
Естіңіз қалай болды Манзал жайы.

Ақтар келмей қарны ашқан екен,
Адамзаттың арқауы астан екен.
Таң атып Ақтараяр келмеген соң,
Майданға Манзал аяқ басқан екен.

Жиылған көп ішіне бара қалды-ау,
Тамаша бұл жиылысқа көзін салды-ау.
Сүйреткен алтын шылбыр арғымақ ат,
Иіскелеп Манзал қызды тұра қалды-ау.

Байғұсқа тағы берді құдай нәсіп,
«Шөл шығар біткен жерге» деген десіп.
Көтеріп алтын таққа патша қойды,
Тапсырған патшамыздың сөзі десіп,

Үстінде патша болды алтын тахтың,
Саны жоқ құдай берген мал мен бақтың.
Жаратқан құдай артық Манзал бала,
Үстады патшалығын шартараптың.

Мехнаттың табылды енді біраз хақы,
Патшалық бұған тиді каражаты.
Зынданда тұтқындарды азат етіп,
Жайылды жалғыз күнде ғадалаты.

Патшалық даражаға қыз болып шат,
Зынданда тұтқындарды қылыпты азат.
Кешегі зындандағы түскен Аяр,
О дағы шығып кетті көппен кабат.

Зынданнан Актараяр шыға келді,
Босатты Маһиманзал тұтқын елді.
Манзалға тамақ алып барайын деп,
Асығып Аяр жүгіріп келеді енді.

Аяр келсе, Манзал жоқ баяғы үйде,
Байғұсты салдың құдай қандай күйге.
Бір жерден тамақ ішіп жүрген бе деп,
Жүгірді Актараяр үйден үйге.

Еш жерде Маһиманзал көрінбеген,
Бұл елде қыз хабары білінбеген.
Шәһәрден шығып кетті жапан түзге,
Жүруге Актараяр ерінбеген.

Жігіттер, енді бізден есті кепті,
Патшаның сауық пенен тойы бітті.
Жоқтығын Манзал қыздың естіген соң,
Қайғырып Маһрасардың есі кетті.

Манзалдан айрылған соң жұрты сасар,
Қапасын Маһрасардың әрең басар.
Жиырды патша балгер-бақсыларын,
Бай, жарлы, жаурыншы жақсыларын.

Ішінде бір жас бала балдама ашып,
Беріпті қайда кеткен қыз хабарын:
— Әкеткен Актараяр қызды дейді,
Сіздерге баяндасам сөзді дейді.

Осылай балдамаға көрінді бұл,
Айтты деп айыптама бізді дейді.
Естіп Маһрасар қапаланған,
Аяр алып кеткенге ашуланған.
Жүз жігіт батырларын қасына алып,
Іздерге ғашық жарын даярланған.

Аттанған Маһрасар іші күйіп,
Жолдасын қалдырмастан алды жиып.
Көп кісі жол үстінде келе жатса,
Алдынан қашты дейді жалғыз киік.

Бұл жерде Маһрасар ырым еткен,
Тәжірибе бұл ырымды бұрын еткен.
«Жетер деп мақсұтына» бұрынғы айтқан,
Далзда марал-киік қуып жеткен.

Аянда, жолдастарым, сіздер бөлек,
Киікті жалғыз өзім қусам керек.
Маһиманзал мұны тұтсам қолға түсер,
Құдайым берер болса, бізге тілек.

Киікті Маһрасар қуды жалғыз,
Алсам деп жетіп соны қылады аңыз.
Жігіттің ойлағаны болмай қалмас,
Манзалдан бір хабарсыз жүрген жанбыз.

Киіктің ұстап алып басын кесті,
Көреді тірі пенде әртүрлі істі.
Отырған айдалада бір бейшара,
Қасына Маһрасар келіп түсті.

Отырған айдалада бір бейшара,
Болса да сырты дұрыс, іші қара.
Қасына түсе қалып, атын байлап,
Жегізді киік етін оған жана.

Дәруішті тойғызады етке мықтап,
Маһрасар тынығады біраз ұйықтап.
Маһрасар ұйықтап жатқанында,
Дәруіш байғұс кетіпті ат-тонын ап.

Отырған бейшара боп Аяр екен,
Көнілінде Маһрасар аяр екен.
Дәрісі талдыратын ніскеткенде,

Залымның қалтасында даяр екен.

Сонда Аяр қалтасына салды қолын,
Иіскетті дәрісінен бәлкі молын.
Ағашқа жалаңаштап танып тастап,
Атын мініп кетіпті, киіп тоңын.

Өлтіруге ішінде аяғаны,
Жалаңаштап өлімге таяғаны.
Байлағаным ұнайтын жұмыс қой деп,
Көңіліне бұл Аярдың ұнағаны.

Жәмиғат, енді әңгіме есітіңіз,
Жол жүріп Ақтараяр жарық күндіз.
Сайланып мырза болып келе жатып,
Маһрасардың жолдасына жолықты кез.

Сол жерде жолдастары мұны көрген,
Маһрасар емес-ау деп танып білген.
Ұстап алып байғұсты қатты қинап,
«Қайда» деп Маһрасар сұрай берген.

Таяқтап Ақтарыңды бұлар ұрды,
Қайнатты қалай қылып қалың сорды.
Жан тәтті таяқ етке тигеннен соң,
Жасырмай байғұс Аяр айтады енді:

— Ағалар, мұнша сабап неттім дейді,
Өз басыма мен өзім жеттім дейді.
Не қыласыз, ықтияр шыным мынау,
Ағашқа тірі байлап кеттім дейді.

Аярды алып жүрді басшы қылып,
Маһрасар оянған көрсе келіп.
Атын мініп, киімін қайта киіп,
Жөнелді іздеп қызды ойнап-күліп.

Байлаулы Ақтараяр бірге жүрді,
Қинамас ұрып-соғып мұндай ерді.
Сейілге Манзалдағы шыққан екен,
Бұларды келе жатқан көзі көрді.

Көрген соң артқан нарын шөгереді,
Дүштеде алғыс алған көгереді.

Қасында көп нөкердің тәуір бірін,
Қыз Манзал біліп кел, — деп жібереді.

Келеді бір нөкері Маһрасарға,
Ғашықтар жақындап жүр жан шығарға.
Далада не ғып жүрген адамсыздар,
Жүресіз не себепті қай шәһәрға.

— Шәһәрдан Рұм атты шыққан жанбыз,
Жолықтық бір кісіге жапа-жалғыз.
Жоқшымыз, асығыспыз іздеп жүрген,
Патшадан ерікті болсаң хабар алғыз.

Жоғалтып болдық сонау хабар білмес,
Бар еді жалғыз досым жанға теңдес.
Дуана қайғысынан болып жүрмін,
Адамзат ажал жетпей қайтседе өлмес.

Естіп нөкер барды бұл хабарды,
Маһиманзал ашық жардан хабар алды.
Алдынан күзетшілер аттандырып,
Қыз Манзал жолығарға даярланды.

Мінiптi Маһиманзал алтын тахқа,
Құдайым кім таласар берген баққа.
Орнынан ұшып тұрған құрмет етіп,
Есіктен Маһрасар кірген шақта.

Отырды Маһрасар амандасып,
Жоғары төрге шығып қадам басып.
Маһиманзал таныған соң ашық жайын,
Отырды өзін-өзі әрең басып.

Сөйлейді Маһиманзал жолаушы ерге,
— Келдіңіз не жұмыспен осы жерге.
Қай шәһәрдің адамы сіздер деймін,
Айтыңыз бастан-аяқ соны біздерге.

Сөйлейді Маһрасар сонда сөзді,
— Құдайым әуре қылған, — дейді бізді.
Айрылып жаннан артық бір досымнан,
Бір хабар біле ме деп тұрмын сізді.

Жапанда іздеп соны жалғыз жүрдім,

Аярдан Ақтар атты жаңа көрдім.
Досым үшін мен кинап шыбын жанды,
Сіздерден сұрағалы мұнда келдім.

Бұйырды Манзал патша бір адамға,
— Аярды алып кел деп жылдам мұнда.
Аярды алып келді дедектетіп,
Бастан Ақтар сөйлейді сырын сонда.

Сөйлейді сонда сырын Ақтар бастан,
Жасырып білген сырын тастамастан.
Келгеннен соң айырылдым бұл шәһәрге,
Құр бекер алдым қарғыс екі жастан.

Сөйлеген сонда Ақтар бастан-аяк,
Жылайды естіген жан Манзалды аяп.
Маһрасар мұны естіп қайғыланған,
Өлімге өлмесе де жақын таяп.

— Ойладым қандай жаннан кем едім деп,
Ақтарға ойладым ба тең едім деп.
Мінгізді Маһрасарды алтын таққа,
Қыз Манзал ғаріп болған мен едім деп.

Естіп патшазада шын таныған,
Халайық бәрі бұған қайран қалған.
Ханзаданың қыз екенін сонда біліп,
Шәһәр халқы мұны естіп ғажаптанған.

Ағызды Маһиманзал көздің жасын,
Көтеріп Маһрасар жерден басын.
Жылайды, қуанады, көріседі,
Құдайым сүйген жардан айырмасын.

Аярын аң-таң қалар бұ не кеп деп,
Жалғанда маған енді тірлік жоқ деп.
Айтқаны бұрынғының бар емес пе,
«Әуелі жапа көрмей, оңа жоқ», — деп.

Қосылды осы жерде екі ғашық,
Жолығып Маһиманзал мауқын басып.
Қосылып екі ғашық қуанғаннан,
Жүздері айдай болып нұры тасып.

Маһрасар патша болды таққа мініп,
Қосылған ғашық жарға жолы болып.
Үстінде алтын тақтың ойнап-күліп,
Отырды сол заманда көңілі тынып.

Көңілінен қайғы кетіп, шаттық кірді,
Бұлардың шын тілегін құдай берді.
Күнәсін ғафу қылып тұтқындардың,
Жіберді босаттырып Ақтар ерді.

Қосылған ғашық жарға арманы жоқ,
Артық құдай еш басқа жазғаны жоқ.
«Жақсыда кек, жаманда тек бола ма»,
Сөзінің бұрынғы айтқан жалғаны жоқ.

Сондай болып дүниеден өтті солар,
Бақ-дәулет, абыройға көңілі толар.
Екеуін екі жерден ойран қылған,
Қастығы бір пенденің сондай болар.

Сөйледім ишаратпен мұны сізге,
Бұл қисса мақұл болса көңіліңізге.
Қылса да қандай қастық Ақтараяр,
Босатты іркілместен айтар сөзге.

Жақсыны жаманменен көргеннен соң,
Келмек жоқ саған қайтып өлгеннен соң.
«Жамандыққа жақсылық» деген қайда,
Бір құдай жақсылығын бергеннен соң.

Бұл дүние опасыз ғой бәрімізге,
Жас түгіл, алдау салар кәрімізге.
Рахатын бір құдайдың аяйсыз ба,
Алла нәсіп берген соң әліңізге.

Күнәсін сол әкемнің кешіп жібер,
Жазасын жазалының құдай берер.
Шешеннен өліп жатқан нәсіп берген,
Таппас деп ойлайсың ба тәңірім шебер.

Әңгіме — осы қисса сізге жетер,
Бұл дүние бір керуен бізден де өтер.
Кескенің пышақпенен өз бармағың,
Басканың байқап көрсең несі кетер.

Артық бақ құдай берген салтанатың,
Жайылды заманыңда Шеризат атың.
Өзінді-өзін жойып өлтірген соң,
Басқаға қайдан тиер шарапатың.

Мынау сөз жүйесіне түсті дейді,
Байқап тұрсаң кімде-кім есті дейді.
Көңіліне қыз Гүлшаттың сөзі ұнап,
Күнәсін Парахзаттың кешті дейді.

Күнәсін кешіп, еткен жақсылықты,
Істеген кешті өткен қаталықты.
Мал-мүлкін азат қылып, оны сыйлап,
Шеризат Парахзатты сондай күтті.

Адамның ақылы аз надандары,
Түспейді ишаратқа жамандары.
Мұратқа екеуі де солай жеткен,
Осылай болып өткен замандары.

Фибрат бозбалаға айтқан сөзім,
Жұмылса тіл тоқтайды екі көзім.
Қатесін білмегеннің кешіргеннің,
Ұқсын деп сіздерге айтқан нақыл сөзім.

ТҮСІНІКТЕР

М. Көпеевтің бір ғана 1907 жылы «Хал-ахуал», «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз», «Сарыарқаның кімдікі екендігі» деп аталатын үш бірдей кітабы жарық көрген. Мұнымен қоса, 1938 жылы орта мектептің 9-класына арналған әдебиет хрестоматиясына (Құрастырған Қ. Бекхожин) оның «Әкімдер мен қазақ кедейлері», «Ауылнайлар мен билер», «Кедей мен бай», ал 1940 жылы шыққан 9 класқа арналған әдебиет хрестоматиясына (Құрастырған Е. Ысмайылов) ақынның «Әкімдер мен қазақ кедейлері», «Бұлбұл мен қаршыға», «Күндіз бен түннің айырмасы» атты өлеңдері басылған. Осы жылы «Дала әніне» (Қазақ ақындарының антологиясы. Москва, 1940 ж.) бір өлеңі енген.

Бұдан кейін «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» (жоғары оқу орны студенттеріне арналған хрестоматия. Алматы, 1959 ж. Құрастырғандар: Т. Әбдірахманов, Қ. Жармағамбетов) кітабында «Әкімдер мен қазақ кедейлері» атты өлеңі және «Шайтанның саудасы» деп аталатын аңыз-дастаны басылған. Бұл кітап 1983 жылы екінші рет жарық көрді. Осы жолы онда ақынның «Жігіттер, жақсы қайда өнер шашқан», «Жүйрік ат, көңіл ашар қыран, тазы», «Сөз айтып тарқатайық ішкі шерді», «Қызыл гүл, жасарсайшы солып жатқан», «Бір мың тоғыз жүзден бес жыл асты», «Өнерге ғылым-білім болсаң жерік», «Көшпелі болған жұрттың шаруасы бар», «Бұлбұл мен қаршыға», «Қазақ жұртының осы күнгі әңгімесі», «Бір мың тоғыз жүзден асты бесі» және «Шайтанның саудасы»

атты туындылары берілді. 1978 жылы Ленинград қаласынан «Қазақ ақындары» деген атпен (Құрастырған М. Мағауин) жарық көрген кітапта М. Көпеевтің «Шайтанның саудасы» атты мысалы басылды.

Қайта құру, жариялылық жағдайында баға жетпес асыл мұраларымен арамызға қайтып оралған әдебиетіміздің ірі өкілдерінің бірі — Ж. Аймауытов екені белгілі. Жуырда сол Ж. Аймауытов пен М. Көпеевтің бір-бірімен үзбей байланыс жасап тұрғанына куә боларлық дерек табылды. «Алматы ақшамы» газетінде (3 май, 1989 ж.) З. Ақышев қазақ әдебиетінің екі сұңқарының өзара жазысқан хаттарын жариялады. М. Көпеевтен жасы кіші Ж. Аймауытов хаттарының бірін былайша бастапты: «Құрметті Мәшһүр аға! Сізге үлкен ұятты болдым. Не деп ғару өтінем десем де ол өтінішім түкке тұрмайды. Өйткені екі хатыңызға бірдей жауап қайыра алмағаным кешірілмейтін күнә болды. Ұруға, ұрсуға мойнымды ұсынып отырмын. Екі жарым ай болды үйден шықпағаным, не істедің десеніз, бір роман жазып бітірдім. Үлкендігі өзіңіз көрген «Қартқожадан» екі есе. Бар ойым, ниетім, рухым сол романға кетіп қалып, жыңды кісідей болып, досты, жолдасты, құрметті, қымбат ағаны ұмытып кете жаздаппын. Мен күнді қалай өткізеді десеніз, міне былай: таңертең сағат сегізде тұрамын да, шай ішіп қызметке кетемін. Күніне алты сағат бала оқытамын. Сағат үште үйге келіп, тамақ ішіп, содан кейін ұйықтаймын. Сағат алты-жетіде оянып шай ішемін, сөйтсем де жазуға отырамын. Сол отырғаннан түнгі сағат екі-үшке дейін отырып қаламын, әбден талғанда барып ұйықтаймын. Міне, екі жарым ай бойы көрген күнім осы. Әйтеуір бұл күндерде романым бітті, баспаға жібергелі отырмын, басылып шыкса көресіз». Енді М. Көпеевтің інісі Жүсіпбекке өлеңмен жазған хатын оқып көрелік:

Шымкенттен почтаменен бір хат келді,
Сәналы жан сағынбақ жер мен елді,
Жүсіптің көйлегінен пісін танып,
Сайрамақ көзі ашылып Жақын енді.

Бойгі алған шаршы тоқта озып аты,
Танымал болған жұртқа тегі-заты,
Мәшһүрді өліп қалған бір тірілткен,
Шымкенттен Жүсіпбектің жазған хаты.
Аман бол, аман болсаң, сен аман бол,
Сен аман жүрсең маған дүние мол.
Жүсіпбек, Бектүр, Жанак үшеуіңе,

Тұрайым тілеулес бол көтеріп қол.

Алашқа аты шыққан Ақан сері,
Жүйріктің көзге түскен о да бірі.
Илаһи жаңа талап жүйріктерді,
Ақанның қыла көрме Күлагері...

Бұралқы болмайтын мен еркек қой ма,
Бұл жалған, айтшы, маған айт пен той ма?
«Неге ерте мезгілі жоқ қартайдың», — деп,
Әменді көрген болсаң кіна қой ма?!

Бұл жолдарды оқи отырып екі үлкен талант бірін-бірі қалай таныған, қалай құрметтеген, бұл жағдай тек сол кезге ғана тән емес, бүгінгінің, тіпті келешектің адамдарына да үлгі-өнеге ғой деген сезімге берілесін.

Ақынның Бектұр, Жанак деп отырғаны — Ж. Аймауытовтың ұлдары. Тағы бір ескере кететін жай, «Жанак» Жүсекейнің бүркеншек аты да. Ал, Әмен дегені өзінің ортаншы баласы — Мұхамедәмен. Ақынның үш ұлы болған, оларды сынап отырып: «Бір ұлым бар өзімнен өте туған (Әмен), бір ұлым бар өзіме жете туған (Шәраппи), бір ұлым бар көтінен кейін кете туған (Фазыл)», — деп қалжындайды екен. Әмені 1921 жылы Ташкент қаласындағы № 4 мектепте сабақ беріп жүргенде жауыз жандардың қолынан қаза табады. Бұл ауыр жағдай қазақ зиялы қауымының көбін іштей тұншықтырған. М. Көпеевтің әрі туысы, әрі жерлесі жазушы Ж. Аймауытов «Ақ жол» газетінің бетінде (26 июнь, 1921 ж.) ерекше күйініп былай деп жазады: — «Ақ жолдың» 71 номеріндегі «Қапаста қалған Әмен Жүсіпұғылы» деген қазанаманы оқығанда жүрегім су ете түсті. Көзіме жас, көкірегіме қан толып, не болғанымды білмедім. «Әмен... Әмен» — кешегі өзіміздің оттай жайнап, жігері қайнап, жауыздықпен арпалысып жүрген Әмен бе?! Бауырым, досым, таянышым, рас сенсің бе?! Көзімді мұнар басқаны ма?!... Сөнген екен шырақ, ой жалған-ай, жас өмір-ай! Неге аяулы жан болдың? Қызық-қызметінді аз күн көрсетіп едің, неге тезінен жоқ болдың? Басынан асқан пайдасы жоқ, көп жауыздың бірі болсаң, өкініш не, арман не? Жоқ, сен күйдірірлік жас едің. Сен елеулі жан едің. Сенің өміріңді, кім екенінді жазбасқа болмайды...» Осылай дейді де ол ары қарай оның қай тұмаға жататынын, кімнің баласы екенін, қалай оқып, білім алғанын, бүгінде сол білгенінен өзге жұртқа нұр шашып жүргенін тебірене толғайды.

Хатының соңында: «...Қазақтың кем, қор әйеліне теңдік әперем деп өлетін жігіт аз. Әйел теңдігі үшін бірінші құрбан болған жігіт — Әмен. Қазақ халқы жоғалмай (әйел құл болып өтсе де) жасайтын болса, әйелдер Әменнің атын алтын жазумен жазып, бойтұмар қылып сақтап, маңдайшасына іліп қоюға міндетті...

Қош бауырым! Жолдасым! Картайғанда жұбаныш, қайғырғанда қуаныш қылатын қарт әкең Мәшһүрдің, әпекеннің қабырғасын сөксең амал не?

Мәшһүр, Шәрәпиден ағайлар! Әмен сіздерге — бала, туысқан, маған — серік, дос еді. Қатты батты, айтып болмас, қайтып келмес іс болды. Қазаға берік бол, бәдеге сабырдан басқа айтар сөз қалмады. Қуанып көрісудің орнына газет бетінде... жыласып көрісу кез болды, уақыт солай, қайтеміз. Қайғыларыңа ортақпын, — депті.

Біз кіріспе мақалада М. Көпеевтің тағы бір үзбей қарым-қатынас жасап тұрған адамы — Саккұлақ шешен болғандығын еске алған едік. Енді сол жайында кеңірек баяндағанды жөн көрдік. Оның шын аты — Сәбелең. Жетім-жесірдің, кедей-кембағалдың хал-жағдайына қарап, солардың қамын жеп, қайғы-шеріне зейін салып отыратын болғандықтан жұрт сүйіп «Саккұлақ» атап кеткен. Ол сексен сегіз жас жасап, қайтқан екен. Ал Мәшһүр Жүсіп қолжазбасында (1173-папка) жүз жасаған делініпті.

Саккұлақ — атақты Бөгенбай батырдың шөбересі. Ата жолың қуған зерек бала жастайынан халықтың маржан сөзіне қатты көңіл бөліп өсіпті. Он жеті жасында жез тандай Байдалы сияқты жүйрікпен ұстасып қалып, оны сөзден тоқтатқан соң «шешен» атаныпты. Саккұлақтың бұл қактығысы Б. Адамбаевтың құрастыруымен «Жазушы» баспасынан 1985 жылы жарық көрген «Ел аузынан» атты кітапта басылды. Біз сөз етіп отырған шешен туралы М. Көпеевтің мынадай пікірі бар (Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қоры, 1173-папка): «өз жобасында ел ішінен суырылып шыққан шешен, сөзге ұста, тапқыр, ойшыл, кеудесінің есігі бар, құлағының тесігі бар, көзі жіті, көңілі қырағы адамды көп көрдім. Бір емес, әр тілді білетін, оқыған, тоқыған, жүйрік, білгіш адамдармен ойда, қырда, талай жерде жолығып, талаймен сөйлестім. Қанжығалы қарт Бөгенбайдан шыққан Саккұлақ шешен сондай жұрт аузында шежіре атанған қариялардан еді».

Ол осылай Саккұлақ жайында көп мәлімет бере келіп, өзінің бұл кісімен сырлас дос болғанын, одан көптеген ауыз әдебиеті үлгілерін жазып алғанын айтады.

М. Көпеевтің пікіріне қарағанда, Саккұлақ көзі ашық, сауатты адам болумен қатар, қыруар мол ауыз әдебиетін жинап хатқа түсіруші де. Бір ғана «әттеген-айы», қолымызда әзірге Саккұлақтың жазып қалдырған нұсқалары мынау еді деп көрсетер дерек болмай тұр. Ел ішінен ондай асыл мұралар табылып та қалар деген үміттеміз.

Мәшһүр Жүсіп өлеңдерінде Поштайұлының да аты аталады. Ақын 1907 жылы Қазан қаласында жарық көрген «Хал-ахуал» кітабында Құсайын Поштайұлының жетім-жесірдің қамқоры, ел ағасы екенін жан-жақты айта келіп, сөзін былайша түйіндепті: «Қ. Поштайұғылы уақытысында есігімізде құлып түгіл, байлау да жоқ еді. Мал далада бағусыз, «Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған» заман еді. Қ. Поштайұғылы 1905-інші санада, июль айында опат тапты. 1906-ыншы санаға қарсы ағұс — сентябрь айында Ақбет тауға харлық-арамдық кірді...». Бұдан аңғаратынымыз, Мәшһүр Жүсіп ел ішінің таңдаулы азаматтарының жақсы істерін халыққа үлгі-өнеге етіп отырған.

ӨЛЕҢДЕР (1907 ж.)

«Гибратнама» — Бұл өлең ақынның Қазан қаласында басылған «Хал-ахуал» кітабына енген. Ондағы басқа туындыларды «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз» кітабындағы (Қазан, 1907 ж.) шығармаларының алғашқы нұсқасы деп қараймыз. Бұл пікірімізді жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» хрестоматиясын (Мектеп, 1983) құрастырған Т. Әбдірахмановтың мына сөзі де растай түседі: «...екінші кітап бірінші кітаптың қайтадан басылымға ұсынылған түріне ұқсайды, екеуінің мазмұны бірдей, тек екіншісінде өлең шумақтарының ұйқас, ырғағы сақталына отырып, тыңнан жолдар қосылған, бірінші кітапта айтылған пікірлер мұнда әрі тереңдей, әрі ажарлана түскен».

Сондықтан «Хал-ахуалдың» алғашқы бөліміндегі материалдарды ақынның бастапқы жазғаны, ал екінші кітаптағысын алғашқыдағының өңделген варианты деп қараймыз. Сонымен қатар екі кітаптың тексі бірдей

еместігін, бірінде бар материалдар екіншісіне еңбегенін, ондағы мүлде жаңа дүниелер екенін ескертеміз. Мәселен, «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз» кітабында «Соқыр, саңырау, жалаңаш» хикаясы бар да, «Хал-ахуалда» ол жоқ. Оның есесіне мұнда «Ғибратнама» деген өлеңі енген. Жоғарыда аталған хрестоматияда «Ғибратнама» өзінің мазмұнына сәйкес «Бұлбұл мен Қаршыға» деген тақырыппен біраз қысқартылып берілген. Сонымен қатар, «Тірлікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз» кітабы неғұрлым толықтырылған, жетілген варианты дей тұра, онда жеке сөз, тармақтардың қате басылғанына назар аударамыз. Тексте орын алған кейбір ақауларды «Хал-ахуалмен» және Мәшһүр Жүсіп қолжазбасымен салыстырып түзеттік. Төмендегі белгілерге қараңыз және оны текстегі осыған ұқсас белгілермен салыстырып, оқуға болады.

1. «Мерт болдым» тіркесі кітапта «серт болдым» деп қате басылған, оны Мәшһүр Жүсіп Көпеевтің жиегі Жолмұрат Жүсіпов көшірмесіне сүйеніп, қалпына келтірдік. Сонымен бұл текстің дұрысы: «Мерт болдым, айға шауып, арыстандай».

2. Осы жолдағы «өнер» сөзінің соңғы «р» әрпі кітапта түсіп қалғандықтан, Жолмұрат көшірмесіне сүйеніп отырып түзеттік.

3. Бұл жолдағы «ішіне» сөзі кітапта «жеріне» боп қате басылған. Ол да Жолмұрат көшірмесі бойынша түзетілді.

4. «Пұлын білмес» тіркесі Жолмұратта «пұлын білмей» деп алынған. Біз сөз мағынасына, қисынына, байланысу тәртібіне қарап осы вариантын таңдадық.

5. Түсіп қалған «Мен» сөзін ұйқас, ырғақ заңдылығына, Жолмұрат көшірмесіне сүйеніп енгіздік.

6. Бұл тармақтағы соңғы «шакка-ай» сөзі кітапта «шанхқай» деп басылып, еш мағына бермей тұр. Тағы да сөз мағынасына қарай Жолмұрат көшірмесі басшылыққа алынды.

7. Мұндағы қате тұрған «мұратын» сөзінің орнына Жолмұрат көшірмесіндегі «тілегін» сөзі алынды. Шумақтың ішкі орналасу тәртібі, градация заңдылығы осының дұрыстығын дәлелдейді.

8. Мұнда да сөз мағынасына, ыңғайына, образдағы нақтылық, дәлдік талабына орай, Жолмұрат көшірмесіне сүйеніп, кітаптағы «бермейді» сөзін «жегізбес» дегенмен алмастырдық.

9. Кітапта «тояттатнас» сөзі орнына «тояттатар» деп кате басылған. Себебі, бұлбұл күс бұл арада несінің қаршығаға күс санын тұтас беріп, оны тойдырғаны туралы емес, қайта аз беріп, ашықтыруы хақында айтып тұр. Келесі тармақта «ашықтырар» сөзі берілуі де соны көрсетеді. Сонымен қатар Жолмұрат көшірмесінде де «тояттатнас» деп алынған екен. Біз де осы вариантын лайық көрдік.

**«ТІРЛІКТЕ КӨП ЖАСАҒАНДЫҚТАН КӨРГЕН БІР
ТАМАШАМЫЗ» КІТАБЫНА БАЙЛАНЫСТЫ
АНЫҚТАМА-ЕСКЕРТПЕЛЕР**

10. Мәшһүр Жүсіп қолжазбасында бұл кітаптағы және «Хал-ахуалдағы» «жасарсайшы» орнына «көгерсейші» боп кате жазылған.

11. Түпнұсқада, Мәшһүр Жүсіп жазбасында: «Бес түгіл алтыға жұрт араласты», «Хал-ахуал» кітабында: «Бес түгіл сол алтыға жақындасты», — делінген. Бұл басылымға түпнұсқадағысынан алынып беріліп отыр.

12. Кітапта «мәнге» боп кате басылған сөзді түпнұсқа бойынша «маңына» деп қалпына келтірдік. Сөз мағынасы, байланысу, тіркесу тәртібі де осы түзетуге сай келеді.

13. Кітаптағы «айырылып кап» тіркесінің соңғы «п» әрпі түсіп қалғандықтан, түпнұсқаға сүйеніп, қалпына келтірдік.

14. Мұндағы «не бар» тіркесі түпнұсқада «наны бар» деп жазылған. Дұрысы түпнұсқадағы варианты деп таптық.

15. Бұл шумақтағы екінші жол акын қолжазбасында және «Хал-ахуал» кітабында төртінші боп тұр. Дұрысы: түпнұсқа мен «Хал-ахуалдағы» варианты.

16. Мәшһүр Жүсіп қолжазбасында және «Хал-ахуалда» бұл тармақ: «Әр түрлі тамашаны көріп едін», — деп берілген. Дұрысы: «Қай түрлі айдауына көніп едік».

17. Кітапта «бауырларым» орнына «дін-мұсылман» боп басылыпты. Біз акын қолжазбасы бойынша «бауырларым» деп түзеттік. Ал, «Хал-ахуалда» бұл сөз «жақсыларым» деп берілген.

18. Кітапта «жатар» сөзі «батар» деп кате басылған. Мұны Мәшһүр Жүсіп қолжазбасында және «Хал-ахуал» кітабында «жатар» деп берілуі дәлелдейді. Оның үстіне сөздердің байланысу тәртібіне сүйенсек, «пайданың ор-

тасында» деген тіркестің соңғы сөздің жатыс септігінде келуі өзінен кейін «батар» емес, «жатар» сөзі тұруын керек етеді. «Батар» деп алсақ, онда бастапқы сөз «ортасында» емес, «ортасына» болар еді.

19. Түпнұсқада бұл тармақ: «Мейлің қазақ маған бол, мейлің татар» деп, «Хал-ахуалда»: «яки қазақ, яки бол өзбек, татар» деп келеді. Дұрысы: түпнұсқадағы варианты.

20. Түпнұсқада және «Хал-ахуалда» бұл жол: «Шардың алып-сатқан саудасы бар», — деп берілген. Жолмұратта: «Сарт, ноғай жан сақтайды саудасы бар» делінген. Осы нұсқаны дұрыс деп таптық.

21. Мұнда, «Хал-ахуалда», Мәшһүр Жүсіптің бізге жеткен қолжазбасында да «Ұрғашыда» деп беріліп, сөйлем ұғынықсыздау болып тұр. Ал, Мәшһүр Жүсіп баласы — Фазыл көшірмесінде бұл «ұрғашыдай» делінген. Сөз мағынасы Фазыл варианты неғұрлым дұрыс екенін, ал бастапқыларда бір әріп қойылмай, қате кетуі мүмкіндігін танытады ғой деп ойлаймыз.

22. Мұндағы «атанын» сөзі орнында түпнұсқада және «Хал-ахуалда» «әкенің» сөзі болып қате берілген.

23. Мұнда және «Хал-ахуалда» «біткен» сөзі берілсе, түпнұсқада «піскен» деп алынған. Біздіңше де алдыңғысы дұрыс.

24. Бұл шумақтағы екінші жол түпнұсқада және «Хал-ахуалда» төртінші, ал мұндағы төртінші жол түпнұсқада екінші боп келеді. «Хал-ахуалда» екінші тармақ: «Қуарып көк жапырақ боз болғанша» деп алынған. Жолмұратта бұл жолдың орнында «әркімнің талас шерті сөз болғанша» деген жол тұр. Дұрысы осы.

25. Кітапта бұл тармақ екі рет қайталанып басылған да, оның есесіне «Бұл өзіне пайдалы сөздерді ұғар» деген екінші жолы мүлде түсіп қалған. Біз қолжазбаға сүйеніп, қалпына келтірдік. «Хал-ахуалда» екінші тармақ: «Екі жаз болған елдің сөзін ұғар», — деп берілген. Дұрысы: қолжазбадағысы.

26. Мұндағы «Күпілдеп» сөзінің орнына түпнұсқада және «Хал-ахуалда» «Елді алып» тіркесі жазылған. Ол Жолмұрат көшірмесі бойынша түзетілді.

27. «Жұбайына» (жобайына) орнына түпнұсқада және «Хал-ахуалда» «жобасына» сөзі берілген. Соңғысы дұрыс жазылғанына назар аударамыз.

28. Түпнұсқада және «Хал-ахуалда» бұл тармақ:

«Ақшадан, майын сұрап, зт пен тайдың», — боп келеді. Дұрысы: басылымға енгені.

29. Кітапта «бұл» сөзінің орнына «ол» деп қате басылған. Мәшһүр Жүсіп жазбасында «бұл» деп көрсетілген. Сөз мағынасы да осы сөздің дұрыстығын дәлелдейді. «Хал-ахуалда» бұл жол: «Айтқанын жақсылардың кім ұғады», — деп берілген.

30. Кітапта «іргеннен» орнына «еркіннен» деп басылған. Біз мұнда да сөз мағынасына қарап, түпнұсқадағы «іргеннен» сөзін қолдануды жөн көрдік.

31. «Қорыққанға» сөзі түпнұсқада «қорыққанына», «Хал-ахуалда» «Қорыққанын» деп қате жазылған. Дұрысы: «қорыққанға».

32. Бұл жолдағы «қол» сөзі кітапта «ол» деп қате басылған. Тағы да әрі сөз мағынасына қарап, әрі түпнұсқа мен «Хал-ахуал» кітабы бойынша түзету енгіздік.

33. Мұнда да «буазы» сөзі «муазы» боп қате басылғандықтан, түпнұсқаға және «Хал-ахуалға» сүйеінін жөндедік.

34. «Хал-ахуалда» «жұр» сөзі орнына «бол» сөзі берілген. Оның дұрыс еместігі сөздің мағынасынан да аңғарылады.

35. Түпнұсқада «тоқ болған соң» орнында «тойғаннан соң» деп қате жазылған.

36. Бұл тармақ түпнұсқада: «Жылт етіп жетіп желге, келер қайтып» деп, ал «Хал-ахуалда» «Бес күнде елге қайтып жетіп келер», — деп берілген. Дұрысы: осы басылымға енгені.

37. Бұл тармақтағы «қыбырлатса» сөзі орнында түпнұсқада және «Хал-ахуалда» «бір аттаса» тіркесі тұр. Әрине, оның қате екені белгілі.

38. Мұндағы «Айтуға бар, көруге» орнында түпнұсқада және «Хал-ахуалда» «ойлауы әр адамның» деп берілген. Дұрысы: «Айтуға бар, көруге» сөзі.

39. Түпнұсқадағы «пәруана» сөзі мұнда және «Хал-ахуалда» «пәрдана» боп қате басылған.

40. Мұндағы «жақсыларды» сөзінің орнында түпнұсқада және «Хал-ахуалда» «жақсы болса» тіркесі тұр. Дұрысы: «жақсыларды».

41. Мұнда және түпнұсқада осылай дұрыс жазылса, «Хал-ахуалда»: «Дария боп, өз екпіні тасынбаса», — деп берілген.

Ақын осы кітабының бастапқы беттерінде ел жайынан, жер турасынан сөз қозғай келе былай деп тұжырымдайды: «Күн батысы — Сырдария, күншығысы — ұзын аққан Ертіс, оңтүстігі — Жетісу (Семиречинск) өзені, солтүстігі — Еділ, Жайық. Сол төрт судың арасы заман хадымда дешті қыпшақ атанған Қыпшақ жұртының қонысы еді. Сол Қыпшақтан тоқсан екі ру ел тарайды. «Қытай көппе, қыпшақ көппе» деп мақал болған себебі сол...

Күншығыс жағында ашық намаз оқылатұғын қыбылаға төрі тура дәл келген тас қорғандар бар. Ол ноғайлының қалмақ қамаған күнде намаз оқу үшін тастан жасаған қорғаны екен деп айтысады. Сарыарқада жары терен, суы аз өзендер сол замандағы ноғайлардың егін салу үшін қазған арығы екен. «Шідерті» деген өзеннің аяғында «Ақжар», «Сасай» деген жерлер ноғайлардың кент салып, тах құрған Бұхар, Қоқан хандары сықылды орда жасатқан жері екен. Өлентінің аяғында «Қара оба», «Сары оба» деген екі төбе — Қарабай, Сарыбай деген екі байдың қоныс қылған мекені екен, бұ екеуі де қазақ байлары.

Сол Сарыбайдың жалғыз қызы Баянсұлудың туған жері — Баянаула тауы. Бұл таудың атының Баянаула қойылған себебі «Баян аулы» деп аталып кеткеннен. Сол қыздың қарқарасы жоғалып түсіп қалған жері — «Қарқаралы — Қазылық» аталған. Домбырасы мен бет-мөңшағы түсіп қалған жер — «Домбыралы — Мөңшақты» аталған. Жәмшісі түсіп қалған жер — «Тоқырауын — жәмшілі» атанған. Сандығы түсіп қалған жер — «Алтын сандық-Ақшатау» атанған. Өлең айтып, той қылған жері — «Өленті» атанған. Аттарының шідері түсіп қалған жер — «Шідерті» деп атанған. Аттарының арқасы жауыр болған жер — «Жауырбоғы» атанған. Қайыр, бұл Сарыарқадағы жер аты — бәрі қазақтың ата-бабасының аттары.

Есіл, Нұраның арасында Тоғанастың тоқсан екі көлі — ноғайлардың егін салған көлдері. «Қызылмола, Сұлутам, Сырлытам, Хансүйегі» деген жерлер сол замандағы ноғайлардың қадірлі өліктерінің моласы екен. «Он сан ноғай бұлген соң, Орманбет би өлген соң» бұл Сарыарқаны қара қалмақ... деген жұрт иеленіпті. Қал-

мақ деген жұрт өлген кісісін қойдын бір саныменен, бір құмарша суменен далаға апарып тастайды екен. Сол басындағы тамақтарын ақ ит келіп жеген болса «Иманды болды, пейішке барады», — деп біледі екен, қара ит келіп жесе, «Имансыз болды, дозакка барады», — деп біледі екен. Ит келіп ешнәрсесін жемеген болса, жаназалайды екен. Жаназасы сол — қалмақ тасқа табынады, кісі басы не бір-бір тасы болады, сол тастармен бастырып, үстіне үйіл кетеді екен. Сарыарқадағы «Оба» дейтұғын үйілген көп тас қалмақтың өлгеніне шығарған жаназасы екен. Жаксы, қадірлі хандарына, жайсаңдарына көп кісі жиылып, көп тас үйіледі екен де, орта қадірлісіне өз шамасынша, онан төменгісіне өзінің құны, пұлына қарай, жиылған кісінің шамасынша тас үйіледі екен. Бағызы бір қадірлісіне адам суреті сықылдандырып сынтас қояды екен.

Қай жерде болса да күйген кірпіштен жасалып, жермен жер болып кеткен қызыл кірпіштер — ноғайлардың моласы, тастан үйілген обалар — қалмақтардың моласы...

Бұл қазақ несіз жатқан жерге келіп, не болған жоқ. «Ақ найзаның ұшымен, ақ білектің күшімен кеше Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Қаздауысты Қазыбек, Шақшақұлы Жәнібек» замандарында жанның кешіп, сусын орнына қызыл қан ішіп, жаудай атысып, жаттай салысып, күні-түні атысып, қара қанға батысып, шыбын жанын нысанаға байлап, не маңғаз, сарбаздары жау жолында оққа ұшырап өліп, сөйтіп алған жері еді...

Қызылтаудың бауырында «Қалмақ қырған» деген жер — қалмақтың қазақтан ақырғы қырылысы. Жасыбай оққа ұшқан жолы ер Олжабай бас болып аттанып қалмақты сол жерде қойдай қамап, іріп қойып қырып, сонан қалмақ қырған атанған. Сонан соң қайтып қалмақ бұл Арқаны көре алған жоқ. Мен, өзім атым Жүсіп, қырық тоғыз жаста отырмын. Әкем аты Көпей, жылы барыс еді. Жетпіс үш жасында, барыс жылы өліп, Баянауылға қойылды. Оның әкесі Сермұхамед жетпістен асып өліп, Қызылтауға қойылды. Оның әкесі Ақжігіт қырық тоғыз жасында өліп Көкшетау бауырында Шортанқарағай, Қыздың қарасуы деген жерге қойылды. Оның әкесі Бесім қартайып өліп, Ұлытауда бес саланың өре басына қойылды. Бұрынғы заманда Ұлытаудың теріскей жағына ағатұғын сайларды Бесімнің бес саласы

деуші еді. Тірі күнінде өзінің қоныс қылған жері болғаны үшін...

Қиып-қыстау кезде шаруа малынан береке қашып, оның үстіне алым, шығын... деген қаптап, ел аралаған начальник-чиновниктердің жалдап мінген аттарының майын төлей алмай қаңғып кетті.

Сөйтіп, ол халықтың шұрайлы жерінен, мал өрісінен айрылғанын, ел ішінен береке-бірліктің кеткенін, чиновниктердің қала болып, егін салғанын ашынып айтады. Алайда, М. Көпеев сол кездегі жер ауып келгендермен бірге, қазақ тұрмысына көп жаналықтың енгенін, атап айтқанда ел ішінде егін салу, бір жерге тұрақтанып отыру, газет-журнал, оқу-ағарту, мәдени істердің көпшілік қауымға бірте-бірте тарай бастағанын көрсе де көрмегендей, білсе де білмегендей бір жақты қарағанын ашық айтуға тиіспіз. Дей тұрғанмен, оның бұл пікірінен сол кездегі ел жайы, жер атаулары, халықтың ішкі-сыртқы жағдайы көрінеді. Сонымен бірге топонимия, этнография туралы дәлелді де дәйекті толғамдары бар. Бұл жағдай ғылым үшін де, болашақ зерттеушілер үшін де қажет-ау деген оймен беріп отырмыз.

42. Осы жолдағы «Қорасынан» сөзі 1907 жылы басылған кітапта «Нұрасынан» деп кате басылған. Біз Жолмұрат көшірмесіне қарап түзеттік.

43. Бұл сөздің «Публик» боп сол қалпында алынуы орыс тіліндегі «публиковать» сөзінің тура мән-мағынасын беру мақсатынан туған.

44. Шығыс елдерінде кеңінен тараған «Жүсіп-Зылиқа» қиссасындағы Жүсіптің бейкүнә зынданда жатуын сөз қылып тұр.

«Мәшһүрдің 46 жасында сөйлеген сөзі» — Бұл өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173-папка) алынды. «Жұлдыз» журналының 1984 жылғы № 3 санында жарияланды. Әзірлегендер: Қ. Мұхаметханов пен Қ. Мәшһүр—Жүсіпов.

45. Дию тақтайы — «Сейфілмәлік» қиссасындағы оқиғаны айтып отыр. Адамзаттың қызын он үш жыл тұтқында ұстаған дию бір жаққа кетерінде оның басына тақтайды жастап кетсе, қыз ұйықтап жата береді-мыс.

«Дүниеге көңілі қалғандықтан сөйлеген сөзі» — Өлең жоғарыда аталған папкадан алынып, беріліп отыр.

«Адам екі түрлі» — Бұл өлең де сонда. Оның ақырғы жолдары былай аяқталады:

«Ғибадат қанша қылған құлшылықтан,
Қайыр ғып берген артық жалғыз панды».

М. Көпеевтің «Жарты нан хикаясы» атты аңыз өлеңінде бұл ой жан-жақты дамытылған. Ақынның «Жарты нан хикаясы» атты өлеңі 1880 жылы жазылғанын ескерсек, соның алғы шарты ретінде дүниеге келген «Адам екі түрлі» атты өлеңі 1878—1879 аралығында жазылды ма екен дейміз.

«Жалқаулар туралы айтқаны» — Бұл да сонда. Оның ең соңына Жолмұрат «Жастарға жалқау болма» деп 1885 жылдары М. Көпеевтің өсиет етіп айтқан сөзі» деп жазыпты.

«Кедей болар кер кеткен ұйқысы мол» — Осы өлең де Ж. Жүсіповтың жоғарыдағы тапсырған материалынан алынды.

«Қалмады ойлай-ойлай басымда ми» — Ақынның бұл туындысы да жоғарыда айтылған Жолмұрат материалдарынан алынды. Өлеңнің соңында «Мәшһүрдің ескі заманда сөйлеген бір сөзі» деген ескертпесі бар.

«Ақ қағаз, қалам, сия келді бізге» — Өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173 а-папка) алынып беріліп отыр. Ж. Жүсіпов тапсырған материалдардың ішінен табылды.

«Түркістан, Тәшкент сапары» — Аталмыш өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173-папка) алынды. Бұл туындының бас жағына былай деп түсінік берілген: «1908 жылында, 4 августе Мәшһүр Жүсіптің Түркістан, Тәшкент шаһарларын арзу қылып шыққанда, қасындағы жолдастарына сөйлегені һәм жолдағы елдерден қозғаған хикаяты. Жазылды: Шәһәр Тәшкентте, 17 сентябрьде».

«Жылым қой, тауық жылы мен үш жаста» — Өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173 а-папка) алынып, беріліп отыр. Ж. Жүсіпов тапсырған материалдар ішінде бар.

«Мәшһүр атты қалай алғандығы туралы» — Бұл өлең

Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (850-папка) алынып, алғаш рет беріліп отыр. Ақын осы өлең жайында: «29 март, 1911 жыл жазылды» деп ескерткен және «54 жасымда» деп жазыпты.

«Момынның әйеліне шығарғаны» — Өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорында (1173 а-папка) сақталған. Өлеңнің бас жағында: «1919 жылы жазылды» делініпті.

«Салдым айғай» — Өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173-папка) алынды. Ж. Жүсіповтің тапсырған материалы.

«Жантемірге» — Бұл өлеңі Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173-папка) алынып, алғаш рет беріліп отыр. Ж. Жүсіпов материалдары. Жантемір — ақынның замандасы, қолы ашық жомарт адам болыпты.

«Анама хат» — Өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорында (1173-папка) сақтаулы. Ж. Жүсіпов тапсырған материалдардан алынып, тұңғыш рет беріліп отыр.

«Жылым қой, жасым биыл жетпіс үште» — Бұл өлең де аталған папкадан алынып, бірінші рет жарияланып отыр.

«Ерәліге» — Бұл да сол папкадан, бірінші рет жарық көруі. Ерәлі — атакты Саккұлақ шешеннің баласы.

«Баянаула қойсайшы жердің атын» — Өлең жоғарыдағы папкадан алынып, тұңғыш рет беріліп отыр.

«Тақпақ» — Бұл туындысы да тұңғыш жарияланып отыр, жоғарыдағы папкада сақтаулы.

«Мүбәйттай шайырлықпен атың шыққан» — Өлең жоғарыдағы папкадан алынып, тұңғыш рет беріліп отыр. Оның бас жағында былай делінген: «Мәшһүр Бұхарада оқып жүрген кезінде Тәшкент қаласында шығатын газеттерге өзінің өлеңдері мен мақалаларын жіберіп тұрады. Ол уақыттарда газетке сөз беру былай тұрсын, газетті оқудың өзін үлкен күнә, қылмыс, обал, ауыр айып санаған. Осыны желеу етіп Мәшһүрдің өзімен бірге оқыған замандасы Молдағали Күзембайұлы осы өлеңді хат етіп жазыпты».

«Тақымым үйренген ат ерте мінген» — Бұл — Мәшһүрдің замандасы М. Күзембай баласына өлеңмен жазған жауабы. Жоғарыда айтылған папкадан алынды.

«Салтанатты Сарыарқа» — Бұл да сонда, бірінші рет жариялануы.

«Ағайын» — Өлең Павлодар облысының Баянауыл ауданындағы «Жаңа жол» совхозының тұрғыны, Мәшһүрді көзімен көрген 96 жастағы Әбдірауық қарияның қойын дәптерінен жазып алынды.

«Қалмай ма әлі-ақ бір күн Мәшһүр өліп» — Бірінші рет жарық көруі, жоғарыда айтылған папкада сақтаулы.

«Мәшһүрдің сөзді киіндіріп, жұрт көзіне түскені» — Бұл туындысы Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173 а-папка) алынды.

«Бұл бір түрлі сөйлегені» — Осы өлең де бірінші рет беріліп отыр, жоғарыда айтқан Жолмұрат материалдарынан табылды.

«Дүниені дейбының ойнына балап жазғаны» — Бұл да сонда. Алғаш рет жариялануы.

«Күндіз бен түннің айырмасы» — Бұл туындының басына автор мынадай анықтама беріпті:

«Күндіз дозактан алынған, түн жұмақтан алынған. Күндіз — байға артықшылық, кедейге — кемдік. Түн — бай, кедейге бірдей теңдік. Күндіз өз басың сауда-сатуда жүреді. Түнде өзіне өзің тегін олжадай болып қаласың». Өлеңнің мағынасын осы тұрғыдан ұғу керек. Жоғарыдағы папкадан алынып, бірінші рет жарияланып отыр.

«Мәшһүрдің өзін-өзі ертегі қылып сөйлегені» — Өлең жоғарыда айтылған папкада сақтаулы, бірінші рет жарық көруі.

46. **«Мәшһүр Жүсіптің алпыс сегіз жасында сөйлеген сөзі»** — Өлең сол аталған папкадан алынып, бірінші рет беріліп отыр. Мәшһүр Жүсіп осы өлеңнің аяқ жағына былайша ескертіпті: «Николайдың боктағы құрттай быжынаған тыңшылары қораға байлаған төбеттей арпалысып біздің аузымызды аштырып, аяғымызды бастырды ма? Өз атым Мүсәпір, әкем аты Жолаушы», — деп қаңғырған күндеріміз де болды. Түннен қараңғы қайғы, удан ашы қасірет, қорғасыннан ауыр түңілумен жүріп, теңіздей терең ойға шомып жүріп өмір өткіздік».

47. **«Сакал-мұрт қуарып, бойға біткен тамырдың бәрі бірдей суалып тұрған күнде теңдік, бостандық келді»** десе, акын мұнда қартайған кезде Совет үкіметінің құрылғанын көріп, соған шын қуанғанын білдірген.

«Мәшһүр Жүсіптің жетпіс үш жасында сөйлеген сөзі» — Бұл өлеңі де жоғарыда сөз болған Ж. Жүсіпов

материалдарынан алынды, алғаш рет ұсынылып отыр.

«Кедейге үлес болды құнан мен тай» — Айтулы туындысы Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорында (1173-папка) сақтаулы, содан алынып берілді. Ақын өлеңнің бас жағына «1928» жылы жазылды» депті.

«Мәшһүрдің ақындығымен қоштасқаны» — Өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173-папка) алынып, тұңғыш рет беріліп отыр. Осы туындының алдында былай делініпті:

«Тобықты Құнанбай, Қыпшақ Ыбырай, Мұса, Секербай заманындағы жақсылар Мәшһүр... сөзін домбыра алып, өлең ғып айтқан жерде көзінен жас ағып, өзіне-өзі не бола алмай жылап отырып тыңдаушы еді. Сондай жандардың бәрі кетіп қалған соң, Мәшһүрдің ақындығымен қоштасқандығы».

МЫСАЛДАР

«Жарты нан хикаясы» — Бұл шағын мысал-дастан ҚазССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының (1173 а-папка) қолжазбалар қорынан алынып берілді. Ж. Жүсіповтің айтуы бойынша 1880 жылы жазылды. Кейіннен «Қазақ әдебиеті» газетінде (23 ноябрь, 1984 ж.) басылды. Әзірлеген Қ. Мәшһүр — Жүсіпов.

«Мәшһүр Жүсіптің тырнамен айтысы» — Аталған мысал өлеңі де жоғарыда айтылған папкада сақтаулы, 1878 жылы жазылған.

«Мәшһүр Жүсіптің ала қарғамен айтысы» — Бұл да сонда.

«Аңқау адам» — Осы мысал-өлең де жоғарыдағы көрсетілген папкадан алынып берілді.

«Сайгелді, сона, бөгелек» — Өлең жоғарыдағы айтылған папкада сақтаулы. Осы туындысы бірінші рет «Қазақстан мұғалімі» газетінде (1985 ж. 21 июнь) жарияланды. Өлеңді әзірлеген Қ. Мәшһүр — Жүсіпов.

«Шайтанның саудасы» — Бұл туынды Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (149-папка) алынып, жарияланып отыр.

48. 1983 жылғы хрестоматияда: «Барасың — Лағынға айтты, — қайда? — деді», — деп берілсе, Жолмұрат

көшірмесінде: «Барасын, Лағын, айтшы, кайда? — деді», — деп алынған. Бастапқыда бір тармақ ішінде: «айты», «деді» деп бір ұғымды білдіретін сөз екі рет қайталанса, соңғысында ықшамдалып берілген.

49. Хрестоматияда бұл жол: «жұрт басқа тері-терсек, жүн сатады» деп басылған. Осындағы «басқа» сөзі түсініксіз, ал Жолмұрат, Фазыл, З. Ақышев варианттарында «барса» деп беріліпті. Дұрысы да сол.

50. Хрестоматияда бұл тармақ «саламын көп бас қосқан жерге бүлік», — деп берілген. Ал, Жолмұрат, Фазыл, З. Ақышев варианттарында: «көп бас қосқан» деген сөздің орнына «бас қосылған» деп алынған. Біздіңше, тек «көп бас қосқан жерге ғана емес, «бас қосылған» жердің бәріне шайтанның бүлік салатынын білдірген соңғысы дұрыс.

51. Хрестоматияда және Фазыл, Жолмұрат көшірмесінде: «Көрүмен көңіл көзбен аңғарады», — деп берілсе, З. Ақышев жазбасында: «Көзбен көріп, көңілмен аңғарады» деп алынған. Соңғысында сөз мағынасы айқыннырақ та орынды тәрізді.

52. Хрестоматияда және З. Ақышев вариантында бұл тармақтың соңғы сөзі «қулығымды» деп алынса, Фазылдың және Ж. Жүсіповтің көшірмелерінде «улығымды» деп берілген. Шумақтың төртінші тармағы да «қулығымды» сөзімен тамамдалатынын ескерсек, бір сөзді екі рет қолданғанын гөрі, бірінші жолы «улығымды» сөзін алған дұрыс тәрізді.

53. Хрестоматияда бұл жол «алып кетер» тіркесімен аяқталса, З. Ақышев вариантында «кеп әкетер» боп берілген. Ал, Фазыл мен Ж. Жүсіпов көшірмелерінде оның орнына «ит ап кетер» сөздері тұр. Төртінші тармақтағы «талау» сөзі жаман әйелге емес, итке арналғаны анық. Соған орай кейінгісін пайдаланған жөн деп білдік.

54. Бұл тармақтың соңғы сөзі хрестоматияда және З. Ақышев көшірмесінде «қалдырмастан» боп берілсе, Фазылда: «қалдырмас мол», Ж. Жүсіповте: «қалтасы мол» деп алынған. Біздіңше, жүкті қалдырмастан иеленді деуден гөрі, «қалтасы мол» болғандықтан сатып алды деген ұғымды беретін Ж. Жүсіпов көшірмесі дұрыс. Оның үстіне соңғы «мол» сөзі Фазылда да анық жазылған.

55. Бұл тармақтың басындағы сөз хрестоматияда «бүлдірер» деп алынса, З. Ақышев, Фазыл, Ж. Жүсіпов

варианттарының бәрінде де «Дүрднер» деп берілген. Біздіңше, «дүрднер» сөзі әрі өзінен кейінгі сөздердің де мағынасына сай келеді, әрі бай әрекетін, мінезін неғұрлым дәл бейнелеп тұр.

56. Хрестоматияда бұл жол: «Сиырдай жүреді де болған құрт» деп оқылса, З. Ақышевта: «Сиырдай өнебойын мендеген құрт» деп, Фазыл мен Ж. Жүсіповте: «Сиырдай қатып жүрер, дәл болған құрт», — деп алынған. Бастапқыдағының дұрыс еместігі буын саны жетпеуінен (басқа тармақтардың он бір буынмен келіп, мұның он-ақ буын болуы) көрінеді. Біздіңше, Фазыл мен Ж. Жүсіпов вариантындағы өлең жолы бай бейнесін дәл ашып тұрған сияқты.

57. Хрестоматияда бұл тармақ: «Бұл жерде алушы жоқ оны, — деді», — деп берілген. Үшінші тармақта да осы жол қайталанаяды. Біз Фазыл мен Ж. Жүсіпов көшірмелеріне сүйеніп, «Бұлардан он есе артық құны — деді» деп беруді жөн көрдік.

58. Хрестоматияда және З. Ақышев пен Фазыл көшірмелерінде бұл жол «терісін» сөзімен тамамдалса, Ж. Жүсіповта «түсін» сөзі берілген. Ұйқас реті, буын саны, сөз мағынасы жағынан қарағанда да Ж. Жүсіпов вариантының дұрыстығы көрініп тұр.

59. Хрестоматияда және З. Ақышев жазбасында мұндағы бірінші жол: «кылмай өзі», екіншісі: «шайтан сөзі» сөздерімен аяқталып, төртіншідегі «жайған торы» тіркесімен еш ұйқаспай тұр. Ал, Фазыл мен Ж. Жүсіпов көшірмелерінде бастапқы тармақ: «кылмайды ұры», екіншісі «Шайтан қоры» боп алынып, төртіншімен дәл ұйқасын тапқан. Біз де осы соңғысын алдық.

60. Хрестоматияда бұл жолдар: «Жүзқараның айтам деп арсыздығын, Сияға былғамайын қалам малып» деп келтірілген. Мұндағы бірінші жол осының алдындағы шумақта да тап осылай келетінін, екінші тармақ сөзбе-сөз қайталамаса да, айтар ойы, идеясы бастапқымен бір екенін ескерсек те, осы қалпында қате бары сезілмегендей. Оның үстіне Фазыл мен Ж. Жүсіповте де екінші жол тап солай берілгенімен, біріншісі: «Катден асып кеткеннің кебін сөйлеп» — деп алынған. Дұрысы — біз келтіріп отырған З. Ақышев көшірмесі. Себебі, мұнда еш қайталау жоқ, алғашқыларды дамыта түсерлік тың ой, соны баға бар.

61. Мұндағы «кабат» сөзі орнына хрестоматияда «Бәрі» сөзі алынған. «Бәрі» сөзі оның алдында ғана

екінші тармақта қолданылғанын ескеріп, Ж. Жүсіпов пен Фазыл көшірмелеріне сүйеніп осы сөзді алдық.

Мысал-дастанның бастапқы атауы «Ғайса пайғамбардың шайтанға жолыққаны» деп берілген. Кейін З. Акышев шығарманың құрылысына, көтерген күрделі мәселесіне сәйкестендіріп «Шайтанның саудасы» деп баспаға ұсынған екен. Шығарманың осылай аталуы кұштарлық.

«Тырна мен қасқыр» — Бұл өлең Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173-папка) алынып, тұңғыш рет жарияланып отыр.

«Жыл он екі ай» — Бұл да сонда. Бірінші рет жариялануы.

«Гүлшат пен Шеризат» — Шығыс сюжетіне құрылып жазылған кисса. Қазақ ССР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазбалар қорынан (1173 а-папка) алынды.

С. ДӘУІТОВ,
филология ғылымдарының кандидаты.

СӨЗДІК

А

Абрахмет — діни ұғым бойынша бақыт сұм.

Азалаында — ескі қазақ тілінде жиі кездесетін сөз, негізінде «шынында» деген мағынаны білдіреді.

Алғуам кәл һауамға — көпшілік қауымға деген мағынаны білдіреді.

Ақырытқа — автор бұл жерде ақыретке деген сөздің мағынасын беріп отыр.

Ә

Әлип, ләм, нүн — араб алфавитінің әріптері.

Әмір, мәғурф (араб сөздері) — әмір — «бұйрық», «нұсқау» деген, мәғурф — «жүртқа мәлім», «мақұлданған» деген мағыналарды білдіреді.

Әшһәрат апат деп айтқан Хадис — пайғампар сөзі деген мағынада.

Әшула — ән салып деген мағынада қолданылған.

Б

Баһра, баһра (парсы сөзі) — пайда, өсім, кіріс деген ма-

ғынаға не.

Баһа, баға (парсы сөзі) — нарық, күн деген ұғымдағы сөздер.

Бахил, бакыл (араб сөздері) — саран, ашкөз деген мән-мағына береді.

Ғ

Ғелаз шәһад (араб сөзі) — аяусыз, қаһарлы дұшпанның қолында тұтқында қалғанын айтқаны.

Д

Дәлл (араб сөзі) — көрсету, нұсқау деген сөз.

Е

Ертеәзіннет — ерте талаатпанды деген мағынада айтылып тұр.

Ж

Жакын жәктар — маңына таяу, жакын келеді деген ұғымды білдіреді.

Жәуһәр, жауһар (араб сөзі) — тексте «асылдар, қымбат-

ты тастар» деген мағынада қолданылған.

Жекен — қамыс арасында өсетін өсімдік. Басы бөріктей, өзге жері сымдай жіңішке келеді.

З

Зәһр, зәһер, зәр, заһар (парсы сөзі) — «у, улы зат» ұғымын береді.

Зәмғариар (араб сөзі) — сұйық деген мағынаға ие.

Зүбәржат — асыл тастың бір түрі.

И

Ингам (араб сөзі) — үйлесімді, дәлме-дәл, сөйкес, сайма-сай.

Ихсан, ыксан (араб сөзі) — жақсылық, қайырымдылық. «Қайыр, садақа» деген мазмұнды да береді.

К

Қаф — араб алфавитіндегі дауыссыз әріп.

Қиға боп мәйналашқыр — сол жерден сапар шегіп кету мағынасында.

Көп сөйлеп қызыл тілім болып тұр ій — бұл жерде ақын сөйлей-сөйлей қажығанын айтады.

Қ

Қалақ оқ — ажал оғы.

Қастым — «адамдардың арасындағы кейбір түсініспеушілікке себеп болдым» деген мағынада айтылып тұр.

«Қой дегені — қой жылы, автор 1907 жылды меңзеп тұр.

Л

Лағын — шайтан.

М

Мазаттанып — мазам кетті деген мағынаға ие.

Малғун — бұл да шайтан.

Милләт (араб сөзі) — ұлт, халық деген мағынаны білдіреді.

Мекер — қайла, қастық айла.

Мүбәрәк (араб сөзі) — «Бақытты, сәтті, құтты, жарылқаған» сияқты мағыналы сөз.

Мүкәммәлім — дүние-мүлік.

Мүшәурә (араб сөзі) — кеңес, мәслихат.

Мүнаджат (араб сөзі) — «құдайға жалыну, жалбарыну және құпия әңгіме» сияқты мағына береді.

Н

Нәсимызға — «банғы таз келімізге, алғашқы үлгімізге» қайта оралдық деген мағынада қолданылған.

Накес, нәкес (парсы сөзі) — «жексұрын, сұм, жаман ниетті, опасыз» сияқты мағынада айтылып тұр.

Нәфе, нәфіс (араб сөзі) — үміт, ықылас, ынта, мән секілді ұғымдарды тудырады.

Низам (араб сөзі) — тәртіп, заң, жүйе.

О

Ои «бес» — елу жас дегені.

Ө

«Өшпін» — бұл жерде «ынтықпын, жақсы көремін» деген мағынада.

Өмір бойы желекен жауым түспей — осы контекстінде кедейлікті, жоқ-жітік кезін ұқтырады.

П

Паруай, пәруай (парсы сөзі) — «қамқорлық, қам» мәні мағынасын береді.

Пәруана, перуана (парсы сөзі) — «Көбелек, түн көбе-

дегі» деген ұғымды білдіреді.

Пәст (парсы сөзі) — тура ұғымда: «төмен»; аумспалы мағынасында: «нашар, жекеұрын, жаман киетті» деген сөздер.

Р

Рәушән, раушан, зия (араб сөздері) — нұрлы, жарық, шұғыла сияқты ұғымдарды білдіреді.

С

Садап, садеп (араб сөздері) — бұл жерде «асыл тас, ақыл, меруерт» мән-мағынасын беріп тұр.

Салар су — автор бұл жерде өткелді немесе көпірді айтып отыр.

Сандығаш самандардың дауысындай — «бұлбұлдың сайрауындай» деген мағынаны білдіреді.

Санамдай бар — қиялындай дегені.

Т

Таығ — дәме ету, тілемсектік.

Тоуфик, таулық (араб сөзі) — мұнда «жәрдемдесу, болысу» деген ұғымда айтылған.

Тоғыз «бес» — бұл жерде ақын қырық беске келгенін еске салып отыр.

Тутия, тотия (парсы сөзі) — көзге жағатын майдың бір түрі.

Ұ

Ұлат, ілфә (араб сөзі) — таулық, ынтымақтастық, бір ауыздылық.

Ү

Үмбет, үмбет (араб сөзі) — «қауым» деген мағынаны білдіреді.

Ф

Фәни, пәни (араб сөзі) — «тұрлаусыз, тұрақсыз, өткінші» деген мән-мағынаға ие.

Фатика — бата.

Фәрмен, пәрмен, парман (араб сөздері) — «бұйрық, әмір, жарлық» деген ұғымдарды ұқтырып тұр.

Фәрағат — адалдыққа бастайтын жол.

Фида, пида (араб сөздері) — құрбан болу, жанын кию.

Фердаус — діни наным бойынша сегіз жұмақтың бірі.

Х

Хасил (араб сөзі) — бұл жерде «өнім, түсім жинау» мағыналарында қолданылып тұр.

Хатымгерде — істің қорытындысы деген мағынада берілген.

Хикмәт, хикмет (араб сөздері) — «даналық» мағынасында алынған.

Ходқа алып — сол кездегі экономикалық жағдайға байланысты қолданылған термин, бұл жерде «ескерілмейді» деген мағынаны беріп тұр.

Һ

Һәмматсыз — «арам пұғалды» деген мағынадағы сөз.

Һомауи, һумаюн (парсы сөздері) — біріншіден — «патшалық», «күштілік», «қуаттылық», екіншіден — «самандық», үшіншіден — «бақыттылық» сияқты мағыналары бар.

Ш

Шафиг (араб сөзі) — «қорғаушы» ұғымын білдіреді.

Шир, шер, сер (парсы сөздері) — «батыл», «ер» деген ұғымды ұқтырады.

МАЗМУНЫ

Мәшһүр Жүсіп Көпеев (С. Дәуітов)	3
БІРІНШІ БӨЛІМ	23
Өлеңдер	23
«Хал-ахуал» кітабынан	24
Ғибратнама	24
«Тіраікте көп жасағандықтан көрген бір тамашамыз» кітабынан	28
«Қыран күс — көңіл ашар...»	28
Қара өлең	33
Қазақтың қылып жүрген жұмысы	35
3 рет сөз	39
«Жалғанда таппай бір...»	45
Сәлем хат	53
«Сарыарқаның кімдікі екендігі» кітабынан	55
Қазақ жұртының осы күнгі әңгімесі	55
Кітабына енген шығармалары	72
Мәшһүрдің қырық алты жасында сөйлеген сөзі	72
Дүниеге көңілі қалғандықтан сөйлеген сөзі	82
Адам екі түрлі	83
Жалқаулар туралы айтқаны	84
«Кедей болар...»	86
«Қалмады ойлай-ойлай...»	88
«Ақ қағаз, қалам, сия...»	95
Ырыссыз жоқ нәрсеге ерінеді	96
Түркістан, Ташкент сапары хикаясы	103
Жылым — қой, тауық жылы мен үш жаста	109
«Мәшһүр» атты қалай алғандығы туралы	114

Момынның әйеліне шығарғаны	127
Салдым айғай	133
Жантемірге	135
Анама хат	137
«Жылым қой...»	139
Ерәліге	140
Баянаула қойсайшы жердің атын	143
Такпақ	144
«Мүбәйттай шайырлықпен...»	144
Тақымым үйренген ат ерте мінген	145
Салтанатты Сармарқа	145
Ағайын	146
«Қалмай ма әлі-ақ бір күн...»	146
«Мәшһүрдің сөзді киіндіріп...»	147
Бұл біртүрлі сөйлегені	149
«Дүниені дойбының ойынына...»	150
Күндіз бен түннің айырмасы	153
Түн қандай?	154
Мәшһүрдің өзін-өзі ертегі қылып сөйлегені	154
Мәшһүр Жүсіптің алпыс сегіз жасында сөйлеген сөзі	156
Мәшһүр Жүсіптің жетпіс үш жасында сөйлеген сөзі	157
«Кедейге үлес болды...»	157
Мәшһүрдің ақындығымен қоштасқаны	159
ЕКІНШІ БӨЛІМ	163
Мысаадар	163
Жарты нан хикаясы	164
Мәшһүр Жүсіптің тырнамен айтысы	168
Мәшһүр Жүсіптің ала қарғамен айтысы	174
Аңқау адам туралы	178
Сөйгелді, сона, бөгелек туралы	185
Шайтанның саудасы	187
Тырна мен қасқыр	194
Жыл оң екі ай	196
ҮЧІНШІ БӨЛІМ	201
Қисса	201
Гүлшат—Шеризат	202
Түсініктер (С. Дәуітов)	248
Сөздік (С. Дәуітов)	267

Сборник стихов

Көпеев Машхур Жусуп

ИЗБРАННОЕ

Алма-Ата, «Наука» Казахской ССР

*Утверждено к печати Ученым советом
Института литературы и искусства им. М. О. Ауэзова
Академии наук Казахской ССР*

На казахском языке

Өлеңдер жинағы

Көпеев Мәшһүр Жүсіп

ТАНДАМАЛЫ

Редакция меңгерушісі *Т. Беркімбаев*

Редакторы *Б. Асанбаев*

Қоркөмдеуші редакторы *В. Н. Афуксениди*

Суретшісі *П. Р. Роммель*

Техникалық редакторы *Л. Ю. Уляницкая*

Корректоры *С. Қаймоладина*

ИБ № 3210

Теруге 05.10.89 тапсырылды. Басылуға 27.04.90 қол қойылды.
УГ10072. Форматы 84×108^{1/32}. Тип. қар. № 1. Гарнитурасы әдебиеттік.
Басылым күрделі. Шарт. б. т. 14,28. Шарт бояу көлемі 14,28.
Есенке алын. бас табак 13,80 (жылтыр қағазға желімделген).
Тиражы 5600. Заказы 213. Бағасы 1 с. 70 т.

Издательство «Наука» Казахской ССР

480100, Алма-Ата, ул. Пушкина, 111/113

Типография издательства «Наука» Казахской ССР

480021, Алма-Ата, ул. Шевченко, 28

50 Теңге

